

Ev. G.

1576

The image shows the front cover of an antique book. The cover is decorated with a traditional marbled paper pattern, featuring swirling, organic shapes in shades of blue, green, and reddish-orange against a light beige background. The marbling is dense and intricate, with some areas showing more prominent colors than others. In the upper center of the cover, the number '1576' is printed in a large, bold, black serif font. The book's spine is visible on the left side, showing a dark, worn brown leather binding with some scuffing and loss of material. The edges of the book are slightly frayed, and the overall appearance is that of a well-used, historical volume.

1576

ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος
καὶ ὁ λόγος ἦν.

105

105

C. SALLVSTII *Mommi*
CRISPI

OPERA

CVM

DVABVS ORATIONIBVS
AD C. CAESAREM

ET

DECLAMATIONIBVS
VNA IN CICERONEM
IN SALLVSTIVM
ALTERA.

BIBLIOTHEK
DER
EVANGELISCHEN
GEMEINDE
zu
DÜSSELDORF

HALAE
IMPENSIS ORPHANOTROPHEL
ANNO MDCCCLV.

a

9. 1576

Per.

1371 596 01

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

VITA'

C. CRISPI SALLVSTII.

CSallustius a crispis, quibus gaudebat, crinibus Crispus cognominatus A. V. C. DCLXVIII. Amiterni oppido in Sabinia posito in hanc lucem est susceptus. Quo quidem in prima statim ætate relicto Romam omnis elegantioris litteraturæ tunc temporis sedem longe florentissimam est translatus; ut, quæ ad humanitatem ducunt, scientias ibi addisceret. Atque in his quoque præclari & ad literas nati ingenii beneficio, adiuncta industria singulari, primis temporibus est ita versatus, ut ipsi par poneretur æqualium nemo. Et sane, si, quem semel ingressus erat viuendi cursum, semper tenuisset: nullum dubium est, quin insignem aliquando & præcipuam adeptus fuisset eruditionem. Enimvero a perditis & luxuriosis hominibus corruptus omni honestarum artium & disciplinarum amore penitus abiecto breui post interuallo vitam

transegit omni flagitiorum labe conspurc-
tam. Neque tamen non fortunam habuit
fautricem. Contigit enim ipsi esse tam fe-
lici, vt paucis interiectis annis in senato-
rum consilium Romanorum deligeretur.
Iam nemo non in eam descenderat opinio-
nem, fore, vt hi ampli & splendidi ho-
nores, quod in prouerbio dicitur satis de-
cantato, mores eius mutarent. Verum
tantum abfuit, vt, quæ antea in deliciis
habebat, flagitia, libidinem fœdam & lu-
xuriam profusam, auersaretur, vt & in
dies turpiora iisdem adderet & atrociora.
Qua quidem vitæ turpitudine & prauitate
factum est, vt breui interposito spatio col-
lectam gratiam bene multorum, qui Ro-
mæ omnia adsecuti erant amplissima, ef-
funderet. Adde, quod & ira atque odio
Appius Claudius Pulcher & L. Calpurnius
Piso consules inflammati eum senatu mo-
uerent. Quo facto per temporis aliquod
spatium perquam miseram vitam traxit
maximeque adflictam. Tandem vero pro
sua, qua pollebat, astutia insigni omnes est
vias persecutus, quibus ad Cæsaris penes
quem summa erat rerum gratiam perueni-
re commodissime posset, idque non fru-
stra.

stra. Namque blanditiis suis in eius fauorem adeo se immerfit, vt omni cogitatione ad ipsum ornandum celebrandumque Cæsar ferretur. Quocirca non, nisi reddita ipsi pristina dignitate, acquieuit. Ex quo tempore, quum auctoritas Cæsaris & potentia noua in dies in republica Romana caperet incrementa, ita, vt ex voluntate eius & nuru omnia gererentur, Sallustius noster gradatim ad amplissimos est euectus honores. Etenim tum quæstoris munere, tum prætoris perfunctus prouinciæ Numidiæ præfectus tandem est. Neque tunc virtute culpam corrigere, neque noua gloria turpitudinis memoriam abolere est adnitus. Tantis potius huius prouinciæ incolas, vt effrenatæ suppeteret libidini materies pressit oneribus, quantis reddendis minus fuerunt. Ac profecto nisi Cæsaris gratia tanquam clypeo fuisset obtectus, Romæ accusatus supplicia sustinuisset multo grauissima. Haud ita multo ante obitum præfectura deposita sese ad res gestas populi Romani carptim perscribendas contulit, vid. belli catilin. c. III. A. V. C.

DCCCXXIII denique diem obiit

supremum.

De

TESTIMONIA DE SALLVSTIO.

De historia & scribendi genere historici nostri consilio hactenus nihil dictam a nobis est. Consultius enim nos facturos arbitramur; si iudicia potius & selecta quædam virorum celebratissimorum atque in hoc genere summorum testimonia conspectui lectorum exponamus:

Mart. Hic erit, vt perhibent doctorum
corda virorum

Crispus, romana primus in historia
Aul. Gellii. Sallustius vel subtilissimus est brevitatis artifex. Alio loco compellat ipsum proprietatis in verbis retinentissimum.

Voss. Quod ad dictionem Sallustii attinet, omnes antiqui iudicant, breuem ac nervosam esse & Thucydideæ æmulam. Sane scriptor est plane atticus, qua laude Demostheni prior est, quam Cicero ipse.

Heinecc. Nemo fere Atticam Thucydidis dictionem inter Latinos Sallustio adcuratius expressit. Tribus verbis integras explet sententias, non circum ducit, non interponit, asyndetis frequentissime vititur, & ubique adstrictior adparet. Verborum tamen obsoletorum atque archaisimorum nonnunquam adsectator est.

C. CRISPI
SALLVSTII
BELLVM CATILINARIVM
SIVE
DE CONIVRATIONE
CATILINAE.

CAPVT I.

OMNES * homines, qui sese student
præstare ceteris animalibus, summa
ope niti decet, ne vitam silentio
transeant veluti pecora, quæ natu-
ra prona, atque ventri obedientia
finxit. Sed nostra omnis vis in animo & corpore
sita est. Animi imperio, corporis seruitio magis
vtimur; alterum nobis cum Diis, alterum cum
belluis commune est. Quo mihi rectius videtur,
ingenii, quam virium opibus gloriam quærere;
* antique omnis. A &

&, quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere. Nam diuitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis est; virtus clara, æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit: vine corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet? Nam & prius, quam incipias, consulto, &, vbi consulueris, mature facto opus est. Ita vtrumque per se indigens alterum alterius auxilio eget.

CAPVT II.

IGITVR initio Reges (nam in terris nomen imperii id primum fuit) diuersi, pars ingenium, alii corpus exercebant, etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant: postea vero, quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii & Athenienses, cæpere vrbes atque nationes subigere: lubidinem dominandi, causam belli habere: maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculis atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quodsi Regum atque Imperatorum animi virtus in pace ita, vt in bello valeret, æquabilis atque constantius sese res humanæ haberent: neque aliud alio ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum, vbi pro labore desidia, pro continentia & æquitate lubido atque superbia inuasere; fortuna simul

cum

cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur. Quæ homines arant, nauigant, adificant, virtutibus omnia parent. Sed multi mortales, dediti ventris atque somno, indocti, incultique, vitam sicuti peregrinantes transfere, quibus profecto, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri fuit; eorum ego vitam mortemque iuxta æstimo, quoniam de vtraque siletur. Verum enimvero is demum mihi viuere, & frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alii natura iter ostendit.

CAPVT III.

PVLCRVM est bene facere reipubl. etiam bene dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello clarum fieri licet, & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem, & auctorem rerum, tamen in primis arduum videtur, res gestas scribere; primum, quod facta dictis exæquanda sunt: dein, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentia & inuidia dicta putant: vbi de magna virtute atque gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquò animo accipit; supra ea, veluti ficta, pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, studio ad rempubl. latus sum: ibique mihi multa aduersa fuere. Nam pro
pu-

pudore, pro abſtinentia, pro virtute, audacia, largitio, auaritia, vigeant; quæ tametſi animus adſpernabatur, inſolens malarum artium: tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cum ab reliquis malis moribus diſſentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ ceteros fama, atque inuidia vexabat.

CAPVT IV.

IGITVR, vbi animus ex multis miſeriis atque periculis requieuit, & mihi reliquam ætatem a rep. procul habendam decreui: non fuit conſilium, ſocordia atque deſidia bonum otium conterere. Neque vero, agrum colendo, aut venando, ſeruilibus officiis intentum ætatem agere: ſed, a quo incepto ſtudioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus ſtatui res geſtas populi Rom. ſtriſſim, vti quæque memoria digna videbantur, perſcribere; eo magis, quod mihi a ſpe, metu, partibus reip. animus liber erat. Igitur de Catilinæ coniuratione, quam veriſſime potero, paucis abſoluam. Nam id facinus inprimis ego memorabile exiſtimo, ſceleris atque periculi nouitate. De cuius hominis moribus pauca prius explananda ſunt, quam initium narrandi faciam.

CAPVT V.

L. CATILINA, nobili genere natus, fuit magna vi & animi & corporis, ſed ingenio malo prauoque. Huic ab adoleſcentia bella inſeſtina,

eædes, rapinæ, discordia ciuilis, grata fuere: ibi-
 que iuuentutem suam exercuit. Corpus patiens
 inediæ, alioris, vigiliæ, supra quam cuiquam cre-
 dibile est. Animus audax, subdolos, varius: cu-
 iuslibet rei simulator ac diffimulator: alieni adpe-
 tens, sui profusus: ardens in cupiditatibus, satis
 eloquentiæ, sapientiæ parum. Vastus animus, im-
 moderata, incredibilia, nimis alta semper cupie-
 bat. Hunc, post dominationem L. Sullæ, subido
 maxima inuaserat reip. capiendæ. Neque, id
 quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pa-
 raret, quicquam pensi habebat. Agitabatur ma-
 gis magisque in dies animus ferox inopia rei fami-
 liaris, & conscientia scelerum: quæ utraque his ar-
 tibus auxerat, quas supra memorauimus. Incitabant
 præterea corrupti ciuitatis mores: quos pessima
 ac diuersa inter se mala, luxuria, atque auaritia
 vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de
 moribus ciuitatis tempus admonuit, supra repe-
 re, ac paucis instituta maiorum domi militiaeque,
 quomodo rempubl. habuerint, quantamque reli-
 querint, & ut paullatim immutata, ex pulcerri-
 ma pessima ac flagitiosissima facta sit, differere.

CAPVT VI.

VRBEM Romam, sicut ego accepi, condidere
 atque habere, initio Troiani; qui, Aenea
 duce profugi, sedibus incertis vagabantur; cum-
 que his Aborigines, genus hominum agreste, sine
 legibus, sine imperio, liberum atque solutum.

Hi, postquam in vna mœnia conuenere, dispari
 genere, dissimili lingua, alius alio more viuentes,
 incredibile memoratu est, quam facile coaluerint.
 Sed postquam res eorum ciuibus, moribus, agris
 laeta, satis prospera, satisque pollens videbatur;
 sicuti pleraque mortalium habentur, inuidia ex
 opulentia orta est. Igitur Reges populique finiti-
 mi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse: nam
 ceteri, metu pereulsi, a periculis aberant. At Ro-
 mani domi militiaeque intenti, festinare, parare,
 alius alium hortari, hostibus obuiam ire, liberta-
 tem patriam parentesque armis tegere. Post, vbi
 pericula virtute propulerant, sociis, atque amicis
 auxilia portabant; magisque dandis, quam accipient-
 is beneficiis amicitias parabant: imperium legi-
 tumum, nomen imperii regium habebant: delecti,
 quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia
 validum erat, reip. consultabant: hi, vel ætate vel
 c. uræ similitudine, patres appellabantur. Post vbi re-
 gium imperium, quod initio conseruanda liberta-
 tis, atque augenda reipubl. fuerat, in superbiam,
 dominationemque conuertit immutato more, an-
 nua imperia, binos imperatores sibi fecere, eo
 modo minime posse putabant per licentiam insole-
 scere animum humanum

CAPVT VII.

SED ea tempestate cœpere se quisque magis ma-
 gisque extollere, ingeniumque in promptu ha-
 bere. Nam regibus boni, quam mali suspectiores
 sunt:

sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed ciuitas incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum breui creuerit; tanta cupido gloriae inceserat. Iamprimum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem vsu militiam discobat: magisque in decoris armis, & militaribus equis, quam in scortis atque conuiujs, lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus vllus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. Sed gloriae maximum certamen inter ipsos erat, quisque hostem ferire; murum adscendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat: eas diuitias, eam bonam famam, magnamque nobilitatem putabant. Laudis auidi, pecuniae liberales erant; gloriam ingentem, diuitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Romanus parua manu fuderit; quas vrbes natura munitas pugnando ceperit; ni ea res longius nos ab incepto traheret.

CAPVT IXX. VIII.

SED profecto fortuna in omni re dominatur; et res cunctas, ex lubidine magis, quam ex vero, celebrat obscuratque. Atheniensium res gesta, sicut ego existimo, satis amplae magnificaeque fuerit, verum aliquando minores tamen, quam fama feruntur. Sed, quia prouenere ibi magna scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium

facta pro maximis celebrantur. Ita eorum, qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo R. nunquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus maxime erat; ingenium nemo sine corpore exercebat; optimus quisque facere, quam dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat.

CATVTV IX.

IGITVR domi militiaeque boni mores colebantur; concordia maxima, minima avaritia erat; ius bonumque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat; iurgia, discordias, similitates cum hostibus exercebant: ciues cum ciuibus de virtute certabant; in suppliciis deorum magnifici; domi parci, in amicos fideles erant; duabus his artibus, audacia in bello; vbi pax evenerat, æquitate, seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxima documenta hæc habeo; quod in bello sæpius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardius reuocati prælio excefferant, quam qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant; in pace vero, beneficiis magis, quam metu, imperium agitabant; accepta iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant.

CAPVT X.

SED, vbi labore, atque iustitia resp. creuit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes vi subacti; Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit; cuncta maria, terræque patebant: fortuna sæuire ac miscere omnia cepit, qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile tolerauerant, iis otium, diuitiæ, optandæ aliis, oneri miseræque fuere. Igitur primo pecuniæ, dein imperii cupido creuit; ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem probitatem, ceterasque artes bonas subuertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit: ambitio multos mortales falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æstimare; magisque vultum, quam ingenium bonum habere; hæc primo paullatim crescere, intedum vindicari. Post, vbi contagio, quasi pestilentia, inuasit; ciuitas immutata, imperium ex iustissimo, atque optimo, crudele, intolerandumque factum.

CAPVT XI.

SED primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtuti erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignauus æque sibi exoptant; sed ille vera via nititur; huic, quia bonæ artes desunt,

dolis atque fallacijs contendit. Auaritia pecuniæ studium habet : quam nemo sapiens concupiuit ; ea quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat ; semper infinita, insatiabilis est ; neque copia neque inopia minuitur. Sed, postquam L. Sullæ, armis recepta republica, bonis iniitiis malos euentus habuit ; rapere omnes, trahere : domum alius, alius agros cupere : neque modum, neque modestiam victores habere ; sæda, crudeliaque in ciues facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductauerat, quo sibi fidam faceret, contra morem maiorum luxuriose, nimisque liberaliter habuerat. Loca amœna, voluptaria, facile in otio feroces militum animos molliuerant. Ibi primum infueticus exercitus populi Rom. amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa cælata mirari, ea priuatim ac publice rapere, delubra spoliare, sacra profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant : uedam illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.

7 CAPVT XII.

POSTQVAM diuitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur : hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia pro maleuolentia duci cœpit. Igitur ex diuitiis iuuentutem luxuria, atque auaritia cum superbia inuasere : rapere, consumere, sua parui pen-

pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, diuina atque humana promiscua, nihil pensi, neque moderati habere. Operæ pretium est, cum domos atque villas cognoueris in vrbiū modum exadificatas, visere templa deorum, quæ nostri maiores, religiosissimi mortales, fecere; verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque victis quidquam, præter iniuriæ licentiam, eripiebant. At hi contra ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerunt: proinde quasi iniuriam facere, id demum esset imperio uti.

CAPVT XIII.

NAM quid ea memorem, quæ, nisi his, qui videre, nemini credibilia sunt; a priuatis compluribus subuersos montes, maria constrata esse? quibus mihi ludibrio videntur fuisse diuitiæ; quippe, quas honeste habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeæ, cæterique cultus non minor incefferat; viri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: vescendi causa, terra, marique omnia exquirere: dormire prius, quam somni cupido esset; non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem operiri, sed ea omnia luxuriosa ante capere. Hæc iuuentutem, vbi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant; animus imbutus malis artibus haud facile lubricinibus carebat:

eo profusius omnibus modis quæstui, atque sumtui deditus erat.

CAPVT XIV.

IN tanta tamque corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitiosorum atque facinorosorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. Nam, quicumque impudicus, adulter, ganeb, alea, manu, ventre, pene; bona patria lacerauerat, quique alienum æs grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret; præterea omnes vndique parricidæ, sacrilegi conuicti iudiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus, atque lingua periurio, & sanguine ciuili atebat; postremo omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagibat, hi Catilinæ proximi, familiaresque erant. Quod si quis etiam culpa vacuus in amicitiam eius inciderat; quotidiano vsu, atque illecebris, facile par similisque cæteris efficiebatur. Sed maxime adolescentium familiaritates appetebat; eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. Nam, vti cuiusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes, atque equos mercari: postremo neque sumtui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidosque sibi faceret. Scio, fuisse nonnullos, qui ita existimarent, iuuentutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat.

CAPVT XV.

IAM primum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia huiusmodi contra ius fasque, postremo, captus amore Aureliæ Orestillæ, cuius præter formam nihil vnquam bonus laudavit: quod ea nubere illi dubitabat, timens priuignum adultum ætate, pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. Namque animus impurus, diis, hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vexabat. Igitur color ei exanguis, fædi oculi; citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, vultuque vecordia inerat.

CAPVT XVI.

SED iuuentutem, quam, vt supra diximus, illeraxerat, multis modis mala facinora edocebat; ex illis testes, signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. Post, vbi eorum, famam, atque pudorem, attriuerat, maiora alia imperabat. Si causa peccandi in præsens minus suppetebat: nihilominus infontes, sicuti fontes, circumuenire, ingulare; scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus gratuito potius malus, atque crudelis erat. His amicis, fociisque confisus Catilina, simul, quod æs alie-

num per omnes terras ingens erat: & , quod plerique Sullani milites largius suo vſi , rapinarum & victoriæ veteris memores , ciuile bellum exoptabant ; opprimendæ reipublicæ conſilium cepit. In Italia nullus exercitus. Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat : ipſi conſulatum petendi magna ſpes : ſenatus nihil ſane intentus : tutæ , tranquillæque res omnes ; ſed ea proſus opportuna Catilinæ.

CAPVT XVII.

IGITVR circiter Calendas Iunii L. Cæſare & C. Figulo conſulibus , primo ſingulos appellare : hortari alios , alios tentare ; opes ſuas , imparatam rempublicam , magna præmia coniurationis docere. Vbi ſatis explorata ſunt , quæ voluit , in vnum omnes conuocat , quibus maxima neceſſitudo , & plurimum audaciæ inerat ; eo conuenere ſenatorii ordinis P. Lentulus Sura , P. Antronius , L. Caſſius Longinus , C. Cethegus , P. & Ser. Sullæ Seruii filii , L. Vargunteius , Q. Annius , M. Porcius Lecca , L. Beſtia , Q. Curius : præterea , ex equeſtri ordine , M. Fuluius Nobilior , L. Statilius , P. Gabinius Capito , C. Cornelius ; ad hoc multi ex coloniis , & municipiis , domi nobiles. Erant præterea complures paullo occultius conſilii huiuſce participes , quos magis dominationis ſpes hortabatur , quam inopia , aut alia neceſſitudo. Ceterum iuuentus pleraque , ſed maxime nobilium , Catilinæ inceptis fauebat ; quibus in otio vel ma-
gni-

gnifice, vel molliter viuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quam pacem, malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent, M. Licinium Crasum non ignarum eius consilii fuisse: quia Cneius Pompeius, inuisus ipsi, magnum exercitum ducebat; cuiusuis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul consilium, si coniuratio valuisset, facile apud illos principem se fore.

CAPVT XVIII

SED antea item coniurauere pauci, in quibus Catilina, de quo, quam verissime potero, dicam. L. Tullo, M. Lepido coff. P. Antronius, & P. Sulla, designati consules, legibus ambitus interrogati pœnas dederant. Post paullo Catilina, reus pecuniarum repetundarum, prohibitus erat petere consulatum, quod intra legitimos dies profiteri nequiuert. Erat eodem tempore Cn. Piso. adolescens nobilis. summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam rempuhl inopia, atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina, & Antronius, circiter Nonas Decemb. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ianuar. L. Cottam & L. Torquatum coff. interficere; ipsi fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere; ea re cognita, rursus in Nonas Februar. consilium cædis transtulerunt. Iam tum non consulibus modo, sed plerisque senatoribus perniciem machinabantur; quod ni Catilina maturasset; pro curia signum sociis dare;

eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret; quia nondum frequentes armati conuenerant; ea res consilium diremit.

CAPVT XIX.

POSTEA Piso in citeriorem Hispaniam quæstor pro prætore missus est, adnitente Crasso; quod cum infestum Cn. Pompeio cognouerat. Neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat; quippe sædum hominem a republ. procul abesse volebat: simul, quia boni complures præsidium in eo putabant, & iam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in prouinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeii veteres, fidosque clientes, voluntate eius Pisonem aggressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæua multa antea perpeffos; nos eam rem in medio relinquimus. De superiori coniuuratione satis dictum.

CAPVT XX.

CATILINA, ubi eos, quos paullo ante memorauimus conuenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpe egerat; tamen, in rem fore credens vniuersos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium secessit; atque ibi, omnibus arbitris procul amoris, orationem huiuscemodi habuit:

Ni

Ni virtus, fidesque vestra satis spectata mihi foret; nequicquam opportuna res cecidisset: Spes magna dominationis in manibus frustra fuisset neque, per ignaviam; aut vana ingenia, incerta pro certis captarem; sed, quia multis, & magnis tempestatibus vos cognovi fortes, fidosque mihi; eo animus ausus est maximum, atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia vobis eadem, quæ mihi, bona malaque esse intellexi. Nam idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitavi, omnes iam, antea diuersi audistis. Ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in libertatem. Nam, postquam resp. in paucorum potentium ius, atque ditionem concessit, semper illis reges, tetrarchæ vetigales esse, populi, nationes, stipendia pendere: ceteri omnes, strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si resp. valeret, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, diuitiæ apud illos sunt, aut vbi illi volunt: nobis reliquerunt pericula, repulsas, iudicia, egestatem; quæ, quousque tandem patiemi, fortissimi viri, nonne emori per virtutem præstat, quam vitam miseram, atque inhonestam, vbi alienæ superbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verum enimvero, pro Deum atque hominum fidem! victoria in manu nobis est: viget ætas: animus valet; contra illis, annis, atque diuitiis, omnia consenuerunt;

tantummodo incepto opus est : cetera res expediet. Etenim quis mortalium , cui virile ingenium est , tolerare potest , illis diuitias sperare , quas profundant in exstruendo mari , & montibus coequandis , nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse ? illos binas , aut amplius domos continuare ; nobis rem familiarem nusquam vllum esse ; cum tabulas , signa , torcumata emunt , noua diruunt , alia edificant : postremo omnibus modis pecuniam trahunt , vexant : tamen summa lubidine diuitias suas vincere nequeunt. At nobis est domi inopia , foris as alienum ; mala res , spes multo asperior ; denique quid reliqui habemus , præter miseram animam ? Quin igitur expergiscimini ? en illa , illa , quam sepe optastis , libertas ; præterea diuitiæ , deus , gloria in oculis stant ; fortuna ea omnia victoribus præmia posuit ; res , tempus , pericula. egestas , belli spolia magnifica , magis quam oratio mea , vos hortentur ; vel imperatore , vel milite me vtemini ; neque animus , neque corpus a vobis aberit ; hæc ipsa , vt spero , vobiscum vna consul agam : nisi forte me animus fallit , & vos seruire magis , quam imperare , parati estis.

CAPVT XXI.

POSTQVAM accepere ea homines , quibus mala abunde omnia erant , sed neque res , neque spes bona vlla : tamen illis , quieta mouere , magna merces videbatur ; tamen postulare plerique , vt proponeretur , quæ conditio belli foret : quæ ar-
mis

mis præmia peterent : quid ubique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque libido victorum fert; præterea, esse in Hispania citeriore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sittium Nucerinum; consilii sui participes; petere consulatum C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumuentum; cum eo Consullem se initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpabat omnes bonos; suorum vnumquemque nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominia, multos victoria Sullana, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacres videt; cohortatus, vt petitionem suam curæ haberent, conuentum dimisit.

CAPVT XXII.

FVERE ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iusiurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris circumtulisse; inde, cum post execrationem omnes degustauissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum : atque eo dicere fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris consci; nonnulli ficta & hæc, & multa præterea existimabant ab iis, qui Ciceronis inuidiam

diam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant; nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.

CAPVT XXIII.

SED in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco flagitiis atque facinoribus coopertus: quem censores senatu probri gratia moverant; huic homini non minor vanitas inerat, quam audacia, neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere neque facere quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo, cui cum minus gratus esset, quod inopia minus largiri poterat, repente glorians, maria, montesque polliceri, minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret: postremo, ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentiæ Curii causa cognita, tale periculum reipubl. haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ coniuratione, quæ, quo modo audierat, compluribus narrauit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas inuidia æstuabat, & quasi pollui consulatum credebat, si eum, quamuis egregius, homo nouus adeptus foret; sed, vbi periculum aduenit; inuidia atque superbia postfuerunt.

CAPVT XXIV.

IGITVR comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius; quod actum primo populares coniurationis concusserat; neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, sua, aut amicorum fide sumtam mutuam, Fæfulas ad Mallium quemdam portare; qui postea princeps fuit belli faciendi. Ea tempestate plurimos cuiusque generis homines adsciuisse sibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentes sumtus stupro corporis tolerauerant: post, ubi atas tantummodo quaestui, neque luxuria modum fecerat, æs alienum grande conflauerant; per eas se Catilina credebat posse seruitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum, vel adiungere sibi, vel interficere.

CARMVM XXV.

SED in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque forma, præterea viro atque liberis satis fortunata fuit: litteris Græcis & Latinis docta: psallere; saltare elegantius, quam necesse est probæ: multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt, sed ei cariora semper omnia, quam decus, atque pudicitia fuit; pecuniæ, an famæ minus parceret, haud facile discerneres; libidine sic accensa, vt sæpius peteret viros, quam peteretur; sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat,

cæ-

cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat; verum ingenium eius haud absurdum: posse versus facere; iocum mouere; sermone vti, vel modesto, vel molli, vel procaci: profus multæ facetiæ, multusque lepos inerat.

CAPVT XXVI.

HIS rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulsatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio vsurum; neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni, neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant. Namque a principio consulatus sui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, vt Q. Curius, de quo paullo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet; ad hoc, collegam suum Antonium pactione provinciæ perpulerat, ne contra remp. sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientum occulte habebat. Postquam dies comitorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere, & extrema omnia experiri; quoniam, quæ occulte tentauerat, aspera sædaque euenerant.

CAPVT XXVII.

IGITVR C. Mallium Fæfulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Iulium in Apuliam dimisit, præterea alium alio, quem vbique opportunum sibi

fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse item alios iubere; hortari, vti semper intenti, paratique essent, dies noctesque festinare: vigilare, neque insomniis, neque labore fatigari. Postremo, vbi multa agitati nihil procedit; rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Leccam ibique multa de ignavia eorum questus, docet se præmississe Manlium ad eam multitudinem, quam ad capiendam arma parauerat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset; eum suis consiliis multum officere.

CAPVT XXVIII.

IGITVR, perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius Senator, constituere ea nocte paullo post, cum armatis hominibus, sicuti salutarum introire ad Ciceronem, & de improviso domi suæ imparatum confodere. Curius, vbi intelligit, quantum periculum consuli impendat, propere per Fuluiam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat; ita illi ianua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Mallius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul ac dolore iniuriæ, nouarum rerum cupidam; quod Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia
ami.

amiserat; præterea latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

CAPVT XXIX.

EA cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo perimotus, quod neque urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlii, quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat, rem ad senatum refert, iam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, darent operam consules, ne quid republ. detrimenti caperet; ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios atque ciues: domi militiæque imperium, atque iudicium summum habere. Aliter, sine populi iussu, nulli earum rerum consultius est.

CAPVT XXX.

POST paucos dies L. Senius Senator in senatu litteras recitauit, quas Fæsulis adlatas sibi dicebat; in quibus scriptum erat: C. Mallium arma cepisse cum magna multitudine ante diem VI. Kal. Nov. simul, idquod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conuentus fieri, arma portari, Capuæ, atque in Apulia seruile bellum

lum moteri. Igitur senatus decreto Q. Marcius Rex Fasulas; Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi. Hi utriusque ad urbem imperatores erant; impediti, ne triumpharent, calumniam paucorum, quibus omnia honesta atque inhonesta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisque permissum, ut pro tempore atque periculo exercitum compararent. Ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quæ contra rempublicam facta erat, præmium, seruo libertatem & H. S. c. libero impunitatem eius rei, & H. S. cc. itemque decrevere, uti familiæ gladiatoria Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus præessent.

CAPVT XXXI.

QVIBVS rebus permota ciuitas, atque immutata facies urbis erat: ex summa lætitia, atque læticia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia inuasit. Festinare, trepidare, neque loco, neque homini cuiquam satis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere; suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus pro reipublicæ magnitudine belli timor insolitus inceserat, afflicta se, manus supplices ad cælum tendere; miserari paruos liberos; rogare; omnia pauere: superbia, atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis ani-

mus eadem illa mouebat, tamenſi præſidia parabantur, & ipſe lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo: poſtremo, diſſimulandi cauſſa, & quaſi ſui expurgandi, ſicuti iurgio laceſſitus foret, in ſenatum venit. Tum M. Tullius conſul, ſiue præſentiam eius timens, ſiue ira commotus, orationem habuit luculentam, atque utilem reipubl. quam poſtea ſcriptam edidit. Sed vbi ille aſſedit, Catilina, vt erat paratus ad diſſimulanda omnia, demiſſo vultu, voce ſupplici, poſtulare a patribus, ne quid de ſe temere crederent: ea familia ortum, ita ab adoleſcentia vitam inſtituiſſe, vt omnia bona in ſpe haberet: ne exiſtimarent, ſibi patricio homini, cuius ipſius, atque maiorum plurima beneficia in plebem R. eſſent, perdita republ. opus eſſe; cum eam ſeruaret M. Tullius; inquilinus ciuis vrbis Romæ: ad hoc, maledicta alia cum adderet; obſtrepere omnes; hoſtem, atque parricidam vocare. Tum ille furibundus: *Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina exſtinguam.*

CAPVT XXXII.

DEIN ſe ex cùria domum proripuit. Ibi multa ſecum ipſe voluens, quod neque inſidiæ conſuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens exercitum augere, ac prius, quam legiones ſcriberentur, multa ante capere, quæ bello vſui forent, nocte intempeſta cum paucis in Manliana caſtra profectus

fectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, ceterisque, quorum cognouerat promptam audaciam, mandat: quibus rebus possent, opes factionis confirmant, insidias contuli maturent; eadem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis huiusmodi:

CAPVT XXXIII.

DEOS, hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque, quo periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab iniuria tuta forent: qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate feneratorum, plerique patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege uti, neque, amisso patrimonio, corpus liberum habere: tanta seuitia feneratorum, atque pratoris fuit. Sæpe maiores vestrum* miseriti plebis R. decretis suis inopiæ eius opitulati sunt: ac nouissime, memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. Sæpe ipsa plebs, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum armata, a patribus secessit. At nos non imperium, neque diuitias petimus; quarum rerum causa, bella, atque certamina omnia inter mortales sunt, sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te, atque

* loco, miserti.

Senatum obtestamur, consulatis miseris ciuibus; legis praesidium, quod iniquitas praetoris eripuit, restituat; neue nobis eam necessitudinem imponatis, vt quaramus, quoniam modo maxime vlti sanguinem nostrum, pereamus.

CAPVT XXXIV.

AD haec, Q. Marcius respondit: si quid ab Senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ea misericordia atque mansuetudine Senatum, populumque Romanum semper fuisse, vt nemo vnquam ab eo frustra auxilium petierit. At Catilina ex itinere plerisque consularibus, praeterea optimo cuique litteras mittit: se, falsis criminibus circumuentum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunam cedere, Massiliam in exilium proficisci; non quo sibi tanti sceleris conscius esset; sed vt resp. quieta foret; neue ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diuersas litteras Q. Catulus in Senatu recitauit; quas sibi nomine Catilinae reditas dicebat; earum exemplum infra scriptum est.

CAPVT XXXV.

L. CATILINA Q. Catulo S. Egregia tua fides re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meae tribuit; quam obrem defensionem in consilio nouo non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui: quae mediis fidis: licet vera me-

cum cognoscas. Iniuriis, contumeliisque concitatus, quod, fructu laboris industriaeque meae privatus, statum dignitatis non obtinebam; publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi: non, quin es alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem; eum & alienis nominibus liberalitas Aureliae Orestillae, suis filiaeque copiis persolveret: sed, quod non dignos homines honore honestos videbam, meque falsa suspitione alienatum esse sentiebam; hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquae dignitatis conseruandae sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari; nunc Orestillam tibi commendo, tuaeque fidei trado eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus. Aueto.*

*Valeto.

CAPVT XXXVI.

SED ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem antea sollicitatam armis exornat, cum fascibus, atque aliis imperii insignibus, in castra ad Manlium contendit. Hae ubi Romae comperta sunt, Senatus Catilinam, & Manlium hostes indicat, ceterae multitudini diem statuit, antequam liceret sine fraude ab armis discedere, praeter rerum capitalium condemnatis. Praeterea, decernit, uti confules delectum habeant; C. Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero ubi pra-

fidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxime miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent, domi otium, atque diuitiæ, quæ prima mortales putant, adfluere; fuere tamen ciues, qui sese, remque publicam obstinatis animis perditum irent, namque duobus Senati * decretis, ex tanta multitudine, neque præmio inductus coniurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat.

* Senatus.

CAPVT XXXVII.

TANTA vis morbi, atque uti tabes plerosque ciuium animos inuaserat. Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii coniurationis fuerant, sed omnino cuncta plebs, nouarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat; id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuidet, malos extollunt; vetera odere, noua exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba, atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebs ea vero præceps icrat multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro, atque petulantia maxime præstabant; item alii, per dedecora, patrimoniis amissis; postremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in
 fen-

fentinam, confluerant. Dein multi, memores
 Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios
 Senatores videbant, alios ita diuites, vt regio vi-
 ctu, atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si
 in armis foret, ex victoria talia sperabat. Præterea
 inuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam
 tolerauerat, priuatis atque publicis largitionibus
 excita, vrbantum otium ingrato labori prætulera-
 t. Eos, atque alios omnes malum publicum alebat;
 quo minus mirandum est, homines egentes, malis
 moribus, maxima spe, reipublica iuxta ac sibi
 consuluisse; præterea quorum victoria Sullæ paren-
 tes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminu-
 tum erat, haud sane alio animo belli euentum ex-
 spectabant. Ad hoc, quicumque aliarum, atque
 Senatus, partium erant, conturbati reipubl. quam
 minus valere, ipsi malebant. Id adeo, malum mul-
 tos post annos in ciuitatem reuerterat.

CAPVT XXXVIII.

NAM postquam Cn. Pompeio & M. Crasso Cos-
 tribunitia potestas restituta est; homines ado-
 lescentes summam potestatem nacti, quibus ætas,
 animusque ferox erat, cœpere Senatum criminan-
 do, plebem exagitare; dein largiendo, atque pol-
 ligitando magis incendere; ita ipsi clari poten-
 tesque fieri. Contra eos summa ope nitebatur ple-
 raque nobilitas, Senatus sub specie, pro sua magni-
 tudine. Namque vti paucis verum absoluam, per
 illa tempora quicumque reipublic. agitauere, ho-
 nestis

neffis nominibus, alii, sicuti iura populi defenderent, pars, quo Senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia certabant: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant.

OARMR XXXIX.

SED, postquam Cn. Pompeius ad bellum maritimum, atque Mithridaticum missus est; plebis opes imminuta; paucorum potentia crevit, hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, sine metu atatem agere, ceterosque iudiciis terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis spes oblata est, vetus certamen animos eorum arrexit; quod si primo praelio Catilina superior, aut æqua manu discessisset, profecto magna clades, atque calamitas rempublicam oppresisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset; quin defessis & exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. In his erat Fulvius, Senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus, aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat;

neque solum ciues, sed cuiuscumque modi genus hominum, quod modo usui bello foret.

CARVR XL.

IGITVR P. Umbreno cuidam negotium dat, ut legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli; existimans publice, priuatimque ære alieno oppressos, præterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negociatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat, atque eos nouerat: itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum; requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de auaritia magistratum, accusare Senatum, quod in eo auxilii nihil esset; miseris suis remedium mortem exspectare: At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis. Hæc ubi dixit; Allobroges, in spem maximam adducti, Umbrenum orare, ut sui miseretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quod non cupidissime facturi essent, dum ea res ciuitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum Decii Bruti perducit; quod foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam. Nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea Gabinium accersit, quo maior auctoritas sermone inesset; eo præsentente coniurationem aperit:

nominat socios, præterea multos cuiusque generis innoxios; quo legatis animus amplior esset: dein eos pollicitos operam suam, domum dimittit.

CAPVT XLII.

SED Allobroges diu incertum habuere, quidnam consilii caperent. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoria: at in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia. Hæc illis voluentibus, tandem vicit fortuna reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cuius patrocínio ciuitas plurimum utebatur, rem omnem, ut cognouerant, aperiuunt. Cicero per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, ut studium coniurationis vehementer simulent; ceteros adeant, bene polliceantur; dentque operam, ut eos quam maxime manifestos habeant.

CAPVT XLIII.

IISDEM fere temporibus in Gallia citeriore, atque vltiore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia motus erat. Namque illi, quos ante Catilina dimiserat, inconsulte, ac veluti per dementiam cuncta simul agere: nocturnis consiliis, armorum, atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex sociis causa cognita, in vincula coniecerat; item in citeriore Gallia C. Muræna, qui ei prouinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus
eum

cum ceteris, qui principes coniurationis erant, paratis, vti videbatur. Magnis copiis, constituerat, vti, cum Catilina in agrum Fesulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus pl. concione habitata, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique grauissimi inuidiam optimo consuli imponeret: eo signo, proxima nocte cetera multitudo coniurationis suum quisque negotium exsequeretur.

CAPVT XLIII.

SED ea diuisa hoc modo dicebantur: Statilius & Gabinius vti cum magna manu duodecim simul opportuna loca vrbs incenderent, quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceterosque, quibus insidia parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi adgrederetur, alius autem alium: sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent; simul, eade & incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur de ignauia sociorum; illos, dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto in tali periculo opus esse: seque, si pauci adiuuarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maximum bonum in celeritate putabat.

CAPVT XLIV.

SED Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conueniunt : ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iniurandum, quod signatum ad ciues perferant : aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. Ceteri nihil suspicantes dant : Cassius semet eo breui venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex vrbe proficiscitur. Lentulus cum his T. Volturtium quemdam Crotoniensem mittit ; vt Allobroges, prius quam domum pergerent cum Catilina, data atque accepta fide, societatem confirmarent ; ipse Volturtio litteras ad Catilinam dat : quarum exemplum infra scriptum est :

Qui sim ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis, & memineris, te virum esse : consideres, quid tuæ rationes postulent ; auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis.

Ad hoc, mandata verbis dat : cum ab Senatu hostis iudicatus sit, quo consilio feruitia repudiet ? in vrbe parata esse, qua iusserit : ne cunctetur ipse propius accedere.

CAPVT XLV.

HIS rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino pratoribus imperat, vt in ponte Muluius per infidias Al-

lo-

lobrogum comitatus deprehendant : rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur : cetera, vti facto opus sit, ita agant. Homines militares, sine tumultu praesidiis collocatis, sicuti praecipuum erat, occulte pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Volturtio venere, simul vtrimque clamor exortus est : Galli, cito cognito consilio, sine mora praetoribus se tradunt. Volturtius primo, cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit ; dein, vbi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat, postremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese praetoribus dedit.

CAPVT XLVI.

QVIBVS rebus confectis, omnia propere per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupauere ; coniuratione patefacta ciuitatem periculis ereptam esse : porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis ciuibus deprehensis, quid facto opus esset ; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdenda reipublicæ fore. Igitur confirmato animo, vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Ceparium Terracinensem ; qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt. Ceparius paullo ante domo egressus cognito indicio, ex vrbe profugerat. Consul Lentulum, quod praetor erat, ipse manu tenens in Senatum perducit ; reliquos cum

stodibus in eadem Concordiæ venire iubet. Eo Senatum aduocat, magnaque frequentia eius ordinis Volturrium cum legatis introducit; Flaccum prætorem serinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre iubet.

CAPVT XLVII.

VOLTVRTIUS interrogatus de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de causa, consilii habuisset; primo fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione: post, ubi fide publica dicere iussus est, omnia, uti gesta erant, aperit: se paucis ante diebus a Gabinio, & Cepario socium adfectum, nihil amplius scire, quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, per Sullam; L. Vargunteium; multos præterea in ea coniuratione esse, eadem Galli fatentur: at Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris Sibylinis, regnum Romæ tribus Corneliis portendi: Cinnam, atque Sullam antea; se tertium esse, cui fatum foret urbis potiri; præterea, ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent bello ciuili cruentum fore. Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognouissent, Senatus decernit, ut abdicato magistratu, Lentulus itemque ceteri in liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius

C. Cafari, Gabinius M. Craffo, Ceparius (nam is paullo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio Senatori traduntur.

CAPVT XLVIII.

INTEREA plebs, coniuratione patefacta, quæ primo cupida rerum nouarum nimis bello fauebat, mutata mente Catilinæ confilia exfecrari, Ciceronem ad cælum tollere, velut ex feruitute erepta, gaudium atque lætitiã agitabat. Namque alia belli facinora prædæ magis, quam detrimento fore, incendium vero crudele, immoderatum ac sibi maxime calamitofum putabat; quippe cui omnes copiæ in vfu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat: quem ad Catilinam proficifcentem, ex itinere retractum aiebant. Is cum fe diceret de coniuratione indicaturum, fi fides publica data effet; iuffus a confule, quæ fciret, edicere, eadem fere, quæ Volturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hoftium, Senatum edocet: præterea, fe miffum a M. Craffo, qui Catilinæ nunciaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, alique ex coniuratione deprehendi terrerent; eoque magis properaret ad urbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret; & illi facilius e periculo eriperentur. Sed, vbi Tarquinius Craffum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitiis, fuma potentia; alii rem incredibilem rati; pars tametfi verum exiftimabant, tamen quia in tali tem-
pore

pore tanta vis hominis magis lenienda, quam ex-
 agitanda, videbatur, plerique Crasso ex negotiis
 priuatis obnoxii, conclamant, indicem falsam esse:
 deque ea re postulant vti referatur. Itaque, Cice-
 rone consulente, frequens Senatus decernit, Tar-
 quinii indicium falsum videri; eumque in vinculis
 retinendum; neque amplius potestatem facien-
 dam, nisi de eo indicaret, cuius consilio tantam
 rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui exi-
 stimarent indicium illud a P. Autronio machina-
 tum: quo facilius, appellato Crasso, per societa-
 tem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii
 Tarquinium a Cicerone immissum aiebant, ne Cras-
 sus, more suo, suscepto malorum patrocinio, rem-
 publicam conturbaret.

CAPVT XLIX.

IPSVM Crassum ego postea pradicantem audiui,
 tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone im-
 positam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus, C.
 Piso neque gratia, neque precibus, neque pretio
 Ciceronem impellere, qui vere, vti per Allobroges,
 aut alium indicem C. Caesar falso nominaretur.
 Nam vterque cum illo graues inimicitias exerce-
 bant. Piso, oppugnatus in iudicio repetundarum,
 propter cuiusdam transpadani supplicium iniu-
 stum; Catulus, ex petitione pontificatus odio in-
 census; quod, extrema aetate, maximis honoribus
 vsus, ab adolescentulo Casare victus discesserat.
 Res autem opportuna videbatur; quod is, priua-
 tim

tum egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi Consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi singulatim circumeundo, atque ementiendo, quae se ex Volturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam confluxerant; usque adeo, uti nonnulli equites R., qui praesidii causa cum telis erant circum aedem Concordiae, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsus, quo studium suum in rempublicam clarius esset, egredienti ex Senatu Caesari gladio minitarentur.

CAPVT L.

DVM haec in Senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Volturtio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur, liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices, atque seruitia in vicis aedem eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio rempublicam vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam, atque libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, uti, grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognouit, dispositis praesidiis, uti res atque tempus monebat, conuocato Senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paullo ante frequens senatus iudicauerat contra remp. fecisse. Tum D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodia
diis

diis tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat: isque postea, per motus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiaui T. Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, præfidiis abditis, referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam a consule, huiuscemodi verba locutus est.

CAPV LI.

OMNES homines, PATRES CONSCRIPTI, qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haec facile animus verum prouidet, ubi illa officiant; neque quisquam omnium libidini simul & vsui paruit. Vbi intenderit ingenium, valet, si libido possidet, ea dominatur; animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi, P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut misericordia impulsæ, male consuluerint: sed ea malo dicere, quæ maiores nostri contra libidinem animi sui, recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum ciuitas, magna atque magnifica, quæ populi R. opibus creuerat, infida, atque aduersa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, maiores nostri, ne quis diuitiarum magis, quam iniuriæ bellum inceptum diceret, impunitos eos dimiserunt. Item bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginenses & in pace, & per in ducias multa nefanda facinora fecissent, numquam ipsi

*ipsi per occasionem talia fecere : magis, quod se dignum foret, quam quod in illos iure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est P. C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli, & ceterorum scelus, quam vestra dignitas; neu magis ira vestra, quam famæ; consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperiretur, nouum consilium adprobo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; iis vtendum censco, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, compositæ atque magnifice casum reipublicæ miserati sunt: quæ belli sæuitia esset, quæ victis acciderent, enumerauere, rapi virgines, pueros; diuelli liberos a parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuisse; fama, ^{fama} atque domos exspoliari, cadem, incendia fieri; postremo armis cadaveribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed, per deos immortales, quo illa oratio pertinuit? an, vti vos infestos coniurationi faceret? scilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permouit, eum oratio accendet. Non ita est: neque cuiquam mortalium iniuriæ suæ parua videntur: multi eas grauius æquo habuere; sed alia aliis licentia est, P. C. qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelso ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales noyere. Ita in maxima fortuna minima licentia est; neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet. Quæ apud alios
 ira-*

iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque
 crudelitas appellatur. Equidem ego sic existimo,
 P. C. omnes cruciatus minores quam facinora illo-
 rum esse, sed plerique mortales postrema meminere;
 & in hominibus impiis, sceleris eorum obliti, de
 pœna differunt, si ea paullo seuerior fuerit. D. Si-
 lanum, virum fortem atque strenuum, certe scio,
 quæ dixerit, studio reipubl. dixisse, neque illum in
 tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. Eos
 mores, eamque modestiam viri cognoui. Verum
 sententia eius mihi non crudelis, (quid enim in ta-
 les homines crudele fieri potest?) sed aliena a rep-
 nostra videtur. Nam profecto aut metus, aut in-
 iuria te subegit, Silane, consulem designatum, ge-
 nus pœnæ nouum decernere. De timore, superua-
 cancum est differere, cum præsentia diligentia cla-
 rissimi viri consulis, tanta præsidia sint in armis.
 De pœna, possum equidem dicere id, quod res ha-
 bet; in luctu, atque miseriis, mortem ærumna-
 rum requiem, non cruciatum esse; eam cuncta
 mortalium mala dissoluere: ultra neque curæ, ne-
 que gaudio locum esse. Sed, per deos immortales,
 quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius
 verberibus in eos animaduertetur? an, quia lex
 Porcia vetat? at aliæ leges item condemnatis ciui-
 bus non animam eripi, sed exilium permitti iubent.
 An quia grauius est verberari, quam necari? quid
 autem acerbum, aut nimis graue est in homines
 tanti facinoris conuictos? sin, quia leuius est: qui
 conuenit in minore negotio legem obseruare, cum
 eam

eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendat, quod in parricidas reipublicæ decretum erit? tempus, dies, fortuna; cuius libido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid euenerit: ceterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros, aut minus bonos peruenit; nouum illud exemplum ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedæmonii, deuictis Atheniensibus, triginta viros imponere, qui rempubl. tractarent. Hi primo cæpere pessimum quemque, & omnibus inuisum indemnatum necare. Eo populus letari, & merito dicere fieri. Post, ubi paulatim licentia creuit; iuxta bonos & malos libidinosè interficere, ceteros metu terrere. Ita ciuitas, seruitute oppressa, stultæ latitiæ graues pœnas dedit. Nostra memoria victor Sulla, cum Damasippum & alios huiusmodi, qui malo reipublicæ creuerant, iugulari iussit, quis non factum eius laudabat? Homines scelestos, & factiosos, qui seditionibus rempubl. exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Namque, uti quisque domum aut vilam, postremo aut vas, aut vestimentum alicuius concupiuerat, dabat operam, ut is in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paullo post ipsi trahabantur: neque prius finis iugulandi fuit, quam Sulla omnes suos diuitiis expleuit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magna ciuitate

tate multa & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Vbi hoc exemplo, per Senatus decretum, consul gladium eduxerit; quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri, Patres Conscripti, neque consilii, neque auaricie vniquam eguere: neque superbia obstabat, quo minus instituta aliena, si modo probaerant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt: postremo, quod vbiq; apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quam inuidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Græcia morem imitati, verberibus animaduvertebant in ciues, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respubl. adoleuit, & multitudine ciuium factiones valere circumueniri innocentes, alia huiuscemodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt; quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego causam P. C. quo minus consilium nouum capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ minime: sed ita censeo; publicandas eorum pecunias; ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent: nec quis de his postea ad Senatum referat, neque

cum

*cum populo agat: qui aliter fecerit, Senatū existi-
māre, eum contra rempublicam & salutem
omnium facturum.*

CAPVT LII.

POSTQVAM Cæsar dicendi finem fecit; ceteri
verbo, alius alii varie adfentiebantur: At M.
Porcius Cato, rogatus sententiam, huiuscemodi
orationem habuit:

*Longe mihi alia mens est, Patres Conscripti,
cum res, atque pericula nostra considero, & cum
sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi
mihi differuisse videntur de pœna eorum, qui pa-
triæ, parentibus, aris, atque focis suis bellum pa-
rauerē. Res autem monet cauere ab illis magis,
quam, quid in illos statuamus, consultare. Nam
cetera maleficia tum persequare, vbi facta sunt:
hoc; nisi prouideris, ne accidat; vbi euenit, fru-
stra iudicia implores. Capta vrbe nihil fit reliqui
victis. Sed, per deos immortales, vos ego appello,
qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras
pluris, quam rempublicam fecistis: si ista, cuius-
cumque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si
voluptatibus vestris otium præbere vultis: expergi-
scimini aliquando, & capeſſite rempublicam. Non
agitur de reſtigalibus, non de ſociorum injuriis: li-
bertas, & anima noſtra in dubio eſt. Sæpe nume-
ro P. C. multa verba in hoc ordine feci: ſæpe de lu-
xuria, atque auaritia noſtrorum ciuium queſtus
ſum: multosque mortales ea cauſſa aduerſos habeo:
qui*

qui mihi, atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubricum malefacta condonabam. Sed, ea tamen si vos parvi pendebatis; tamen respublica firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonisne, an malis moribus vivamus: neque, quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani sit; sed, hæc cuiuscumque modi videntur, nostra, an nobiscum una, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat? iam pridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus, quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur; eo respublica in extremo sita est. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ararii: ne illi sanguinem nostrum largiantur; &, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene, & compositè C. Casar, paullo ante in hoc ordine de vita, & morte disseruit, credo falsa existimans ea, quæ de inferis memorantur, diverso itinere malos a bonis loca tetra, inculta, fœda, atque formidolosa habere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia incustodiis habendos; videlicet, ne, si Romæ sint, aut a popularibus coniurationis, aut a multitudine conductæ, per vim eripiantur.

Quasi vero mali, atque scelesti tantummodo in urbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes
mi-

minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit; sin in tanto omnium metu solus non timet; eo magis refert, me mihi atque vobis timere. Quare cum de P. Lentulo, ceterisque statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinae & de omnibus coniuratis decernere; quanto vos attentius ea agetis, tanto illi animus infirmior erit. Si paululum modo vos languere viderint; iam omnes feroces aderunt. Nolite existimare, maiores nostros armis rempublicam ex parua magnam fecisse. Si ita res esset; multo pulcerrimam eam nos haberemus; quippe sociorum, atque ciuium, praeterea armorum, atque equorum maior copia nobis, quam illis est. Sed alia fuere, quae illos magnos fecere; quae nobis nulla sunt; domi industria, foris iustum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubricitati obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atque auaritiam; publice egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos discrimen nullum: omnia virtutis praemia ambitio possidet. Neque mirum, vbi vos separatim sibi quisque consilium capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniae, aut gratiae seruitis eo fit, vt impetus fiat in vacuam rempublicam. Sed ego haec omitto. Coniurauere ciues nobilissimi, patriam incendere. Gallorum gentem, infestissimam nomini Romano, ad bellum arcessunt: dux hostium cum exercitu supra caput est. Vos cunctamini, etiam nunc, & dubitatis, quid intra mœ-

nia deprehensis hostibus, faciatis? Misereamini,
 censeo. Deliquere homines adolescentuli per ambi-
 tionem: atque etiam armatos dimittatis. Ne ista
 vobis mansuetudo, & misericordia, si illi arma ce-
 perint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera
 est, sed vos non timetis eam. Immo vero maxime;
 sed inertia & mollitia animi, alius alium exspe-
 ctantes, cunctamini, videlicet diis immortalibus
 confisi, qui hanc rempublicam in maximis saepe pe-
 riculis seruauere. Non votis, neque suppliciis mu-
 liebribus auxilia deorum parantur, vigilando, ager-
 do, bene consulendo, prospere omnia cedunt. Vbi
 socordia tete, atque ignauia tradideris; nequic-
 quam deos implores; irati, infestique sunt. Apud
 maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico
 filium suum, quod is contra imperium in hostem
 pugnauerat, necari iussit. Atque ille egregius ado-
 lescens immoderate fortitudinis morte poenas dedit.
 Vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cun-
 ctamini? videlicet vita cetera eorum huic sceleri
 obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse
 pudicitiae, si fama suae, si diis, aut hominibus un-
 quam vllis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescen-
 tia, nisi iterum iam patriae bellum fecit. Nam
 quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? qui-
 bus si quidquam pensi vnquam fuisset, non ea con-
 silia de republica habuissent. Postremo, Patres Con-
 scripti, si me hercle peccato locus esset, facile paterer
 vos ipsa re corrigi, quoniam verba contemnitis: sed
 vndique circumuenti sumus: Catilina cum exercitu
 fav-

*fauibus vrget : alii intra mœnia, atque in sinu vr-
bis sunt hostes. Neque parari, neque consuli quid-
quam occulte potest : quo magis properandum est.
Quare ita ego censeo ; cum nefario consilio scelerato-
rum ciuium respublica in maxima pericula venerit,
hique indicio T. Volturtii, & legatorum Allobro-
gum convicti, confessique sint, eadem, incendia,
aliaque fœda crudelia facinora in ciues, patriamque
parauisse ; de confessis, sicuti de manifestis rerum
capitalium, more maiorum supplicium sumendum.*

CAPVT LIII.

POSTQVAM Cato adsedit ; consulares omnes,
itemque Senatus magna pars, sententiam eius
laudant, virtutem animi ad cælum ferunt : alii
alios increpantes timidos vocant : Cato clarus at-
que magnus habetur : Senati decretum fit, sicut
ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa
audienti, quæ populus Romanus domi, militiæque,
mari, atque terra præclara facinora fecit, forte lu-
buit attendere, quæ res maxime tanta negotia su-
stinuisset. Sciebam sæpe numero parua manu
cum magnis legionibus hostium contendisse : co-
gnoueram, paruis copiis bella gesta cum opulen-
tis regibus : ad hoc, sæpe fortunæ violentiam to-
lerasse : facundia Græcos, gloria belli Gallos ante
Romanos fuisse. Ac mihi multa agitanti con-
stabat, paucorum ciuium egregiam virtutem cun-
cta patrauisse ; eoque factum, vti diuitias pauper-
tas, multitudinem paucitas superaret. Sed post-

quam luxu, atque desidia ciuitas corrupta est; rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratum vitia sustentabat; ac, sicuti effœta parente, multis tempestatibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed memoria mea, ingenti virtute, diuersis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar: quos quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin vtriusque naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem.

CAPVT LIV.

IGITVR his genus, ætas, eloquentia prope æqualia facere: magnitudo animi par, item gloria, sed alia alii. Cæsar beneficiis, ac munificentia magnus habebatur: integritate vitæ Cato; ille mansuetudine, & misericordia clarus factus: huic feneritas dignitatem addiderat. Cæsar Idando, subleuando, ignoscendo: Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus est; in altero miseris perfugium; in altero malis perniciēs: illius facilitas, huius constantia laudabatur. Postremo Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum nouum exoptabat, vbi virtus enitescere posset. At Catoni studium modestiæ, decoris, sed maxime feneritatis erat. Non diuitiis cum diuite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore,

cum

cum innocente abſtinentia certabat; eſſe, quam videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam petebat, eo magis adſequebatur.

CAPVT LV.

POSTQVAM, vti dixi, Senatus in Catonis ſententiam diſceſſit; conſul optimus factu ratus, noctem, quæ inſtabat, antecapere, ne quid eo ſpatio nouarètur, triumuiros, quæ ſupplicium poſtulat, parare iubet; ipſe, præſidiis diſpoſitis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris prætores. Eſt in carcere locus, quod Tullianum adpellatur, vbi paullulum aſcenderis ad læuam circiter XII. pedes humi depreſſus. Eum muniunt vndique parietes, atque inſuper camera lapideis fornicibus vinctæ; ſed inculta tenebris, odore fœta, atque terribilis eius facies. In eum locum poſtquam deſiſſus Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex gente clariffima Corneliorum, qui conſulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque ſuis exitum vitæ inuenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cæpario, eodem modo ſupplicium ſuntum eſt.

CAPVT LVI.

DVM ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam ipſe adduxerat, & Mallius habuerat, duas legiones inſtituit; cohortes pro numero militum complet: dein, vti quiſque voluntarius,

aut ex lociis in castra venerat, æqualiter distribu-
erat; ac breui spatio legiones numero hominum
expleuerat; cum initio non amplius duobus mil-
libus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars
quarta erat militaribus armis instructa: ceteri, vt
quemque casus armauerat sparos, aut lanceas, alii
præcutas fudes portabant. Sed postquam Anto-
nius cum exercitu aduentabat, Catilina per mon-
tes iter facere; modo ad urbem, modo in Galliam
versus castra mouere; hostibus occasionem pu-
gnandi non dare. Sperabat propediem magnas
copias se habiturum, si Romæ focii incepta patra-
uissent. Interea seruitia repudiabat, cuius initio
ad eum magnæ copię concurrebant, opibus con-
iurationis freris; simul alienum suis rationibus vi-
dendi, causam ciuium cum seruis fugitiuis commu-
nicasse.

CAPVT LVII.

SED postquam in castra nuncius peruenit, Romæ
coniuurationem patefactam, de Lentulo, & Ce-
thego, ceterisque, quos supra memorauimus, suppli-
cium sumtum: plerique, quos ad bellum spes ra-
pinarum, aut nouarum rerum studium illexerat,
dilabantur: reliquos Catilina per montes asperos
magnis itineribus in agrum pistoriensem abducit,
eo consilio, vt per tramites occulte profugeret in
Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legio-
nibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate
rerum eadem illa existimans, quæ supra diximus,

Catilinam agitare. Igitur, vbi iter eius ex perfugis cognouit, castra propere mouit, ac sub ipsis radicibus montium confedit, qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longe aberat, vtpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam vidit montibus, atque copiis hostium sese clausum, in vrbe res aduersas, neque fugæ, neque præsidii vllam spem; optimum facta ratus in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum configere. Itaque concione aduocata, huiuscemodi orationem habuit:

CAPVT LVIII.

Compertum ego habeo, milites, verba viris virtutem non addere, neque ex ignaui strepitu, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cuiusque animo audacis natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere, timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, aduocavi; simul vti causam consilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, socordia, atque ignaui Lentuli, quantam ipsi, nobisque cladem adtulerit; quoque modo, dum ex vrbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc vero, quo in loco res nostræ sint, iuxta mecum omnes intelligitis. Exer-

citus hostium duo, vnus ab vrbe, alter a Gallia ob-
 stant: diutius in his locis esse, si maxime animus
 ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas pro-
 hibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiend-
 um est. Quapropter vos moneo, vti forti, atque
 parato animo sitis; & cum praelium inibitis, me-
 mineritis, vos diuitias, decus, gloriam; præterea
 libertatem, atque patriam in dextris vestris porta-
 re. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt: com-
 meatus abunde, municipia, atque colonie pate-
 bunt. Sin metu cesserimus, eadem illa aduersa
 fient; neque locus, neque amicus quisquam teget,
 quem arma non texerint. Præterea milites, non
 eadem nobis & illis necessitudo impendet. Nos
 pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis
 superuacaneum est pro potentia paucorum pugnare.
 Quo audacius adgredimini, memores pristinae vir-
 tutis. Licuit vobis cum summa turpitudine in
 exilio ætatem agere; potuistis nonnulli Romæ, a-
 missis bonis, alienas opes expectare; quia illa fœda,
 atque intoleranda viris videbantur, hæc sequi decre-
 vistis. Si hæc relinquere vultis, audacia opus est.
 Nemo, nisi victor, pace bellum mutauit. Nam,
 in fuga salutem sperare, cum arma, quis corpus
 regitur, ab hostibus auerteris; ea vero dementia
 est. Semper in prælio iis maximum est periculum,
 qui maxime timent: audacia pro muro habetur.
 Cum vos considero, milites; & cum facta vestra
 aestimo: magna me spes victoria tenet. Animus,
 ætas, virtus vestra me hortantur; præterea neces-
 situ-

studo, quæ etiam timidos fortes facit. Nam, multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibent angustiæ loci. Quod si virtuti vestræ fortuna inuiderit, cauete, ne inulti animam amittatis, neu capti potius, sicuti pecora trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

CAPVT LIX.

HAEC vbi dixit, paullulum commoratus, signa canere iubet, atque instructos ordines in locum æquam deducit; dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atque copiis instruit. Nam, vti planities erat inter finistros montes, & ab dextera rupes aspera, octo cohortes in fronte constituit; reliqua signa in subsidiis arctius collocat. Ab his centuriones omnes lectos & euocatos, præterea ex gregariis militibus optime quemque armatum in primam aciem subducit. C. Mallium in dextera, Fasulanum quemdam in sinistra parte curare iubet: ipse cum libertis, & calonibus propter Aquilam adfilit; quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas *tumulti causa conscripserat, in fronte, post eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, vnum-

*tumultus

C 5

quem-

quemque nominans, adpellat, hortatur, rogat, uti meminerint se contra latrones inerimes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis suis certare. Homo militaris, quod amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos, factaque eorum fortia nouerat, ea commemorando, militum animos accendebat.

CAPVT LX.

SED ubi omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat, cohortes paullatim incedere inbet. Idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum est, vnde a ferentariis prælium committi posset; maximo clamore, infestis signis concurrunt: pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinae virtutis memores, cominus acriter instare, illi haud timidi resistunt: maxima vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari: laborantibus succurrere: integros pro faucibus accersere: omnia prouidere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui milites, & boni imperatoris officia simul exsequabatur. Petreius, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem pratoriam in medios hostes inducit; eosque perturbatos atque alios alibi resistentes, interficit: deinde vtrinque ex lateribus ceteros adgreditur. Mallius, & Fæsulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam suas copias, seque eum paucis relictum videt Catilina; memor generis,

ris, atque pristinae dignitatis suae, in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur.

CAPVT LXI.

SED, censeo praelio, tum vero cerneret, quanta audacia, quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinae. Nam vere, quem quisque vivus pugnando locum ceperat, eum amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors praetoria disiecerat, paullo diuersius, sed omnes tamen aduersis vulneribus, conciderant. Catilina vero longe a suis inter hostium cadauera repertus est, paululum etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremo, ex omni copia, neque in praelio, neque in fuga quisquam cuius ingenuus captus est. Ita cuncti suae, hostiumque vitae iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani laetam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque aut occiderat in praelio, aut grauius vulneratus discesserat. Multi autem, qui e castris videndi, aut spoliandi gratia processerant, volentes hostilia cadauera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum laetitia, interor, iuctus; atque gaudia agitabantur.

C. SALLVSTII
CRISPI
IVGVRTHA,
SEV
BELLVM IVGVRTHINVM.

CAPVT I.

FALSO queritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla, atque æui brevis, forte potius, quam virtute, regatur. Nam contra reputando, neque maius aliud, neque præstabilius inuenias; magisque naturæ industriam hominum, quam vim, aut tempus deesse. Sed dux, atque imperator vitæ mortalium, animus est: qui vbi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque, & clarus est, neque fortuna eget, quippe quæ probitatem, industriam, aliasque artes bonas neque dare, neque eripere cuiquam potest, sin captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessumdatus est: perniciofa lubricine paullisper vsus, vbi per focordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quippe culpam actores ad negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studia aliena, ac nihil profu-

futura, multum etiam periculosa petunt, neque regerentur magis, quam regerent casus, & eo magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus, gloria æterni fierent.

CAPVT II.

NAM vti genus hominum compositum ex corpore & anima est: ita res cunctæ, studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara faciès, magnæ diuitiæ, ad hoc vis corporis, & alia omnia huiuscemodi breui dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sic vti anima, immortalia sunt. Postremo, corporis & fortunæ bonorum, vti initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, & aucta senescunt, animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis prauitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum atque ignauiam ætatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque socordia torpescere finunt; cum præferim tam multæ, variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

CAPVT III.

VERVM ex his magistratus, & imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupienda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus pe-

fraudem ius fuit, tuti, aut eo magis honesti sunt. Nam vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam & possis, & delicta corrigas; tamen importunum est: cum præsertim omnes rerum mutationes eadem, fugam, aliaque hostilia portentant; frustra autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium querere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem inhonesta & perniciofa lubido tenet, potentiæ paucorum decus atque libertatem suam gratificari.

CAPVT IV.

CETERVM ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno vsui est memoria rerum gestarum: cuius de virtute, quia multi dixerunt, prætereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decreui procul a republica ætatem agere, tanto tamque vtili labori meo nomen inertiae imponant: certe, quibus maxima industria videtur, salutare plebem, & conuiuuiis gratiam querere. Qui si reputauerint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum; & quales viri idem adsequi nequiverint; & postea, quæ genera hominum in Senatum peruenerint: profecto existimabunt, me magis merito, quam ignauia, iudicium animi mei mutauisse; maiusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, reipublicæ venturum. Nam sæpe audiui, Q. Maximum, P. Scipionem,

præterea ciuitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere; cum maiorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi. Scilicet non certam illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quam virtus eorum famam atque gloriam adæquauerit. At contra, quis est omnium his moribus, quin diuitiis, & sumptibus, non probitate, neque industria, cum maioribus suis contendat? etiam homines noui, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem anteuenire, furtim, & per latrocinia potius quam bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeatur, vt eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius, altiusque processi, dum me ciuitatis morum piget tæderque; nunc ad inceptum redeo.

CAPVT V.

BELLVM scripturus sum, quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum & atrox, variaque victoria fuit: dein, quia tum primum superbiæ nobilitatis obuiam itum est. Quæ contentio diuina & humana cuncta permiscuit, eoque vecordiæ processit; vt studiis ciuilibus bellum, atque vastitas Italiæ finem facerent. Sed prius quam huiuscemodi rei ini-

initium expedio, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia illustria magis, magisque in aperto sint. Bello punico secundo, quo dux Carthaginensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiae opes maxime attriuerat; Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & praecleara rei militaris facinora fecerat: ob quae, victis Carthaginensibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum, atque late imperium valuit, populus Romanus quascumque vrbes, & agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissae bona atque honesta nobis permansit: sed imperii, vitaeque eius, finis idem fuit. Dein Micipsa filius regnum solus obtinuit, Manastabale, & Gulussa fratribus morbo absumtis. Is Atherbalem, & Hiempfalem ex sese genuit; Iugurthamque filium Mastanabalis fratris, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

CAPVT VI.

QVI, vbi primum adoleuit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxui, neque inertiae corrupendum dedit; sed, vti mos gentis illius est, equitare, iaculari, cursu cum aequalibus certare; &, cum omnes gloria auteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem

nem atque alias feras primus, aut in primis ferire; plurimum facere, & minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa tametsi initio lætus fuerat, existimans virtutem Iugurthæ regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adolescentem, exacta ætate sua, & paruis liberis, magis magisque crescere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperii, & præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, opportunitas suæ liberorumque ætatis, quæ etiam mediocres viros spè prædæ transuersos agit. Ad hoc studia Numidarum in Iugurtham accensa; ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat.

CAPVT VII.

HIS difficultatibus circumuentus, vbi videt, neque per vim, neque insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, cum populo Romano equitum atque peditum auxilia mitteret; sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sæuitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. Nam Iugurtha, vt erat impigro atque acri ingenio, vbi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis impera-

tot

tor erat, & morem hostium cognouit; multo labore, multaque cura, præterea modestissime parando, & sæpe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, uti nostris vehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sane, quod difficillimum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum indies amplecti. Quippe cuius neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, ingenii solertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat.

CAPVT VIII.

EA tempestate in exercitu nostro fuere complures noui, atque nobiles, quibus diuitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti; qui Iugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maximam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, Pub. Scipio dimittere auxilia & ipse reuerti domum decreuit: donatum, atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in prætorium adduxit; ibique secreto monuit,

auit, vti potius publice, quam priuatim, amicitiam populi Romani coleret: neu quibus largiri infuesceret, periculose a paucis emi, quod multorum esset; si permanere vellet in suis artibus; vltro illi & gloriam, & regnum venturum: sin properantius pergeret; suamet ipsum pecunia precipitem easurum.

CAPVT IX.

Sic loeutus, cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. Earum sententia hæc erat: *Iugurthæ tui bello Numantino longe maxima virtus fuit: quam rem tibi certe scio gaudio esse. Nobis ob merita sua carus est: vt idem S. P. Q. Rom. sit, summa ope nitentur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes virum dignum te, atque auo suo Masinissa.* Igitur rex, vbi ea, quæ fama acceperat, ex litteris imperatoris ita esse cognouit, eum virtute, tum gratia viri permotus, flexit animum suum; & Iugurtham beneficiis vincere aggressus est, statimque eum adoptauit, & testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque atate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemque Atherbale, & Hiempsale filiis dicitur huiuscemodi verba cum Iugurtha habuisse:

CAPVT X.

Paruum ego te, Iugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans

mans non minus me tibi, quam si genuissem, ob beneficia carum fore, neque ea res falsum me habuit. Nam ut alia magna, & egregia tua omittam, novissime rediens Numantia, meque regnumque meum gloria honoravisti; tuaque virtute nobis Romanis ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomen familiae renouatum est; postremo, quod difficillimum inter mortales est, gloria invidiam vicisti. Nunc quoniam mihi natura finem vitae facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adiungere, quam sanguine coniunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, praesidia regni sunt, verum amici; quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio & fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis; si mali, imbecillum. Nam concordia res parvae crescunt, discordia maxima dilabuntur. Ceterum ante hos te, Iugurtha, quia etate, & sapientia prior es, ne aliter quid eueniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Atherbal, & Hiempsal, colite, observate talem hunc virum: imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos sumsisse videar, quam genuisse.

CAPVT XI.

AD ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longe aliter animo agitata; tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in vnum conuenerunt, vt inter se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam antea ignobilitatem Iugurthæ, quia materno genere impar erat, despicens, dextera Atherbalem adfedit, ne mediis ex tribus, quod & apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Dein tamen, vt ætati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent, Iugurtha inter alias res iacit, oportere quinquennii consulta, & decreta omnia rescindi. Nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione, in regnum peruenisse. Quod verbum in pectus Iugurthæ altius, quam quisquam ratus descendit. Itaque ex eo tempore ira & metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in ²⁰¹⁹⁰ habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ vbi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit quouis modo inceptum perficere.

468
66
2804
2805
3085
66
34
143
666
850
12
CA.

CAPVT XII.

PRIMO conuentu, quem ab regulls factum supra memorauī, propter diffensionem placuerat diuidi thesauros finesque imperii singulis constitui. Itaque ad vtramque rem tempus decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris, alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius utebatur domo, qui proximus licitor Iugurthæ, carus acceptusque ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, vti tamquam suam domum visens eat: portarum clauces adulterinas parat; nam veræ ad Hiempsalem referebantur: ceterum, vbi res postularer, se ipsum cum magna venturum manu. Numida mandata breui conficit: atque vti doctus erat, noctu Iugurthæ milites introducit. Qui postquam in ædes irupere; diuersi regem quære- re; dormientes alios, alios occurrentes interficere: serutari loca abdita; clausa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur, occultans se tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus, & ignarus loci profugerat. Numidæ caput eius, vti iussi erant, ad Iugurtham referunt.

CAPVT XIII.

CETERVM fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur: Atherbalem, omnes-

omnesque, qui sub Micipsa imperio fuerant, metus inuadit. In duas partes discedunt Numida: plures Atherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quam maximas potest copias armat: vrbes partim vi, alias voluntate imperio suo adiungit: omni Numidia imperare parat. Atherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui Senatum docerent de caede fratris, & fortunis suis: tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed vbi res ad certamen venit, victus ex pralio profugit in prouinciam, ac de hinc Romam contendit. Tum Iugurtha patris consiliis, postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum neque aduersus iram eius vsquam, nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia sua, spem habere. Itaque paucis diebus, cum auro argenteoque multo legatos Romam mittit: quibus praecipit, vti primum veteres amicos muneribus expleant: dein novos acquirant: postremo quemcunque possint largiendo parare, ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venerunt, & ex praeepto regis hospitibus, aliisque, quorum ea tempestate in Senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit, vt ex maxima inuidia in gratiam & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret. Quorum pars spe, alii praemio inducti, singulos ex Senatu ambiendo, nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. Igitur, vbi legati satis confidunt,

dunt, die constituto Senatus vtrisque datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus:

CAPVT XIV.

P. C. Micipsa pater meus moriens mihi praecepit, uti regni Numidiae tantummodo procurationem existimarem meam; ceterum ius, & imperium penes vos esse: simul eniterer domi militaque quam maximo vsui esse populo Rom. vos mihi cognatorum, vos in locum affinium ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, diuitias, munimenta regni me habiturum. Quae praecepta patris mei cum agitarem; Iugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contemto imperio vestro, Masinissa me nepotem, utique ab stirpe socium, atque amicum populi R. regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego P. C. quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob maiorum meorum beneficia, posse mea vobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia a populo Romano quibus non egerem; secundum ea, si desideranda erant, uti debitis vterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserimum est, cogor prius oneri, quam vsui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam a vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram appetiuerunt. Familia nostra cum populo Romano bello Carthaginensi amicitiam instituit,

quo

quo tempore magis fides eius, quam fortuna petenda erat. Quorum progeniem vos P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ frustra a vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam; quod paullo ante rex genere, fama, atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops alienas opes exspecto: tamen erat maiestatis populi Rom. prohibere iniuriam; neque pati, cuiusquam regnum per scelus crescere. Verum ego iis finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus Rom. dedit: vnde pater, & avus meus vna vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginenses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum! hucine, Micipsa pater, beneficia tua evasere, uti, quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? nunquamne ergo familia nostra quieta erit? semperne in sanguine, ferro, foga versabimur? Dum Carthaginenses incolumes fuere, iure omnia sæva patiebamur. Hostis ab latere: vos amici procul: spes omni in armis erat. Postquam illa pestis ex Africa eiecta est, leti pacem agitabamus: quippe quibus hostis nullus erat, nisi forte quem vos inissetis. Ecce autem ex improvviso Iugurtha, intoleranda audacia, scelere, atque superbia se efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum eius sceleris sui prædam fecit: post, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus, quam vim aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicuti

videtis, extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miseris effecit, ut vbiuis tutius, quam in meo regno essem. Ego sic existimabam, Patres Conscripti, uti predicantem audiueram patrem meum; qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, praestitit, uti in omnibus bellis adesset vobis: nos uti per otium tuti simus, in manu vestra est, Patres Conscripti. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Jugurtham beneficiis suis ratus est nobis coniunctum fore. Alter eorum necatus: alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix accedam? generis praesidia omnia exstincta sunt: pater, uti necesse erat, naturae concessit: fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: adfines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Jugurtha, pars in crucem acti, pars bestiis obiecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mœrore & luctu, morte grauiorem vitam exigunt. Si omnia, quae aut amisi, aut ex necessariis aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improviso mali accidisset, vos implorarem, Patres Conscripti, quibus pro magnitudine imperii, ius et iniurias omnes curae esse decet. Nunc vero exsul patria, domo, solus, atque omnium honestarum rerum egens, quos accedam, aut quos adpellem? nationesne, an reges, qui omnes familiae nostrae ob vestram amicitiam infesti sunt?

an quoquam mihi adire licet, ubi non maiorum meorum hostilia monumenta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? Postremo, Masinissa nos instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi populum Rom. ne societates, ne fœdera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, vna occidendum nobis esse, Virtute, ac diis volentibus, magni estis & opulenti: omnia setunda, & obedientia sunt: quo facilius sociorum iniurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Iugurthæ, parum cognita, transversos agat: quos ego audio maxima ope niti, ambire, fatigare, vos singulos, ne quid de absente; incognita causa, statuatis: fingere me verba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod vtinam illum, cuius impio facinore in has miseras proiectus sum, eadem hac simulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortales rerum humanarum cura oritur: vt ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis excruciat, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum graues pœnas reddat. Iam iam frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturo, &, vnde minime decuit, vita erepta est, tamen latandum magis, quam dolendum puto casum tuum. Non enim regnum, sed fugam exilium, egestatem, & has omnes, quæ me premunt, arumnas cum anima simul amisisti: at ego infelix

in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus, quid agam tuasne iniurias, persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cuius vitæ, necisque potestas ex opibus alienis pendet. Utinam emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne vivere contentus viderer, si defessus malis iniuriæ concessissem. Nunc quoniam neque viuere lubet, neque mori licet sine dedecore, P. C. per vos, per liberos, atque parentes vestros, per maiestatem populi Rom. subuenite misero mihi: ite obuiam iniuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familia nostræ tabescere.

CAPVT XV.

POSTQVAM rex finem loquendi fecit, legati Iugurthæ largitione magis, quam causâ freti, paucis respondent: Hiempsaem, ob sæuitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem vitro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod iniuriam facere nequisset: Iugurtham ab Senatu petere, ne se alium putaret, ac Numantiæ cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua poneret. Deinde vtrique Curia egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratia deprauata, Atherbalis dicta contemnere; Iugurthæ virtutem laudibus extollere gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum & æquum

æquum diuitiis, carius erat, subueniendum: Atherbali, & Hiempfalî mortem seuerè vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxime Aemilius Scæurus, homo nobilis, impiger, factiosus, audax potentia, honoris, diuitiarum; ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet; animam a consueta lubricitate continuit.

CAPVT XVI.

VICIT tamen in Senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, ut decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham, & Atherbalem diuiderent. Cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in Senatu potens, quia consul Graccho & M. Fuluius interfectis, acerrime ^{Victorian} ~~vindictam~~ nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissime recepit: dando, & pollicendo multa perfecit, ut fama, fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem via adgressus, plerosque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In diuisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisque opulentior, Iugurthæ traditur: illam alteram, specie quam usu, potiorem, quæ portuosior, & ædificiis magis exornata erat, Atherbal possedit.

CAPVT XVII.

RES postulare videtur Africæ situm paucis exponere, & eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de iis haud facile compertum narrauerim; cetera quam paucissimis absoluiam.

In diuisione orbis terræ plerique in parte tertia Africam posuerunt. Pauci, tantummodo Asiam, & Europam esse; sed Africam in Europa. Ea fines habet ab occidente, fretum nostri maris & Oceani: ab ortu solis decliuem latitudinem, quæ locum Catabathmon incolæ adpellant. Mare saluum, importuosum; ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infecundus: cælo, terraque penuria aquarum: gentis hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissoluit, nisi qui ferro, aut a bestiis interiere. Nam morbus haud sæpe quemquam superat; ad hoc, malefeci generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint, quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diuersum est: tamen, vt ex liberis Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; utique rem sese habere, cultores eius terræ putant: quam paucissimis dicam. Ceterum fides eius rei penes auctores erit.

CAPVT XVIII.

AFRICAM initio habuere Gætuli, & Libyes; asperi, incultique; quibus cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, vt pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cuiusquam regebantur: vagi, palantes, quas nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicut Afri putant, interiit: exercitus eius compositus ex gentibus variis, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, & Armenii, nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari locos occupauere. Sed Persæ intra Oceanum magis hique alueos nauium inuersos pro tuguriis habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut mutandi copia erat. Mare magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Gætulos secum miscuere: & quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petierant, semet ipsi Numidas adpellauere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, in curuis lateribus tecta, quasi nauium carinæ sunt. Medis autem, & Armeniis accessere Libyes. Nam hi propius mare Aflicum agitabant: Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hique mature oppida habuere. Nam freto diuisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant; nomen eorum paullatim Libyes corru-

pere, barbara lingua Mauros pro Medis adpellantes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea nomine Numidæ, propter multitudinem, a parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxima Carthaginem Numidia adpellatur. Deinde vtrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere; nomen gloriæque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi, denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

CAPVT XIX.

POSTEA Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine sollicitata plebe, & aliis nouarum rerum avidis. Hipponem, Adrimetum, Leptim, aliasque vrbes in ora maritima condidere: eaque breui multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine filere melius puto, quam parum dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Aegyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde Philenorum aræ: quem locum Aegyptum versus finem imperii habuere Carthaginenses: post aliæ Punicæ vrbes. Cetera loca vsque ad Mauritaniam Numidæ tenent. Proxime Hispaniam Mauri sunt; super Numidiam

Gætulos accepimus, partim in tuguriis alios incul-
tius vagos agitare, post eos Aethiopas esse: dein
loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugur-
thino, pleraque ex Punicis oppida, & fines Car-
thaginensium, quos nouissime habuerant, populus
Romans per magistratus administrabat: Gætulo-
rum magna pars, & Numidæ ad flumen vsque
Mulcham sub Iugurtha erant: Mauris omnibus
rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera
ignarus populi Romani itemque nobis neque bello,
neque pace antea cognitus. De Africa, & eius
incolis, ad necessitudinem rei satis dictum.

CAPVT XX.

POSTQVAM, diuiso regno, legati Africa deces-
sere; & Iugurtha contra timorem animi præ-
mia seeleris adeptum sese videt; certum ratus,
quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia
Romæ venalia esse, simul & illorum pollicitationi-
bus accensus, quos paullo ante muneribus exple-
verat, in regnum Atherbalis animum intendit.
Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus,
imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriæ,
metuens magis, quam metuendus. Igitur ex im-
prouiso fines eius cum magna manu inuadit: mul-
tos mortales cum pecore, atque alia præda capit:
ædificia incendit: pleraque hostiliter loca cum
equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine
in regnum suum conuertit, existimans dolore per-
motum Atherbalem iniurias suas manu vindicatu-

rum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existimabat, & amicitia populi Rom. magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Iugurtham de iniuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaserat. Itaque non, vt antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidiæ imperium petere. Ceterum, qua pergebat, vrbes, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere.

CAPVT XXI.

ATHERBAL vbi intelligit eo processum, vti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, necessario copias parat, & Iugurthæ obuius procedit. Interim haud longe a mari prope Cirtam oppidum vtriusque confedit exercitus: & quia dici extremum erat, prælium non inceptum; sed vbi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Iugurthini, signo dato, castra hostium inuadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, fundantque: Atherbal eum paucis equitibus Cirtam profugit: &, ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes incenibus prohibuit, vno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret bellum. Igi-

tur Iugurtha oppidum circumfedit: vineis; turribusque, & machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum Romam ab Atherbale missos audiuerat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges addeant; S. P. Q. Rom. verbis nuncient, velle, & censere eos ab armis discedere: ita seque, illisque dignum esse.

CAPVT XXII.

LEGATI Africam maturantes veniunt; eo magis, quod Romæ, dum proficisci parant, de prælio factò, & oppugnatione Cirtæ audiebatur. Sed is rumor clemens erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: sibi neque maius quidquam, neque carius auctoritate Senatus esse: ab adolescentia sua ita se enisum, vt ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro placuisse: ob easdem artes a Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse. Ceterum, quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suum iniuriam minus tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod vbi comperisset, scelere obuïam esse: populum Romanum neque recte, neque pro honore facturum, si ab iure gentium sese prohibuerit: postremo, de omnibus rebus legatos Romam breui missurum. Ita vtri-

que digrediuntur. Atherbalis adpellandi copia non fuit.

CAPVT XXIII.

IVGVRTHA vbi eos Africa decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam, armis expugnare potest: vallo, atque fossa mœnia circumdat; tures exstruit, easque præsiidiis firmat: præterea dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem arrigere: profus intentus cuncta parare. Atherbal vbi intelligit omnes fortunas suas in extremo fitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariorum bellum trahi non posse; ex iis, qui vna Cirtam profugerant, duos maxime impigros delegit; eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, vti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent.

CAPVT XXIV.

NVMIDAE paucis diebus iussa efficiunt: litteræ Atherbalis in Senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit:

Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto, P. C. sed vis Iugurthæ subigit: quem tanta lubido me exstinguendi inuasit, vti neque vos, neque Deos immortales in animo habeat; sanguinem meum quam omnia malit. Itaque quintum iam mensem

*socius & amicus populi Romani armis obsessus te-
 neor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, ne-
 que vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame a-
 crius vrgear, incertus sum. Plura de Jugurtha
 scribere debortatur me fortuna mea; etiam antea
 expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi ta-
 men intelligo illum, supra quam ego sum petere,
 neque simul amicitiam vestram, & regnum meum
 sperare. Vtrum gravius existimet, nemini occul-
 tum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem
 meum: dein patrio regno me expulit. Quæ sane
 fuerint nostræ iniuriæ, nihil ad vos. Verum nunc
 regnum vestrum armis tenet: me quem vos impe-
 ratorum Numidis profuistis, clausum tenet atque
 obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula
 mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra,
 quo moveri possit? nam ego quidem vellem, & hæc
 quæ scribo, & illa quæ antea in Senatu questus
 sum, vana forent potius quam miseria mea fidem
 verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, vt lu-
 gurtha scelerum ostentui essem: non iam mortem,
 neque arumnas, tantum modo inimici imperium,
 & cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ,
 quod vestrum est, vti libet consulite: me ex mani-
 bus impiis eripite, per maiestatem imperii, per ami-
 citia fidem; si vlla apud vos memoria remanet aui
 mei Masinissæ.*

CAPVT XXV.

HIS litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censèrent, & quam primum Atherbali subueniendum: de Iugurtha interim vti consuleretur; quoniam legatis non paruisset. Sed ab iisdem illis regis fautoribus summa ope enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publ. vt in plerisque negotiis solet, priuata gratia deuictum. Legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus vsi: in quibus fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum Senatus princeps. Hi, quod in inuidia res erat simul & a Numidis obsecrati, triduo nauim ascendere: dein breui Vticam, adpulsi, litteras ad Iugurtham mittunt, quam ocissime ad prouinciam accedat; se ad eum ab Senatu missos. Ille, vbi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ polere audiuerat, contra ineptum suum venisse: primo commotus metu, atque libidine, diuersus agitabatur. Timebat iram Senatus, ni paruisset legatis: porro animus cupidine cæcus ad ineptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio prauum consilium. Igitur exercitu circumdato, summa vi Cirtam irrupere nititur, maxime sperans, diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inuenturum. Quod vbi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, vti, prius quam legatos conueniret, Atherbali potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, eum

paucis equitibus in prouinciam venit. Ac tamen Senatus verbis minæ graues nunciabantur, quod ab oppugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumpta, legati frustra discesserunt.

CAPVT XXVI.

EA postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inuiolatos sese fore, Atherbali suadent, ut seque, & oppidam Iugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciscatur, de ceteris Senatui curæ fore. At ille, tamen omnia potiora Iugurthæ rebatur; tamen, quia penes eosdem, si aduersaretur, cogendi potestas erat, ita, uti consueverant Italici, deditionem fecit. Igitur Iugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: dein omnes puberes Numidæ, atque negotiatores promiscue, uti quisque armatis obuius fuerat, interfecit.

CAPVT XXVII.

QVOD postquam Romæ cognitum est, & res in Senatu agitari cœpta; iidem illi ministri regis interpellando, ac sæpe gratiâ, interdum iurgis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C-Memmius, tribunus pleb. designatus, vir acer, & infestus potentiæ nobilitatis, populum Romanum edocuisset id agi, uti per paucos factiosos Iugurthæ scelus condonaretur: profecto omnis inuidia, prolatandis consultationibus, dilapsa foret.

Tanta

Tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi Senatus delicti conscientia populum timet: lege Semproniana provinciæ futuris consulibus Numidiæ, atque Italia decretæ: consules declarati Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obuenit. Dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur; stipendium, aliaque, quæ bello vsui forent, decernuntur.

CAPVT XXVIII.

AT Iugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venire, in animo hæserat; filium, & cum eo duos familiares ad Senatum legatos mittit; iisque, ut illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcepit, omnes mortales pecuniâ adgrediantur. Qui postquam Romam aduentabant, Senatus a Bestia consultus est, placeatne legatos Iugurthæ recipi mœnibus: iidem decreuere, ni regnum, ipsumque deditum venissent, ut in diebus proximis decem Italia decederent. Consul Numidis ex Senatus decreto nunciari iubet. Ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobiles; factiosos, quorum auctoritate quæ deliquisset, munita fore sperabat: in quibus fuit Scaurus, cuius de natura & habitu supra memorauimus. Nam in consule nostro multæ bonæque artes animi, & corporis erant: quos omnes auaritia præpediebat, patiens laborum, acri ingenio,
fatis

fatis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam Rhëgium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia, in Africam transuectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis comitatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosque mortales, & vrbes aliquot pugnando cepit.

CAPVT XXIX.

SED vbi Iugurtha per legatos pecunia tentare, bellique, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit; animus æger avaritia facile conversus est. Ceterum socius, & administrator omnium consiliorum adsumitur Scæurus: qui tamen a principio, plerisque ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnaverat; tamen, magnitudine pecuniæ, a bono honestoque in primum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existimans sese aliquid, interim Romæ pretio, aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotii Scæurum accepit, in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei causa mittitur a consule Sextius quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam: cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditio- nis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca præsentis concilio locutus de invidia facti sui, atque ut in deditio-
nem

nem acciperetur; reliqua cum Bestia, & Scario secreta transegit; dein postero die, quasi per futuram sententiis exquisitis, in deditiōnem accipitur. Sed, vti, pro consilio imperatum erat, clephanti XXX, pecus, atque equi multi, cum paruo argenti pondere, quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia & exercitu nostro pax agitabatur.

CAPVT XXX.

POSTQVAM res in Africa gestas, quoque modo acta forent, fama diulgauit, Romae per omnes locos, & conuentus de facto consulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres solliciti erant; Probarentne tantum flagitium, an decretum consulis subuerterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scarii, quod is auctor & socius Bestiae ferebatur, a vero bonoque impediēbat. Ac C. Memmius, cuius de libertate ingenii, & odio potentiae nobilitatis supra diximus; inter dubitationem & moras Senatus, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne rempublicam, ne libertatem suam desererent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere: proflus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romae Memmii facundia clara pollensque fuit; decere existimaui vnam ex tam multis orationem eius perscribere: ac potissimum ea dicam, quae in concione post reditum huiusmodi verbis disseruit:

F. Bestiae

CA-

CAPVT XXXI.

Multa me debortantur a vobis, Quirites, ni studium reipublicæ omnia superet; opes factionis, vestra potentia, ius nullum; ac maxime, quod innocentiae plus plerique, quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis XV. quam ludibrio fueritis superbiae paucorum; quam fæde, quamque inulti perierint vestri defensores; uti vobis animus ab ignavia, atque socordia corruptus sit; qui ne nunc quidem, obnoxii inimicis, exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrore esse. Sed quamquam hæc talia sunt; tamen, obuiam ire factionis potentiae, animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi a parente meo tradita est, experiar; verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe maiores vestri fecere, uti contra iniurias armati eratis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum parare aiebant, in plebem Romanam questiones graves habitæ sunt. Post C. Gracchi, & M. Fulvii cadem, item ordinis vestri multi mortales in carcere necati sunt. Vtriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi iura sua restituere. Quicquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ararium expilari; reges, & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem & summam gloriam, &

maximas diuitias esse: tamen hæc talia facinora
 impune suscepisse, parum habuere: itaque postremo
 leges, maiestas vestra, diuina & humana omnia
 hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea facere
 pudet, aut pœnitet; sed incedunt per ora vestra
 magnifice, sacerdotia, & consulatus, pars trium-
 phos suos ostentantes: perinde quasi ea honori, non
 prædæ, habeant. Serui ære parati iniusta imperia
 dominorum non perferunt: vos, Quirites, imperio
 nati, æquo animo seruitutem toleratis? At qui
 sunt hi, qui rempublicam occupauere? homines sce-
 leratissimi, cruentis manibus, immani auaritia,
 uicentissimi, iidemque superbissimi, quibus fides, de-
 cus, pietas, postremo honesta atque inhonesta omnie
 quæstui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos pl.
 alii quæstiones iniustas, plerique eadem in vos fe-
 cisse, pro munimento habent, ita, quam quisque pes-
 sime fecit, tam maxime tutus est: metum a scelere
 suo ad ignauiam vestram transtulere: quos omnes
 eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in v-
 num coegit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter
 malos factio est. Quod si vos tam libertatis curam
 habueritis, quam illi ad dominationem accensi sunt;
 profecto neque respublica, sicuti nunc, vastaretur;
 & beneficia vestra penes optimos, non audacissimos,
 forent. Maiores vestri parandi iuris, & maiesta-
 tis constituendæ gratia, bis per secessionem armati
 Auentinum occupauere: vos pro libertate, quam ab
 illis accepistis, nonne summa ope nitimini? atque
 eo uehementius, quo maius dedecus est, parta a-
 mit-

mittere, quam omnino non parauisse? Dicit aliquis, quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere rempubl. non manu, neque vi, quod magis vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est: verum questionibus, & indicio ipsius Iugurthæ. Qui si dedititius est; profecto iussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet estimabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Iugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ diuitiæ, in rempubl. damna, atque dedecora peruenierint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet: & illa, quam hæc tempora, magis placent, cum regna, prouinciæ, leges, iura, iudicia, bella atque paces; postremo diuina & humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, P. R. inuicti ab hostibus imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. Nam seruitutem quidem quis vestrum audebat recusare? Atque ego tametsi virum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse, tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam ciues sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perniciem casura esset. Nam & illis, quantum importunitatis habent, parum est impune male fecisse, nisi deinde faciendi licentia eripitur, & vobis æterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis aut seruiendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordie quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi iniurias, vos prohibere: postremo sociis vestris

stris veluti hostibus, hostibus pro sociis vtuntur. Potestne in tam diuersis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus erarii factus est: neque per vim sociis erepta pecunie: quæ quamquam graua sunt, tamen consuetudine iam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo prodita Senatus auctoritas, proditum imperium vestrum. Domi militiaeque republ. venalis fuit. Quæ nisi quæsitæ erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi vt illis, qui ea facere, obediētes viuamus? Nam impune quælibet facere, id est, regem esse. Neque ego vos, Quirites hortor, vt iam malitis ciues vestros perperam, quam recte, fecisse: sed ne ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc, in republ. multo præstat, beneficii, quam maleficii, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, vbi negligas: at malus improbior. Ad hoc, si iniuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas.

CAPVT XXXII.

HAEC, atque alia huiuscemodi sæpe dicendo, C. Memmius populo Romano persuadet, vt L. Cassius, qui tum prætor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumque interposita fide publica, Romam duceret, quo facilius indicio regis Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcessabant, delicta patefierent. Dùm hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relictæ ab Bestia exercitui præerant, secu-

fecuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephantos Iugurthæ traderent; alii perfugas venderent: pars ex pacatis prædas agebant. Tanta vis auaritiæ in animos eorum, veluti tabes, inuaserat. At Cassius prætor, perlata rogatione a C. Memmio, ac percussa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam eius, experiri malit: priuatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quam publicam ducebat. Talis ea tempestate fama de Cassio erat.

CAPVT XXXIII.

IGITVR Iugurtha, contra decus regium, cultu quam maxime miserabili, Romam venit. At tamen in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra memorauimus, C. Babium tribunum pleb. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret. Ac C. Memmius aduocata concione; quamquam regi infesta plebs erat, & pars in vincula duci iubebat, pars, nisi socios sceleris aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quam iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire; postremo confirmare, fidem publicam per sese inuiolatam fore. Post, ubi si-

len.

lentium cœpit, producto Iugurtha, verba facit: Romæ, Numidiæque facinora eius memorat; scelera in patrem, fratresque ostendit: quibus iuuantibus, quibusque ministris ea egerit, quamquam intelligat populus Rom. tamen velle manifesta magis ex illo habere si verum aperiat, in fide, & clementia populi Rom. magnam spem illi sitam: sin retineat, non fociis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum.‡

CAPVT XXXIV.

DEIN, vbi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Bæbius tribunus pleb. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebatur cum clamore, vultu, sæpe impetu, atque aliis omnibus, quæ ita fieri amat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit; Iugurthæ Bestiæque, & ceteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augefcunt.

CAPVT XXXV.

ERAT ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiua, Gulussæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum, Iugurthæ aduersus fuerat, dedita Cirta, & Atherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Hnic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Mu-

ni-

nicio Rufō consulatum gerēbat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissā sit, Iugurtham ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab Senatu petat. Auidus consul belli gerendi, moveri, quam senescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Municio Macedonia euenerat. Quæ postquam Massiua agitare cœpit: neque Iugurthæ in amicis satis præsidii est: quod corum alium conscientia, alium mala fama, & timor animi impediēbat: Bomilcari proximo, ac maxime fido sibi, imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massiuæ parat: ac maxime occulte; sin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exsequitur: & per homines talis negotii artifices itinera, egressusque eius, postremo loca, atque tempora cuncta explorat: dein, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad eadem parati erant, paullo inconsultius Massiuam adgreditur, illum obruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino consule, indicium profiteretur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex iure gentium Bomilcar, comes eius, qui Romam fide publica venerat. At Iugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animaduertit super gratiam, atque pecuniam suam, inuidiam facti esse. Igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vadibus consulens: clam in Numidiam Bomilca-

rem dimittit, veritus, ne reliquos populares metus inuaderet, parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret, & ipse paucis diebus eodem profectus est, iussus a Senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, saepe tacitus eo respiciens, postremo dixisse, Urbem venalem, & mature perituram, si eintorem inuenerit.

CAPVT XXXVI.

Interim Albinus, renouato bello, commeatum, stipendium, aliaque, quæ militibus vsui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, vt ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ causas facere; polliceri deditiōem, ac deinde metum simulare, instanti cedere, & paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existimarent; neque extanta properantia tam facile tractum bellum socordia magis, quam dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitorum dies aduentabant, Albinus, Aulo fratre in castris propratore relicto, Romam decessit.

CAPVT XXXVII.

EA tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter respublica agitabatur. P. Lucullus, &
L. An-

L. Annius, tribuni pleb. resistantibus collegis, continuare magistratum nitentur: quæ dissensio totius anni comitia impediēbat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem proprætorem in castris relictum supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiendæ, milites mense Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat; magnisque itineribus hieme aspera peruenit ad oppidum Suthul, vbi regis thesauri erant. Quod quamquam, & fauitia temporis, & opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat: (nam circum murum situm in prærupti montis extremo planities limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet: aut cupidine cæcus, ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem iacere; aliaque, quæ incepto vsui forent, properare.

CAPVT XXXVIII.

AT Iugurtha, cognita vanitate arque imperitia legati, subdolos eius augere amentiam: misitare supplicantes legatos: ipse, quasi vitabundus, per saluosa loca, & tramites exercitum ducere. Denique Aulum spe pactionis perpulit, vti relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fuere. Interea per homines callidos diu, noctuque exercitum tentabat: centuriones, dacesque turmarum partim, vti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum vti desererent. Quæ postquam

ex sententia instruxit; intempesta nocte de improvise multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii; alii se abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hostium: caelum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo, fugere, an manere tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, & paucis gregariis militibus, transire ad regem, & centurio primipili tertiae legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introcundi dedit: eaque Numidæ cuncti irupere. Nostri foeda fuga, plerique abiectis armis, proximum collem occupauere. Nox, atque praeda castrorum, hostes, quo minus victoria vterentur, remorata sunt. Dein Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu famæ ferroque clausum tenet, tamen se memorem rerum humanarum, si secum foedus faceret, incolumes omnes sub iugum missurum: praeterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quæ graua quanquam, & flagitii plena erant: tamen, quia mortis metu nutabant, sicuti regi luberat, pax conuenit.

CAPVT XXXIX.

SED ubi ea Romæ comperta sunt; metus atque mæror ciuitatem inuasere: pars dolere pro
glo.

gloria imperii; pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesta, ac maxime qui bello saepe præclari fuerant, quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quæstuerit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris inuidiam, ac deinde periculum timens; Senatum de fœdere consulēbat: & tamen interim exercitui supplementum scribere; ab sociis & nomine Latino auxilia accessere: denique omnibus modis festinare: Senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atque populi iniussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul impeditus a tribunis pl. ne, quas parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Postquam eo venit; quamquam persequi Iugurtham, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio, licentiâ, atque lasciuiâ corruperat, ex copia rerum statuit, sibi nihil agitandum.

CAPVT XL.

INTEREA Romæ C. Mamilius Limeranus Trib. pl. rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos, quorum consilio Iugurtha Senatus decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias accepissent; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim consensu sibi, alii ex partium in-

C. CRISPI SALLVSTII

vidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini, & socios Italicos impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantaque vi rogationem iusserit, decreuerit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura reipublicæ. Tanta lubido in partibus erat. Igitur ceteris metu percussis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse supra memorauimus, inter lætitiæ plebis, & suorum fugam, trepida etiam tum ciuitate, cum ex Mamiliana rogatione tres quaestores rogarentur, effecerat, vt ipse in eo numero aspere, violenterque ex rumore, & lubidine plebis, vtî sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

CAPVT XLI.

CETERVM mos partium popularium, & Senatus factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ ortus est, otio atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & Senatus Rom. placide modesteque inter se rempublicam tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed vbi formido illa mentibus decessit, licet ea, quæ secundæ res amant; lasciuia, atque superbia incessere.

re. Ita, quod in aduersis rebus optauerant, otium postquam adepti sunt, asperius, acerbisque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in lubricum vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abstracta sunt. Resp. quæ mediâ fuerat, dilacerata. Ceterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta, atque in multitudinem dispersa, minus poterat. Paucorum arbitrio belli domique respubl. agitabatur: penes eosdem ararium, prouinciæ, magistratus gloriæ, triumphique erant: populus militia atque inopia vrgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parui liberi militum, vti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia auaritia sine modo, modestiaque invadere, polluere, & vastare omnia, nihil pensi, neque sancti habere, quod semet ipsa præcipitavit. Nam vbi primum ex nobilitate reperti sunt, quæ veram gloriam iniustæ potentia anteponebant: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit.

CAPVT XLII.

NAM postquam Tiberius & C. Gracchus, quorum maiores Punico, atque aliis bellis multum reipubl. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo percussa, modo per socios, & nomen Latinum, interdum per equites:

Romanos, quos spes societatis a plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat: & primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, Trib. pl. alterum triumuirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necauerat. Et sane Graecis, cupidine victoriae, haud satis animus moderatus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubricitate sua usa, mortales multos ferro aut fuga extinxit: plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiae, addidit: qua res plerumque magnas ciuitates pessumdedit; dum alteri alteros vincere, quouis modo, & victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium, & omnibus ciuitatis moribus si sigillatim, aut pro magnitudine parum differere, tempus, quam res, melius deseret, quamobrem ad inceptum redeo.

CAPVT XLIII.

POST Auli foedus, exercitusque nostri fugam foedam, Metellus, & Silanus consules designati, prouincias inter se partiuerant: Metelloque Numidia euenerat, acri viro, & quamquam aduerso populi partibus, fama tamen aequabili, & inuolata. Is ubi primum magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum collega communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, praefidia undique accersere: arma, tela, equos, & cetera instrumenta militiae parare, ad hoc conue-

rum

tum affatim, denique omnia, quæ in bello vario, & rerum multarum egenti, vsui esse solent. Ceterum ad ea patranda auctoritate, socii, nomenque Latinum, & reges vltro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaque ex sententia omnibus rebus paratis, compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna specieuium, cum propter artes bonas, tum maxime, quod aduersum diuitias inuictum animum gerebat: & auaritia magistratuum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant.

CAPVT XLIV.

SED, vbi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens, lingua, quam manu, promptior, prædator ex focis, & ipse præda hostium, sine imperio, & modestia habitus. Ita imperatori nouo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & æstiuorum tempus comitorum mora imminuerat; & exspectatione euentus, ciuium animos intentos putabat; non prius bellum attingere, quam maiorum disciplina milites laborare cõgisset. Nam Albinus, Auli fratris, exercitusque clade perculsus, postquam decreuerat non egredi prouincia, quantum temporis æstiuorum in imperio fuit, plerumque milites in statiuis castris ha-

bebat; nisi cum odor, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliæ ducebantur. Vti cuique lubebat, ab signis aberrat: Lixæ permisti cum militibus diu, noctuque vagabantur: & palantes agros vastare; villas expugnare; pecoris, & mancipiorum prædas certantes agere; eaque mutare cum mercatoribus vino aduectitio, & aliis talibus; præterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quæcumque dici, aut fingi queunt ignavia, luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuisse, & alia amplius.

CAPVT XLV.

SED in ea difficultate Metellum non minus quam in rebus hostilibus, magnum & sapientem virum fuisse comperio: tanta temperantia inter ambitionem, sæuitiamque moderatum. Namque edicto primo adiumenta ignaviæ sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, nec in agmine seruum, aut iumentum haberet: ceteris artum modum statuisse: præterea, transuersis itineribus quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, vallo, atque fossa munire, vigilias crebras ponere, & eas, ipse cum legatis circuire: item agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur, vti, cum signis frequentes incederent, miles cibum & arma

portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum breui confirmavit.

CAPVT XLVI.

INTEREA Iugurtha, vbi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia eius certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditioem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, nouarum rerum audum esse. Itaque legatos alium ab alio diuersos adgreditur: ac paullatim tentando: postquam opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, vti Iugurtham maxime viuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari iubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit: vbi, contra belli faciem, turguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis obuiam procedebant, parati frumentum dare, comneatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditoris signa ostentui credere, & insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, *item fundi.*

torum & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in vtrumque latus equites auxiliosos tribunis legionum, & praefectis cohortium disper-tuerat: vti cum his permixti velites, quocumque accederent equitatus hostium propulsarent. Nam in Iugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum, & militiae erat, vt, absens an praesens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur.

CAPVT XLVII.

ERAT haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; vbi & incolere, & mercari consueuerant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul tentandi gratia, & si paterentur opportunitates loci, praesidium imposuit: praeterea imperauit frumentum, & alia, quae bello vsui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & comiectum iuuu-rarum exercitum, & iam paratis rebus munimentum fore. Inter haec negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare, praeter suam, liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, vti priores, consul illectos ad prodicionem domum mittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polli-

ceri, & inter eas moras promissa legatorum expectare.

CAPVT XLVIII.

IGVVRTHA vbi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animaduertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, vrbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus, ex opportunitate loci, quam maximas potest, copias omnium generum parat, ac per trames occultos exercitum Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Atherbal in diuisione possederat, flumen oriens a meridie nomine Muthul: a quo aberat mons ferme millia passuum XX. tractu pari, vastus ab natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humo arida, atque arenosa gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquæ, præter fluminis propinqua loca: ea confita arbutis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

CAPVT XLIX.

IGITVR in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata suorum acie confedit: elephantis & parti copiarum pede-

strium Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni equitatu, & peditibus de lectis suis collocat: dein singulas turmas, & manipulos circumiens monet, atque obtestatur, vti memores præstinæ virtutis, & victoriæ, sese, regnumque suum ab Romanorum auaritia defendant: cum his certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa: locum superiorem, vti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum conferrent. Proinde parati, intentique essent, signo dato, Rom. inuadere: illum diem aut omnes labores, & victorias confirmaturam, aut maximarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritum, vti quemque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, & eum ipsum aliis ostentare: postremo, pro cuiusque ingenio pollicendo, minitendo, obtestando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hostium, monte degrediens cum exercitu conspicitur. Primo dubius, quidnam insolita facies ostenderet; (nam inter virgulta equi, Numidæque confederant, neque plane occulti humilitate arborum, & tamen incerti quidnam esset, cum natura loci, tum dolo ipsi, atque signa militaria obscurati) dein, breui cognitis infidiis, paullisper agmen constituit. Ibi commutatis ordinibus, in dextro latere quod proximum hostis erat, tripli-

eibus subsidiis aciem instruxit : inter manipulos funditores, & sagittarios dispersit, equitatum omnem in cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicut instraxerat, transversis principiis in planum deducit.

CAPVT I.

SED vbi Numidas quietos, neque colle degredi animaduertit, veritus ex anni tempore, & inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus: Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum præmiserat ad flumen, vti locum castris antecaperet, existimans hostes crebro impetu, & transversis præliis iter suum remoratorios, & quoniam armis diffiderent lassitudinem & sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistra alæ equitibus esse. qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, vbi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duorum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte cedentibus aduersariis receptui, ac post munimento foret: dein, repente signo dato, hostes inuadit. Numidæ alii postremos cadere: pars a sinistra, ac dextera tentare; infensi adesse, atque instare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare, quorum etiam qui firmioribus animis obtui hostibus fuerant, ludificati incerto prælio ipsi modo eminus sauciabantur, neque

que contra feriendi aut conferendi manum copia erat. Ante iam docti ab Iugurtha equites, vbi cumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in vnum sese recipiebant, sed alius alio quam maxime diuersi. Ita numero priores si a persequendo hostes deterrere nequiverant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: sin opportunior fugæ collis, quam campi fuerant; eo vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere; nostros asperitas, & insolentia loci retinebat.

CATVT LI.

CETERVM facies totius negotii varia, incerta; fœda, atque miserabilis, dispersi a suis, pars cedere, alii insequi: neque signa, neque ordines obseruare: vbi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes, ciues permixti: nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cum etiam tum euentus in incerto erat: Denique omnibus labore, & æstu languidis, Metellus, vbi videt Numidas minus instare, paullatim milites in vnum conuocit: ordines restituit, & cohortes legionarias quatuor aduersum pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessâ confederat; simul orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientes vincere: neque illis castra esse, neque munimentum
yllum,

vllum, quo cedentes tenderent: in armis omnia fita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat: circuire, hortari, renouare prælium, & ipse eum delectis tentare omnia: subuenire suis, hostibus, dubiis instare, quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere.

CAPVT LII.

EO modo duo imperatores summi viri, inter se certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus aduersus: Iugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, vbi intelligunt, neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri: (& iam diei vesper erat) aduerso colle, sicuti præceptum fuerat, euadunt. Amisso loco Numidæ fusi, fugatique, pauci interiere: plerosque velocitas, & regio hostibus ignara, tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium præfectum ab Iugurtha supra diximus, vbi eum Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo promissus erat, festinans pergit, quietus, vti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid vbiq; hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium confédisse iam, & animo vacuum accepit, simulque ex Iugurthæ prælio clamorem augeri, veritusne legatus cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri
offi-

officeret latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit.

CAPVT LIII.

ROMANI ex improviso pulueris vim magnam animaduertunt. Nam prospectum ager arbutis confitus prohibebat. Et primò rati humum aridam vento agitari: post, vbi æquabilem manere, &, sicut acies mouebatur, magis magisque appropinquare vident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicut imperabatur, consistunt. Dein, vbi propius ventum est, vtrisque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorari, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quæ iam aderat, auxilio integri abeunt. Elephantis quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere castrorum, & prælio fessi, lassique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, instructi, intentique obuiam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, veluti hostes aduentarent, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & pæne imprudentia admissum facinus miserabile, ni vtrisque præmissi equites rem explorauissent. Igitur pro
me.

metu repente gaudium exortum milites alius alium lati adpellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisque fortia facta ad caelum fert. Quippe res humanae ita sese habent: in victoria vel ignavis gloriari licet: aduersae res etiam bonos detrectant.

CAPVT LIV.

METELLVS in iisdem castris quatrinduo moratus, faucios cum cura reficit; meritos in praelii more militiae donat, vniuersos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, ad cetera, quae leuia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis iam pugnatum, reliquos labores pro praeda fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos Iugurtha ubi gentium, aut quid agitare, cum paucisne esset, an exercitum haberet, uti sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saluosa, & natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum amplio-rem, sed hebetem, infirmumque agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eueniebat, quod praeter equites regios nemo omnium Numida ex fuga regem sequitur: quo cuiusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiae ducitur: Ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam tum regis animum ferocem esse; bellum renouari, quod nisi ex illius lubricine geri non posset: praeterea iniquum certamen sibi cum hostibus; minore detrimento illos
vinci

vinci, quam suos vincere: statuit non præliis, neque acie, sed alio more bellum gerendum. Itaque in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, & oppida, temere munita, aut sine præsidio, capit, incenditque: puberes interfici iubet, alia omnia militum præda esse. Ea formidine multi mortales Romanis dedit obſides: frumenti, & alia, quæ vsui forent, affatim præbita: ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quam prælium male pugnatum ab suis, regem terrebant. Quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur; & qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis operiri iubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis & auis itineribus ignoratus Romanos palantes repente adgreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ, prius quam ex castris subveniretur, sicuti iussi erant, in proximos colles discedunt.

CAPVT LV.

INTERIM Romæ gaudium ingens ortum, cognitum Metelli rebus: uti seque, & exercitum more maiorum gereret; in aduerso loco victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Iugurtham, magnificum ex Auli socordia, spem salutis

in solitudine, aut fuga coegisset habere. Itaque Senatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus supplicia decernere: ciuitas trepida antea, & sollicita de belli euentu, lata agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis festinare: cauere tamen, neubi hosti opportunus fieret: meminisse post gloriam inuidiam sequi. Ita, quò clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Iugurthæ effuso exercitu prædari, vbi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam præda, ager vastabatur. Duobus locis haud longe inter se castra faciebant. Vbi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quæ fuga, atque formido latius cresceret, diuersi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnae quarere: quæ venturum hostem audierat, pabulum, & aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi: rursus aliis, post aliis minitari: neque prælium facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab incepto retinere.

CAPVT LVI.

ROMANVS imperator vbi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri: urbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem

cem regni, nomine Zamam, statuit oppugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prælium fore. At ille, quæ parabantur, a perfugis eductus, magnis itineribus Metellum anteaenit: oppidanos hortatur, inuena defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat. Præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus in loca quam maxime occulta discedit; ac paullo post cognoscit, Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu peregit, & iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare: si id fecerint; postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos. Ac ni Marius signa inferre, atque euadere oppido prope- rauisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium, fidem mutauissent. Tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Iugurthini paulisper ab rege sustentati, postquam maiori vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt.

CAPVT LVII.

MARIUS ad Zamam peruenit: id oppidum in campo situm, magis opere, quam natura

munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumuenit: legatis imperat, vbi quisque curaret. Dein, signo dato, vndique simul clamor ingens oritur. Neque ea res Numidas terret: infensi intentique sine tumultu manent: prælium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: euadere alii, alii succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis adgredi; cupere prælium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa voluere, fudes, pila, præterea pice & sulphure tædam mistam ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniuerat. Nam plerisque iacula, tormentis, aut manu emissa, vulnerabant; parique periculo, sed fama impari, boni atque ignaui erant.

CAPVT LVIII.

DVM apud Zamam sic certatur, Iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu inuadit: remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quam prælium, exspectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu percussi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars vulnerati, aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta memores nominis Romani, grege facto locum capere paullo, quam alii, editiorem: neque
in-

inde maxima vi depelli quæterunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrati: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere; & eos maxima vi cadere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrime rem gereret, clamorem & tumultum hostilem a tergo accepit: dein, conuerso equo animaduertit fugam ad se versum fieri; quæ res indicabat populares esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum; eumque lacrumans per amicitiam, perque rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neue hostes inultos abire sinat. Ille breui mandata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur.

CAPVT LIX.

IGITVR postero die, prius quam ad oppugnandum egrederetur, equitatum omnem in ea parte, qua regis aduentus erat, pro castris agitare iubet: portas, & proxima loca tribunis dispertit: dein ipse pergit ad oppidum, atque, vti superiore die, murum adgreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit. Qui in primo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui

liqui cito subueniunt. Neque diutius Numidæ resistere quiuissent, ni pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non ut equestri pralio solet, sequi, dein cedere, sed aduersis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostes pæne victos dare.

CAPVT LX.

EODEM tempore apud Zamam magna vi certabatur. Vbi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrime niti, neque alius in alio magis quam in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, pugnare aut parare omnibus locis: audius alteri alteros sauciare, quam semet tegere. Clamor permixtus, hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cælum ferri: tela utrinque volare. Sed illi, qui mœnia defendebant, ubi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos uti quæque Iugurthæ res erant, lætos modo, modo pauidos animadverteres, ac, sicubi audiri a suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: huc & illuc, quasi vitabundi, aut iacentes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, regis prælium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repente magna vi murum adgreditur: & iam scalis egressi milites prope sum-

ma ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia praterea tela ingerunt. Nostri primo resistere: dein, vbi vnæ, atque alteræ scalæ comminutæ; qui superfeterant adficii sunt: ceteri, quo quisque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde vtriusque prælium nex diremit.

CAPVT LXI.

METELLVS postquam videt frustra inceptum; neque oppidum capi, neque Iugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere; & iam æstatem exactam esse; ab Zama discedit, & in iis urbibus, quæ ab sese defecerant, satisque munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidia imponit. Ceterum exercitum in prouinciam, quæ proxima est Numidiæ, hiemandi gratia collocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit, sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, & inde clam, vadibus datis, de Massiæ nece, iudicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur: ac primo efficit, ut ad se colloquendi gratia occultus veniat: dein, fide data, si Iugurtham viuum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi Senatus impunitatem, & sua omnia concederet. Facile Numidiæ persuadet, cum ingenio infido, tum me-

tuenti, ne, si pax cum Romanis seret, ipse per
condiciones ad supplicium traderetur.

CAPVT LXII.

IS, vbi primum opportunum fuit, Iugurtham
anxium, ac miserantem fortunas suas accedit:
monet, atque lacrumans obtestatur, vt aliquando
sibi liberisque, & genti Numidarum optime me-
renti, prouideat: omnibus praeliis sese victos,
agrum vastatum, multes mortales captos, occisos,
regni opes comminutas esse: satis saepe iam & vir-
tutem militum, & fortunam tentatam: caueat,
ne illo cunctante, Numida sibi consulant. His,
atque talibus aliis ad deditiōem regis animum
impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui
Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine vl-
la pactione sese, regnumque suum in illius fidem tra-
dere, Metellus prope cunctos Senatorii ordinis
ex hibernis accersiri iubet: eorum, atque alio-
rum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita
more maiorum, ex consilii decreto, per legatos
Iugurtha imperat, argenti pondo ducenta millia,
elephantos omnes, equorum, & armorum aliquan-
tum. Quæ postquam sine mora facta sunt, iubet
perfugas omnes vinctos adduci. Eorum magna
pars, vti iussum erat, adducti: pauci, cum pri-
mum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauri-
taniā abierant. Igitur Iugurtha, vbi armis, vi-
risque, & pecunia spoliatus est, cum ipse ad imperan-
dum Tifidium vocaretur, rursus cœpit flectere ani-

num suum, & ex mala conscientia digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumtis, cum modo tædio rerum aduersarum omnia bello potiora duceret: interdum secum ipse reputaret, quam grauis casus in seruitium ex regno foret; multis, magnisque præfidiis nequicquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ Senatus, de prouinciis consultus, Numidiam Metello decreuerat.

CAPVT LXIII.

PER tempus idem Vitiæ forte C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quam sapissime experiretur; cuncta prospere euentura. At illum iam ante consularis ingens cupido exagitabat: ad quem capiendum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant; industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubricus, & diuitiarum victor, tantummodo gloriæ auidus. Sed is natus, & omnem pueritiam Arpinî altus, vbi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciendis, non Græca facundia, neque vrbani munditiis sese exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium breui adoleuit. Ergo vbi primum tribunatum militum a populo petit, notus plerisque faciem eius ignorantibus facile per omnes tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in
pot-

potestatibus eo modo agitabat, vt ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum adpetere non audebat. Etiam dum alios magistratus plebs consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur,

CAPVT LXIV.

IGITVR, vbi Marius haruspicias dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Merello petendi gratia missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemtor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re, mirari eius consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam prava inciperet, ne super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caueret id petere a populo Romano, quod illi iure negaretur. Postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, vbi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret. Ac postea sapius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore in contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter XX, quæ res Marium cum pro honore, quem adse-

Stabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira pessimis consultoribus, grassari: neque facto vlllo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quam antea habere; apud negotiatores, quorum magna multitudo Vtiæ erat, criminosè simul & magnificè de bello loqui: dimidia pars exercitus sibi permetteretur; paucis diebus Iugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis, & superbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiares corruperant: & animo cupienti nihil satis festinatur.

CAPVT LXV.

ERAT præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Manastabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento heredem secundum scripserat, morbis confectus, & ob eam causam mente paullulum imminuta. Cui Metellus petenti more regum, vti fellam iuxta poneret, item postea custodiæ causâ turmam equitum Romanorum, vtrumque negauerat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges adpellauisset: præsidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani, satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur, atque hortatur, vti contumeliarum in imperatorem cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob mor-

Bos animo parum valido secunda oratione extollit: illum regem, virum ingentem, Masinissæ nepotem esse: si Iugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturum: id adeo mature posse euenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plerosque pacis spes impellit, vti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poseant. Sic illi a multis mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur: simul ea tempestate plebis, nobilitate fusa per legem Mamiliam, nouos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

CAPVT LXVI.

INTERIM Iugurtha, postquam omnia deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: ciuitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando præmia adfectare: communire suos locos, arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: seruitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsiidiis erant, pecunia tenere: profusus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vacenses, quo Metellus initio, Iugurtha pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis supplicis, neque antea voluntate alienati, principes ciuitatis inter se coniurant: (nam vulgus, vti plerumque solet, & maxime Numidarum, in-

genio mobili, seditiosum, atque discordiosum, erat
 cupidum nouarum rerum, quieti & otio aduersum)
 dein, compositis inter se rebus, in diem tertium
 constituunt, quod is festus celebratusque per
 omnem Africam, ludum, & lasciuiam magis,
 quam formidinem, ostentabat. Sed, vbi tempus
 fuit, centuriones, tribunosque militares, & ipsum
 praefectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius
 alium domos suas inuitant: eos omnes, praeter
 Turpilium, inter epulas obtruncant: postea mili-
 res palantes, incermes, quippe in tali die, ac sine
 imperio, adgrediuntur. Idem plebs facit, pars
 edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum inci-
 tati, quis acta, consiliumque ignorantibus tumul-
 tus ipse, & res nouae satis placebant.

CAPVT LXVII.

ROMANI milites, improviso metu, incerti
 ignarique, quid potissimum facerent, trepida-
 re ad arcem oppidi, vbi signa, & scuta erant:
 praesidium hostium, portae ante clausae fugam pro-
 hibebant, ad hoc, mulieres, puerique pro tectis
 aedificiorum saxa, & alia, quae locus praebat, cer-
 tatiim mittere. Ita neque cauemi anceps malum,
 neque a fortissimis infirmissimo generi resisti posse:
 iuxta boni, malique strenui, & imbelles multi ob-
 truncati. In ea tanta asperitate, saeuissimis Nu-
 midis, & oppido vndique clauso, Turpilium praefectus vnus ex omnibus Italicis profugit intactus;
 id misericordiae hospitis, an pacatione, an casu
 ita

ita euenerit, parum comperimus; nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus inestabilisque uideatur.

CAPVT LXVIII.

METELLVS postquam de rebus Vaccæ actis comperit, paulisper mœstus e conspectu abire: dein, ubi ira, & ægritudo permixta sunt, cum maxima cura ultam ire iniurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, & quam plurimos potest Numidas equites pariter cum oecasa solis expeditos educit: & postera die circiter horam tertiam peruenit in quamdam planitiem, locis paullo superioribus circumuentam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & iam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non amplius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro ciuibus suis, uiris fortissimis, atque miserimis, pœnas caperent; præterea prædam benigne ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in primo latere, pedites quam arctissime ire, & signa occultare iubet.

CAPVT LXIX.

VACCENSES ubi animaduertere ad se uersum exercitum pergere; primo uti res erat, Metellum esse rati, portas clausere; dein, ubi neque agros vastari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites uident, rursus Ingurthiam arbitrati, cum magno gaudio obuui procedant. Equites pedites-

que, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cedere; alii ad portas festinare; pars turres capere, ira, atque spes prædæ amplius, quam lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modo ex perfidia lætati: ciuitas magna, & opulens pænæ cuncta aut prædæ fuit. Turpilius quem præfectum oppidi vnum ex omnibus profugisse supra ostendimus iussus a Metello causam dicere; postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite pænâ soluit. Nam is ciuis ex Latio erat.

CAPVT LXX.

PER idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditioem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quærere: diu noctuque fatigare animum: denique, omnia tentando, socium sibi adiungit Nabdassam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ductare, & omnes res exsequi solitus erat, quæ Iugurthæ fessio, aut maioribus adstricto superauerant: ex quo illi gloria, opesque inuenta. Igitur vtriusque consilio dies infidiis statuitur: cetera, vti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdassa ad exercitum profectus; quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is, postquam magnitudine facinoris percussus, ad tempus non venit, metusque rem impediēbat, Bomilcar simul cu-
pi-

pidinibus incepta patrandi, & timore socii anxius, ne, omisso vetere consilio, nouum quæreret; litteras ad eum per homines fideles mittit: in quibus mollitiem, fœcordiamque viri accusare: testari deos, per quos iurauisset, monere, ne præmia Metelli in pestem suam conuerteret; Iugurthæ exitium adesse: ceterum, suane, an Metelli virtute periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet.

CAPVT LXXI.

SED cum eæ litteræ adlatæ, forte Nabdassa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat. Vbi cognitis Bomilearis verbis, primo cura, dein, ut ægrum animum solet, somnus cepit. Erat cū Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusque, & omnium consiliorum, nisi nouissimi, particeps. Qui, postquam adlatas litteras audiuit, ex consuetudine ratus opera aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiit: dormiente illo epistolam, super caput in pultino temere positam, sumit, ac perlegit; dein propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdassa, post paullo expectatus, ubi neque epistolam reperit, & rem omnem, ut acta erat, ex perfugis cognouit: primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia, accedit: quæ ipse parauisset perfidia clientis sui facere præuentum: lacrumans obtestatur per amicitiam, perque sua-

ante fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.

CAPVT LXXII.

AD ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare, aliisque multis, quos socios insidiarum cognouerat, interfectis, iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Iugurthæ dies, aut nox villa quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut tempori satis credere: cines, hostesque iuxta metuere: circumspectare omnia, & omni strepitu pauescere, alio, atque alio loco sæpe contra decus regium noctu requiescere: interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecordia, exagitari.

CAPVT LXXIII.

IGITVR Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognouit: rursus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque Marium, fatigantem de profectioe, simul & inuisum, & offensum sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebs, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, uolentia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ esse: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat: ceterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistra-

stratus vulgum exagitare. Metellum omnibus concionibus capitis areffere, Marii virtutem in maius celebrare. Denique plebs sic accensa, vt opifices, agrestesque omnes, quorum res, fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsa nobilitate, post multas tempestates nouo homini consulatus mandatur: & postea populus a Tr. pl. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. Sed Senatus paullo ante Metello Numidiam decreuerat, ea res frustra fuit.

CAPVT LXXIV.

EODEM tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necauerat; ceteri formidine pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant, cum neque bellum geri sine administris possent, & nouorum fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret: varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modo aduersum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fuga, at post paullo in armis spem habere: dubitare, virtuti popularium an fidei minus crederet. Ita, quocumque intenderat, res aduersæ erant. Sed inter eas moras repente se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Iugurtha pro tempore parati, instructique sunt: dein prælium incipitur.

Qua in parte rex pugnae adfuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes eius milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. Nam ferme Numidas in omnibus praeliis magis pedes, quam arma, tutati sunt.

CAPVT LXXV.

EA fuga Ingurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum per fugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnum, & opulentum: vbi plerique thesauri, filiorumque eius multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proximum, in spatio milium quinquaginta, loca arida, atque vasta esse cognouerat; tamen spe patrandi belli, si eius oppidum potitus foret, omnes asperitates superuadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia iumenta sarcinis leuari iubet, nisi frumento dierum X. ceterum vtres modo, & alia aquæ idonea portari. Præterea conquirat ex agris quam plurimum potest domiti pecoris: eoque imponit vasa cuiusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quam plurimum quisque aquæ portaret: diem, locumque, vbi præsto forent, prædicat. Ipse ex flumine, quam proximam aquam oppido esse supra diximus, iumenta onerat. Eo modo instructus ad
Tha-

Thalam proficiscitur. Dein vbi ad id loci ventum, quo Numidis præceperat; & castra posita, munitaque sunt; tanta repente celo missa vis aquæ dicitur, vt ea modo exercitui satis superque foret. Præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ sicuti plerique in noua deditioe, officia intenderant. Ceterum milites religione pluuiæ magis vsi: eaque res multum animis eorum addidit. Nam rati sese diis immortalibus curæ esse, dein postera die, contra opinionem Iugurthæ, ad Thalam perueniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re perculsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.

CAPVT LXXVI.

SED rex nihil iam Metello infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipsam ceteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neque postea in vlllo loco amplius vna die, aut vna nocte moratus: simulabat sese negotiû gratia properare: ceterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium & ex opportunitate capi. At Metellus vbi oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo fossaque mœnia circumuenit. Dein iubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere: superque eas aggerem iacere, & super

per aggerem impositis turribus opus & administratos tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare; profus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani multo ante labore præliisque fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppido modo potiri: præda omnis a perfugis corrupta. Hi postquam murum arictibus feriri, resque suas adfectas vident, aurum, argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino, & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt: & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsivolentes pependere.

CAPVT LXXVII.

SED pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes, ut præsidium, præfectumque eo mitteret: Hamilcarem quemdam, hominem nobilem, factiosum, nouis rebus studere; aduersam quem neque imperia magistratum, neque leges valerent, ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani iam inde a principio belli Ingurthini ad Bestiam consulem, & postea Romani miserant amicitiam, societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata fuere, semper boni fidelesque mansere: & cuncta a Bestia, Albino, Metelloque imperata gnauiter fecerat. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissa eo cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus.

CAPVT LXXVIII.

ID oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accipinus profugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos venisse; ceterum situm inter duas Syrtes: quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorum proxima terra præalta sunt, cetera, vti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam vbi mare magnum esse, & sæuire ventis cæpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahunt; ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio Numidarum: legum, cultusque pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebantur, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam inculti vastique loci erant.

CAPVT LXXIX.

SED quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthagenensium memorare; eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginenses pleraque Africa imperitabant. Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, vna specie: neque flumen, neque mons erat, qui fines eorum discerneret: quæ res eos in magno diutur-

noque bello inter se habuit. Postquam vtrunque legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæque, & alteri alteros aliquantum attriuerant; veriti ne mox victos, victoresque defessos alius adgrederetur, per inducias sponsonem faciunt, vti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuii fuissent, is communis vtriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philanis erat, maturauere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id socordiane, an casu acciderit, parum cognoui. Ceterum solet in locis illis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam, vbi per loca æqualia, & nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitauit, ea magna vi agitata, ora, oculosque implere, ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari Carthaginenses, ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginesium faciunt; vti vel illi, quos fines populo suo peterent, ibi viui obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Philani, conditione probata, seque, vitamque suam reipublicæ condonauere: ita viui obruti. Carthaginenses in eo loco Philanis fratribus aras consecraverunt: alique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

CAPVT LXXX.

IGVRTHA postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, peruenit ad Gatu- los, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paulatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium obseruare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, & maioribus promissis ad studium sui perducit; quibus adiutoribus regem adgressus, impellit, vt aduersum Romanos bellum suscipiat. Id ea gratia facilius, pronius- que fuit, quod Bocehus initia huiusce belli legatos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petitum. Quam rem opportunissimam incepto belli pauci impediuerant, cæci auaritia, quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Iugurthæ filia Bocchi nupserat. Verum ea neces- situdo apud Numidas, Maurosque leuis ducitur: quod singuli pro opibus, quisque quam plurimas vxores, denas alii, alii plures habeant; sed reges eo amplius. Ita animus multitudine distrahitur; nullam pro socia obtinet: pariter omnes viles sunt.

CAPVT LXXXI.

IGITVR in locum ambobus placitum exercitus conueniunt. Ibi, fide data, & accepta, Iugur-
tha

tha Bocchi animum oratione accendit : Romanos iniustos, profunda auaritia, communes omnium hostes esse; eandem illos causam belli cum Boccho habere, quam secum, & cum aliis gentibus; Iubidinem imperitandi, quibus omnia regna aduersa sint: tum sese, paullo ante Carthaginenses, item Regem Persen, post, uti quisque opulentissimus videatur; ita Romanis hostem fore. His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt: quod ibi Q. Metellus prædam, captiuosque, & impedimenta locauerat. Ita Iugurtha ratus, aut, capta vrbe opera pretium fore; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quam bellum, mallet.

CAPVT LXXXII.

IMPERATOR postquam de regum societate cognouit, non temere, neque uti sæpe iam victo Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab Cirta castris muritis, reges operitur; melius esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per litteras fit certior, Mario prouinciam Numidiam datam. Nam consulem factum ante acceperat, Quibus rebus supra bonum atque honestum percussus, neque lacrimas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis moliter

liter ægritudinem pati. Quam rem alii in super-
biam vertebant: alii bonum ingenium contumelia
accensum esse: multi, quod iam parva victoria ex
manibus eriperetur: nobis satis cognitum, illum
magis honore Marii, quam iniuria sua excrucia-
tum, neque tam anxie laturum fuisse, si adempta
provincia, alii, quam Mario, traderetur.

CAPVT LXXXIII.

IGITVR eo dolore impeditus, & quia stultitiæ
videbatur, alienam rem periculo suo curare, le-
gatos ad Boechum mittit, postulatum, ne sine caus-
sa hostis populo Romano fieret: habere cum ma-
gnam copiam societatis amicitiaque coniungendæ,
quæ potior bello esset; quamquam opibus suis
consideret, tamen non debere incerta pro certis
mutare: omne bellum sumi facile, ceterum ægeri-
me definere: non in eiusdem potestate initium
eius, & finem esse: incipere cuius etiam ignaue
licere; deponi, cum victores velint: proinde sibi,
regnoque suo consuleret: neu florentes res suas
cum Iugurthæ perditis misceret. Ad ea rex satis
placide verba facit: sese pacem cupere, sed Iugur-
thæ fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret,
omnia conuentura. Rursus imperator, contra po-
stulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare par-
tim, alia abnuere. Eo modo, sæpe ab vtroque
missis remissisque nunciis, tempus præcedere, &
ex Metelli voluntate bellum intactum trahi.

CAPVT LXXXIV.

AT Marius, vti supra diximus, cupientissima plebe consul factus, postquam ei prouinciam Numidiam populus iussit, antea iam infestus nobilitati, tum vero multus, atque ferox instare; singulos modo, modo vniuersos laedere: dictitare, sese consulatum ex victis illis quasi spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere; postulare legionibus supplementum: auxilia a populis, & regibus, sociisque accersire: præterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque militia, paucos fama cognitos accire, & ambiundo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi Senatus, quamquam aduersus erat, de villo negotio negare audebat: ceterum supplementum etiam latus decreuerat: quia, neque plebe militiam volente, putabatur & Marius aut belli usum, aut studia vulgi amissurus; sed ea res frustra sperata. Tanta libido cum Mario eundi plerosque inuaserat; sese quisque præda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia huiusmodi animis trahebant, & eos non paullum oratione sua Marius erexerat. Nam postquam, omnibus, quæ postulauerat, decretis, milites scribere vult, hortandi causa, simul & nobilitatem, vti consueverat, exagitandi, concionem populi aduocauit; deinde hoc modo disseruit.

CAPVT LXXXV.

SCIO ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, & postquam adepti sunt, gerere: primo industrios, supplices, modicos esse: dein per ignaviam, & superbiam aetatem agere; sed mihi contra videtur. Nam, quo uniuersa respublica pluris est, quam consulatus, aut praetura, eo maiore cura illam administrari, quam haec peti debere. Neque me fallit, quantum eum maximo beneficio vestro negotii sustineam. Bellum parare simul & arario parcere, cogere ad militiam eos, quos nolitis offendere; domi, forisque omnia curare; & ea agere inter inuidos, occursantes, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, maiorum facta fortia, cognatorum & adfinium opes multae clientelae, omnia haec praesidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitae: quas necesse est & virtute, & innocentia tutari. Nam alia infirma sunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conuersa esse, aequos, bonosque fauere: quippe benefacta mea reipublicae procedunt: nobilitatem locum inuadendi querere. Quo mihi acrius aditendum est, ut neque vos capiamini, & illi frustra sint. Ita ad hoc aetatis a pueritia fui, ut omnes labores, pericula consueti habeam. Quae ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea uti, accepta mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese

ne

probos simulauere: mibi, qui omnem ætatem in
 optimis artibus egi, bene facere iam ex consuetudi-
 ne in naturam vertit. Bellum me gerere cum Iu-
 gurtha iussistis: quam rem nobilitas ægerrime tu-
 lit. Quæ ego, reputate cum animis vestris, num id
 mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis
 ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem
 veteris prosapia, ac multarum imaginum, & nul-
 lius stipendii; scilicet ut in tanta re ignarus
 omnium trepidet, festinet, sumat aliquem ex po-
 pulo monitorem officii sui. Ita plerumque euenit;
 uti, quem vos imperare iussistis, is sibi imperato-
 rem alium quærat. At ego scio, Quirites, qui
 postquam consules facti sunt, acta maiorum, &
 Græcorum militaria præcepta legere cœperint; ho-
 mines præposterii. Nam gerere, quam fieri, tem-
 pore posterius, re, atque usu prius est. Comparete
 nunc, Quirites, cum illorum superbia me homi-
 nem nouum. Quæ illi audire, & legere solent, eo-
 rum partem vidi, alia egomet gessi; quæ illi litteris,
 ea ego militando didici, nunc vos existimate, facta
 an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatem meam,
 ego illorum ignauiam. Mibi fortuna, illis probra
 obiectantur. Quamquam ego naturam vnã, &
 communem omnium existimo, sed fortissimum
 quemque generosissimum esse. Ac si iam ex patri-
 bus Albini, aut Bestia quæri posset, mene, an il-
 los ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis,
 nisi, sese liberos quam optimos voluisse? Quod si
 iure despiciunt me; faciant idem maioribus suis:

tiae,

quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. invident honori meo: ergo inuideant labori innocentiæ, periculis etiam meis: quoniam per hæc illi incipi. Verum homines corrupti superbia, ita aetatem agunt, quasi honores vestros contemnant: ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Ne illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expectant, ignavia voluptatem, & premia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in Senatu verba faciunt, pleraque maiores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariore se se putant; quod contra est. Nam, quanto vita illorum præclarior, tantum horum socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet, maiorum gloria posteris lumen est, neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Hisiuse rei ego inopiam patior, Quirites. Verum id, quod multo præclarior est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi adrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia mihi noua nobilitas est: quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si iam mihi respondere velint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cum orationibus locis me, vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi sententia nulla oratio lædere potest. Quippe vera, necesse est bene prædicet: falsam vita, moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accu-
san-

Santur, qui mihi summum honorem, & maximum
 negotium imposuistis: etiam atque etiam reputa-
 te, num id poenitendum sit. Non possum, fidei
 causa, imagines, neque triumphos, aut consulatus
 maiorum meorum ostentare: at si res postulet, ha-
 stas, vexillum, phaleras, alia dona militaria, praeter-
 erea cicatrices aduerso corpore. Haec sunt mea
 imagines, haec nobilitas, non hereditate relicta, ut
 illis, sed quae ego plurimis meis laboribus, & peri-
 culis quasiui. Non sunt composita verba mea. Pa-
 rum id facio. Ipsa se virtus satis ostendit: illis
 artificio opus est, uti turpia facta oratione tegant.
 Neque litteras Graecas didici; parum placebat eas
 discere; quippe quae ad virtutem doctores nihil
 profuerunt. At illa multo optima reipublicae do-
 ctus sum; hostes ferire, praesidia agitare, nihil me-
 tuere, nisi turpem famam; hiemem, & aestatem
 iuxta pati, humi quiescere: eodem tempore ino-
 piam, & laborem tolerare. His ego praecipis mi-
 lites hortabor: neque illos arcte colam, me opulen-
 ter; neque gloriam meam laborem illorum faciam.
 Hoc est utile hoc ciuile imperium. Namque, cum tute
 per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est,
 dominum non imperatorem esse. Haec, atque talia
 maiores vestri faciendo, seque, remque publicam
 celebrauerunt. Quis nobilitas freta ipsa dissimilis
 moribus, nos illorum aemulos contemnit; & omnes
 honores, non ex merito, sed quasi debitos, a vobis
 repetit. Ceterum homines superbissimi procul er-
 rant. Maiores eorum omnia, quae licebat, illis re-

liquere, diuitias, imagines, memoriam sui præclaram; virtutem non reliquere; neque poterant. Ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt; quia parum scite conuiuium excorno, neque histrionem vllum, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo; quæ mihi lubet confiteri, *Quirites*. Nam & ex parente meo: & ex aliis sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem conuenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quam diuitiarum esse: arma, non suppellectilem, decori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod carum æstimant, id semper faciant: ament, potent: vbi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conuiujs, dediti ventri, & turpissimæ parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquunt nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. Verum non ita est. Nam, vbi se flagitijs dedecorauere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita iniustissime luxuria, & ignauia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil efficiunt, reipubl. innoxia cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi; pauca de reipubl. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habete animum, *Quirites*. Nam quæ ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quam felix. Nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris ætas est, adniti-

mini mecum, & capeffite rempubl; neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum fuperbia metus ceperit. Egomet in agmine, in praelio confultor idem, & socius periculi vobifcum adero: meque, vosque in omnibus rebus iuxta geram. Et profecto, diis iuvantibus, omnia matura funt, victoria, præda, laus: qua fi dubia, aut procul efferent, tamen omnes bonos reipublice fubvenire decet. Etenim nemo ignavia immortalis factus: neque quisquam parens liberis, vt æterni forent, optavit; magis, vt boni, honeftique vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, fi timidis virtutem verba adderent; nam strenuis abunde dictum puto.

CAPVT LXXXVI.

HVIVSCEMODI oratione habita, Marius postquam plebis animos arrectos videt, pro pere comiteatu, ftipendio, armis, aliisque vtilibus naues onerat; cum his A. Manlium legatum proficifci iubet. Ipfe interea milites fcribere non more maiorum, neque ex claffibus, fed vt cuiusque lubido erat, capite cenfos plerosque; id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem confulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctusque erat, & homini potentiam quaerenti egentiffimus quisque opportuniffimus, cui neque fua cura (quippe qua nulla funt) & omnia cum pretio honefta videntur. Igitur Marius cum aliquanto maiore numero, quam decretum erat, in
Afri-

Africam profectus, paucis diebus Uticam aduehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugerat; ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat.

CAPVT LXXXVII.

SED consul, expletis legionibus, cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem, & præda onustum proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein castella, & oppida natura & viris parum munita adgreditur: prælia multa, ceterum alia leuia aliis locis facere. Interim noui milites sine metu pugnae adesse: videre fugientes capi, aut occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam parentesque, & alia omnia tegi; gloriam, atque diuitias quæri. Sic breui spatio noui veteresque coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges ubi de aduentu Marii cognouerunt, diuersi in locos difficiles abeunt. Ita Iugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostes inuadi posse: Romanos, sicuti plerisque, remoto metu laxius, licentiusque futuros.

CAPVT LXXXVIII.

METELLVS interea Romam profectus, contra spem suam latissimis animis excipitur, plebi, patribusque, postquam inuidia decesserat iuxta carus. Sed Marius impigre prudenterque suorum, & hostium res pariter attendere: cognoscere quid boni vtrisque, aut contra esset: explo-

rare itinera regum ; consilia , & insidias eorum anteuenire : nihil apud se remissum , neque apud illos tutum pati . Itaque & Gatulos , & Iugurtham , ex sociis nostris prædas agentes , sæpe aggressus in itinere fuderat , ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat . Quæ postquam gloriosa modo , neque belli patrandi cognovit , statuit , vrbes quæ viris , aut loco pro hostibus , & aduersum se opportunissimæ erant , singulas circumuenire : ita Iugurtham aut præsiidiis nudatum iri , si ea pateretur , aut prælio certaturum . Nam Bocchus nuncios sæpe ad eum miserat , velle populi Rom. amicitiam , ne quid ab se hostile timeret . Id simulaueritne , quo improuisus grauior accederet , an mobilitate ingenii pacem atque bellum mutare solitus , parum exploratum est .

CAPVT LXXXIX.

SED consul , vt i statuerat , oppida castellaque munita adire : partim vi , alia metu , aut præmia ostentando , auertere ab hostibus . Ac primo mediocria gerebat , existimans Iugurtham ob suos tutandos in manus venturum . Sed vbi illum procul abesse , & aliis negotiis intentum accepit ; maiora , & magis aspera adgredi tempus visum est . Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum , atque valens , nomine Capsa : cuius conditor Hercules Libys memorabatur . Eius ciues apud Iugurtham immunes , leui imperio , & ob ea fidelissimi habebantur : muniti aduersum hostes non mœnibus

bus modo, & armis atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. Nam præter oppida propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicut omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis, quam alia re, accenditur. Eius potiundi Marium maxima cupido inuaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque: nisi quod apud Thalam non longe a mœnibus aliquot fontes erant. Capsenses vna modo, atque ea intra oppidum iugi aqua, cetera pluuia utebantur. Id ibique, & in omni Africa, quæ procul a mari incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte, & ferina carne vescerentur, & neque alia gulæ irritamenta quærebant. Cibus illis aduersum famem, & sitim non lubricum, neque luxuriæ erat.

CAPVT XC.

IGITVR consul, omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam aruo, student, & quodcumque natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus: ea tempestate: nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copia satis prouidenter exornat: pecus

omne, quod superioribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium, & comineatum locaverat, ire iubet: dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanaim.

CAPVT XCI.

CETERVM in itinere quotidie pecus exercituum per centurias, item turmas aequaliter distribuerat; &, ex coriis vtres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, & ignavis omnibus parare, quæ mox vsui forent: denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxima vis virtutum effecta. Ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egredierentur, paratos esse iubet; omnibus sarcinis abiectis, aqua modo seque, & iumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur; noctemque totam itinere facto confedit: idem proxima facit. Dein tertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumulosum, ab Capsa non amplius duorum millium intervallo: ibique quam occultissime potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed ubi dies cœpit; & Namidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites

lites prædari finire. Quæ postquam oppidani cognouere; res trepida, metus ingens; malum improuisum; ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostium potestate, coegere, uti deditioem facerent. Ceterum oppidum incensum, Numidæ puberes interfecti, alii omnes venundati, præda militibus diuisa. Id facinus contra ius belli non avaritia, neque scelere consulis admissum; sed quia locus Iugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum.

CAPVT XCII.

POSTQVAM tãtam rem Marius sine vlllo suorum incommodo patrauit, magnus & clarus antea, maior, atque clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta in virtutem trahébantur. Milites modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad ealum ferre: Numidæ magis, quam mortalem, timere: postremo omnes socii, atque hostes credere, illi aut mentem diuinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit, pauca, repugnantibus Numidis, capit, plura, deserta propter Capensium miseras, igni corruptit, luctu, atque eade omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incremento, aliam rem adgreditur, non eadem asperitate, qua Capensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Mulucha, quod Iugurthæ Bocchi

que regnum disiungebat, erat inter ceteram planitiem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, vno perangusto aditu relicto: nam omnia natura, velut opere, atque consulto præcepit. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa ~~et~~ capere intendit: sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello virorum, atque armorum satis magna vis, & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusque, & aliis machinationibus locus importunus. Iter castellanorum angustum admodum, vtrisque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur: nam cum eæ paullo processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci: neque inter vineas sine periculo administrare: optimus quisque cadere, aut fauciarum, ceteris metus, augeri.

CAPVT XCIII.

AT Marius, multis diebus & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omittetne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam opperiretur, qua sæpe prospere usus fuerat. Quæ cum multos dies, noctesque æstuans agitaret, forte quidam Ligur, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum præliantibus erat, animaduertit inter saxa repentem cochleam: quarum cum vnam, atque alteram dein plures pe-

eretur, studio legendi paullatim prope ad summum montis egressus est. Vbi postquam solitudinem intellexit, more humanæ cupidinis ignara visendi animum vertit. Et forte in eo locus grandis ilex coaluerat inter saxa, paullulum modo prona, dein flexa; atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligur, castelli planitiem perscribit; quod cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox vsui fore ducebat, eodem regreditur, non temere, vt adscenderat, sed tentans omnia, & circumspiciens. Itaque Marium propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, qua ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex præsentibus misit: quorum, vti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem renunciauere. Consolis animus tamen paullulum arrectus. Itaque ex copia tubicinum, & cornicinum, quinque numero quam velocissimos delegit, & cum his, praesidio qui forent, quatuor centuriones: omnesque Liguri parere iubet: & ei negotio proximum diem constituit.

CAPVT XCIV.

SED vbi ex præcepto tempus visum; paratis, compositisque omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis præerant, prædocti ab
 66
 duce.

duce, arma, ornatumque mutauerant, capite, atque pedibus nudis, vti prospectus, nisusque per saxa facilius foret: super terga gladii, & scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia; simul & offensa, quo lenius streperent. Igitur prægrediens Ligur, saxa, & si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adleuati milites facilius adscenderent: interdum timidos insolentia itineris leuare manu: vbi paullo asperior adscensus erat, singulos præ se inermes mittere; dein ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nisi videbantur, potissimum tentare: ac sæpius eadem adscendens, ac descendens, dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu, multumque fatigati, tandem in castellum perueniunt, desertum ab ea parte: quod omnes, sicut aliis diebus, aduersum hostes aderant. Marius, vbi ex nunciis, quæ Ligur gerat, cognouit, quamquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittariisque, & funditoribus eminus terrere. At Numida, sæpe antea vineis Romanorum subuersis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctesque agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecordiam obiectare, militibus nostris Iugurthæ seruitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim, Romanis omnibus, hostibusque prælio intentis, magna vi vtrimque, pro gloria atque im-

pe.

perio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres, & pueri, qui visum procefferant, fugere; deinde, vti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati, inermesque. Quod vbi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo fauciare, dein super occisorum corpora vadere, auidi gloriae certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa inuenit.

CAPVT XCV.

CETERVM, dum ea res geritur, L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra venit: quod, vt ex Latio, & a sociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura, cultaque eius paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optime, & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus viderar. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope iam exstincta maiorum ignauia, litteris Græcis, atque Latinis iuxta, atque doctissime eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriae cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quod de vxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis; multarum rerum, ac maxime

pecuniæ largitor : atque illi, felicissimo omnium ante civilem victoriam, nunquam super industriam fortuna fuit : multique dubitauere, fortior, an felicior esset. Nam postea, quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat differere.

CAPVT XCVI.

IGITVR Sulla, vti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea & ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne adpellare : multis rogantibus, aliis per se ipse dare, beneficia inuitus accipere ; sed ea properantius, quam æs mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere : magis id laborare, vt illi quam plurimi deberent : ioca atque seria cum humillimis agere. In operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse : neque interim, quod ambitio praua solet, consulis, aut cuiusquam boni famam lædere : tantammodo neque consilio, neque manu priorem alium pati : plerosque antevenire. Quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusque carissimus factus.

CAPVT XCVII.

AT Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos, & sibi vtilis, simul & magnam pecuniam amiserat : ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret :

ceret : prælii faciendi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere : rursus, ut antea, proximos eius donis corrumpit : ipsique Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magna multitudine Iugurtham accedit. Ita, amborum exercitu coniuncto, Marium iam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua inuadunt, rati noctem, quæ iam aderat, victis sibi munimento fore; & si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant : contra Romanis vtrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit : & ipsi hostes aderant : & prius quam exercitus aut instrui, aut farcinas colligere ; denique, ante quam signum, aut imperium vllum accipere quiuisset, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque vlllo more prælii, sed cateruatim, uti quosque fors conglobauerat, nostros incurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientes alios ab hostibus defensabant : pars equos adscendere, obuiam hostibus ire : pugna latrocinio magis, quam prælio similis fieri : sine signis ordinibus, equites pedites permixti, cædere alios, alios obtruncare ; multos contra aduersos accerrime pugnantibus ab tergo circumuenire : neque virtus, neque arma satis regere ; quod hostes numero plures,

&

& vndique circumfusi erant : denique Romani veteres, nouique, & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus coniunxerat, orbis facere : atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi hostium vim sustentabant.

CAPVT XCVIII.

NEQVE in eo tamque aspero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis, quam familiarissimis parauerat, vagari passim : ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostes, vbi confertissimi obstiterant, inuadere : manu consulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. Tamque dies consumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere; atque, vti reges praeceperant, noctem pro ferati, acrius instare. Tum Marius ex copia rerum consilium trahit : atque, vti suis receptui locus esset, colles duos propinquos inter se occupauit. Quorum in vno, castris parum amplo, fons aquae magnus erat : alter vsui opportunus, quia magna parte editus, & praecipua pauca munimenta quaerebat. Ceteram apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare iubet. Ipse milites dispersos paullatim, neque minus hostibus conturbatis, in vnum contrahit : dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges loci difficultate coacti, praelio deterrentur; neque tamen suos longius abire sinunt, sed, vtroque colle multitudine circum-

dato effusi confedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo latari, exfultare, strepere vocibus: & ipsi duces feroces, quod non fugere, ac pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoque hortamento erant.

CAPVT XCIX.

PLVRIMVM vero Marius imperitia hostium confirmatus, quam maximum silentium haberi iubet: ne signa quidem, vti per vigilias solebant, canere: dein, vbi lux aduentabat, defessis iam hostibus, ac paullo ante somno captis, de improviso vestigales, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnes signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri atque Gætuli, ignoto atque horribili sonitu repente exciti, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia ceperat: denique omnes fusi, fugatique: arma, & signa militaria pleraque capta: pluresque eo pralio, quam omnibus superioribus, interenti. Nam somno, & metu infolito impedita fuga.

CAPVT C.

DEIN Marius, vti ceperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter com meatum in oppidis
ma-

maritimis agere decreuerat : neque tamen victoria
 socors , aut insolens factus ; sed pariter atque in
 conspectu hostium , quadrato agmine incedere.
 Sulla cum equitatu apud dextimos , in sinistra par-
 te A. Manlius cum funditoribus , & sagittariis ,
 præterea cohortes Ligurum curabat : primos , &
 extremos cum expeditis manipulis tribunos loca-
 verat. Perfugæ , regionum scientissimi , hostium
 iter explorabant. Simul consul , quasi nullo im-
 posito , omnia providere : apud omnes adesse , lau-
 dare , increpare merentes. Ipse armatus , inten-
 tusque item milites cogebat : neque secus , atque
 iter faceret , castra munire , excubitum in portis
 cohortes ex legionibus , pro castris equites auxilia-
 rios mittere : præterea alios super vallum in mu-
 nimentis locare , vigiliis ipse circuire , non tam
 diffidentia futuri , quæ imperauisset , quam uti mi-
 litibus exæquatus cum imperatore labor volenti-
 bus esset. Et sane Marius illoque aliisque tem-
 poribus Iugurthini belli , pudore magis , quam
 malo , exercitum coerebat : quod multi per ambi-
 tionem fieri aiebant : pars , quod a pueritia con-
 suetam duritiam , & alia , quæ ceteri miserias vo-
 cant , voluptati habuisset. Nisi tamen respublica
 pariter , ac sæuissimo imperio , bene , atque decore
 gesta.

CAPVT CI.

IGITVR quarto denique die haud longe ab op-
 pido Circa simul yndique speculatores citi sese
 osten-

ostendunt : quare hostis adesse intelligitur. Sed quia diuersi redeuntes , alius ab alia parte , atque omnes idem significabant ; consul incertus , quoniam modo aciem instrueret , nullo ordine commutato , aduersum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Iugurtham spes frustrata , qui copias in quatuor partes distribuerat , ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo , hostibus venturos. Interim Sulla , quem primum hostes attigerant , cohortatus suos , turmatim , & quam maxime confertis equis , ipseque aliique Mauros inuadunt : ceteri in loco manentes , ab iaculis eminus emissis corpora tegere , & , si qui in manus venerant , obruncare. Dum eo modo equites præliantur , Bocchus cum peditibus , quos Volux filius eius adduxerat , neque in priore pugna , in itinere morati , adfuerant , postremam Romanorum aciem inuadunt. Tum Marius apud primos agebat , quod ibi Iugurtha cum plurimis erat. Dein Numida , cognito Bocchi aduentu , clam cum paucis ad pedites conuertit : ibi Latine (nam apud Numan-tiam loqui didicerat) exclamat , nostros frustra pugnare : paullo ante Marium sua manu interfectum ; simul gladium sanguine oblitum ostendere , quem in pugna , satis impigre occiso pedite nostro , cruentauerat. Quod ubi milites acceperere , magis atrocitate rei , quam fide nuncii , terrentur : simulque barbari animos tollere , & in percussos Romanos acrius incedere. Iamque paullulum a fuga aberat , cum Sulla , profligatis iis , quos aduersum

sum

sum ierat, rediens ab latere Mauros incurrit. Bocchus statim auertitur. At Iugurtha, dum sustentare suos & prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumuentus ab equitibus dextra sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. Denique hostes iam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse; neque quietem pati; niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaueribus, & inter ea humis infecta sanguine.

CAPVT CII.

POSTEA loci consul, haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnauerant, legati a Boccho veniunt: qui regis verbis a Mario petiuere, duos quam fidissimos ad eum mitteret; velle de suo, & de populi Romani commodo cum iis differere. Ille statim L. Sullam, & A. Manlium ire iubet, qui quamquam acciti ibant: tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut aduersum uti flecterent; aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sulla, cuius facundia, non
ata-

etati, a Manlio concessum, pauca verba huiusce-
modi locutus.

Rex Bocche, magna letititia nobis est cum
te talem virum tibi monere; ut aliquando pacem,
quam bellam, malles; neu te optimum cum pessi-
mo omnium Iugurtha miscendo commaculares; si-
mul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter
te errantem & illum sceleratissimum persequi.
Ad hoc populo Romano iam a principio inopi, me-
lius visum, amicos, quam seruos, querere: tutius-
que rati, volentibus, quam coactis, imperitare.
Tibi vero nulla opportunior amicitia nostra: pri-
mum quod procul absumus: in quo offensa mini-
mam, gratia par, ac si prope adessemus: dein quod
parentes abunde habemus, amicorum neque nobis,
neque cuiquam omnium satis fuit. Atque hoc uti-
nam a principio tibi placuisset: profecto ex P, R.
ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quam
mala perpeffus esses. Sed quoniam humanarum
rerum fortuna pleraque regit; cui scil. placuit &
vrim, & gratiam nostram experiri: nunc, quando
per illam licet, festina; atque, uti cepisti, perge.
Multa, atque opportuna habes, quo facilius errata
officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum de-
mitte, numquam populum Romanum beneficiis vi-
ctum esse. Nam, bello quid valeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placide, & benigne simul
pauca pro delicto suo verba facit: Se non hostili
animo, sed ob regnum, tutandum arma cepisse.

Nam

Nam Numidiæ partem, vnde Iugurtham expulserit, iure belli suam factam: eam vastari a Mario, pati nequiuisse: præterea, missis antea Romam legatis repulsum ab amicitia. Ceterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sullæ, & Manlii, metuens id, quod parabatur, donis corruperat.

CAPVT CIII.

MARIVS interea, exercitu in tabernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Iugurtha perfugas omnes præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando, quæ sibi duobus præliis euenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocumque modo belli componendi licentiam ipsis permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur, dein a Gætulis latronibus in itinere circumuenti, spoliatique, pauidi, sine decore ad Sullam profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant.

erant, sed accurate & liberaliter habuit. Qua re barbari & famam Romanorum avaritiæ falsam, & Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, vri fautor, consultorque sibi adsit: copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut vtilia, aut benevolentia esse credebant, oratione extollunt: dein, Sulla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies XI. ibidem opperiantur.

CAPVT CIV.

MARIVS postquam infecto negotio, quo intenderat, Cirtam redit, de aduentu legatorum certior factus, illoque, & Sullam venire iubet, itemque L. Bellienum prætorem Utica, præterea omnes vndique Senatorii ordinis: quibus cum mandata Bocchi cognoscit: in quibus legatis potestas eundi Romam sit: ab consule interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ, & plerisque placere: pauci ferocius decernunt, sc. ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles semper in aduersa mutantur. Ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufone, qui quæstor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus

chus cum cetera, tum maxime benignitatem, & studium Sullæ accepit. Romæque legatis eius, postquam, errasse regem, & Iugurthæ scelere lapsam, deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur:

S. P. Q. R. beneficii, & iniuriæ memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam penitet, delicti gratiam facit, fœdus & amicitia dabuntur, cum meruerit.

CAPVT CV.

QVIBVS rebus cognitis, Bocchus per litteras, a Mario petiuit, uti Sullam ad se mitteret; cuius arbitratu communibus negotiis consuleretur. Is missus cum præsidio equitum, atque pedatum, funditorum Balearium: præterea iere sagittarii, & cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa: neque his secus, atque aliis armis, aduersus tela hostium, quod ea leuia sunt, muniti. Sed in itinere quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effuse euntes, Sullæ aliisque omnibus & numerum ampliorem vero, & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire; arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & aduersum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, ut erat, quietam nunciant.

CAPVT CVI.

VOLVX adueniens quæstorem adpellat : se a patre Boccho obuiam illis simul, & præsidio missum. Dein eum & proximum diem sine metu coniuncti eunt. Post, vbi castra locata, & diei vesp̄er erat : repente Maurus, incerto vultu pauens, ad Sullam adcurrit ; dicitque sibi ex speculatoribus cognitum, Iugurtham haud procul abesse, simul, vti noctu clam secum profugeret, rogat atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fufum Numidam perimescere : virtuti suorum satis credere : etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam proditis, quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forsitan post paullo morbo intetituræ vitæ parceret. Ceterum ab eodem monitus, vti noctu profiscerentur, consilium adprobat : ac statim milites cœnatos esse in castris, ignesque quam creberrimos fieri, dein prima vigilia silentio egredi inbet. Iamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur ; cum equites Mauri nunciant, Iugurtham circiter duorum milliũ interuallo, ante eos confedissee. Quod postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros inuadit, credere se proditos a Voluce, & insidiis circumuentos. Ac fuerē qui dicerent manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.

CAPVT CVII.

AT Sulla, quamquam eadem existimabat, tamen ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: saepe ante paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in pralio minus peperissent, tanto tutiores fore, nec decere quemquam, qui manus armauerit, ab inermis pedibus auxilium petere, & in maximo omnium metu, nudum, & caecum corpus ad hostes vertere. Deia Volucem, quoniam hostilia faceret, Iouem maximum obtestatus, uti sceleris, atque perfidia Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthae; cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes, opesque eius ex patre suo penderent; credere illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset. Quare optimum factu videri, per media eius castra palam transire; sese, vel praemissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. Ea res ut in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improviso accesserant, dubio, atque haesitante Iugurtha, incolumes transeunt. Dein paucis diebus, quo ire intenderant, peruentum est.

CAPVT CVIII.

IBI cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum & familiariter agebat, praemissus
ab

ab Iugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Maslugradæ filius, ex gente Masinissa, ceterum materno genere impar; (nam pater eius ex concubina ortus erat,) Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque, quem Bocchus fidum esse Romanis multis antea tempestatibus expertus; illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Romanus vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: ne Iugurthæ legatum pertimesceret; accitum esse, quo res communis licentius gereretur; nam ab insidiis eius aliter caueri nequiuisset. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos Numidam spe pacis detinuisse: multumque cum animo suo voluere solitum, Iugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: lubidinem aduersum nos, metum pro nobis suasisse.

CAPVT CIX.

IGITVR Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturam; cetera occulte, nullo, aut quam paucissimis præsentibus: simul edocet, quæ sibi responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi; dicit se missum a consule venisse quaesitum ab eo, pacem, an bellum agitaturus foret. Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire iubet; ac nihil etiam nunc decreuisse, sed

H:

illo

illo die responfurum. Dein ambo in castra sua digressi. Sed vbi plerumque noctis processit, Sulla a Boccho occulte accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius sanctus vir, ex sententia amobus iurat: ac statim rex sic incept:

CAPVT CX.

NVNQVAM ego ratus sum fore, vti rex maximus in hac terra, & omnium, quos noui, opulentissimus, priuato homini gratiam deberem. Et hercule Sulla, ante te cognitum, multis orantibus, aliis vltro egomet opem tuli, nullius indigni. Id imminutum, quod ceteri dolere solent, ego letor. Fuerit mihi pretium, eguisse aliquando tuæ amicitia; qua apud animum meum nihil carius habeo. Id a eo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo lubet, sume, vtere: & quoad viues, nunquam tibi redditam gratiam protaueris; semper apud me intergra erit: denique nihil me sciente frustra voles. Nam, vt ego existimo, regem armis, quam munificentia, vinci, minus flagitiosum. Ceterum de republica vestra, cuius curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Rom. neque feci, neque factum unquam volui: fines meos aduersum armatos armis tutus sum. Id omitto: quando vobis ita placet, gerite, vti vultis, cum Iugurtha bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me, & Micipsam fuit, non egrediar, neque id intrare Iugurtham sinam. Præter-

tereā, si quid meque vobisque dignum petiueris, haud repulsus abibis.

CAPVT CXI.

AD ea Sulla pro se breuiter, & modice; de pace, & de communibus rebus multis differuit. Denique regi patefecit; quod polliceatur, Senatū & populum Romanū, quoniam armis amplius valuissent, non in gratia habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur; id adeo iur promptu esse; quoniam copiam Iugurthæ haberet: quem si Romanis tradidisset, fore, vt illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc vltro aduenturam. Rex primum negotare: cognationem, adfinitatem, præterea fœdus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide vsus popularium animos auerteret: quibus & Iugurtha carus, & Romani inuisi essent. Denique sapius fatigatus, leniter, & ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem, cuius Numida, defessus bello, auidissimus, quæ vtilia visa, constituunt. Ita composito dolo, digrediuntur.

CAPVT CXII.

AT rex postero die Asparem, Iugurthæ legatum, adpellat: dicitque sibi per Dabarem ex Sulla cognitum, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille

latus in castra Iugurthæ proficiscitur. Dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere: sed Mario parum fidere: sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem contentam, frustra fuisse. Ceterum Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, daret operam, ut vna ab omnibus, quasi de pace, in colloquium, veniretur, ibique sibi Sullam traderet: cum talem virum in potestate habuisset, tum fore, uti iussu S. P. Q. R. fœdus fieret; neque hominem nobilem non sua ignavia, sed ob rempublicam in hostium potestate relictum iri.

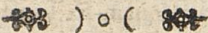
CAPVT CXIII.

HAEC Maurus secum ipse diu voluens, tandem promisit. Ceterum dolo, an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regni voluntates, uti vehementer, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi aduersæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Iugurthæ legatum adpellare: benigne habere, idem ambobus polliceri. Illi pariter lati, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem, colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis ceteris dicitur secum ipse multum agitauisse, vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo variis: quæ se tacente ipso, occulta
oris

oris immutatione patefecisse. Tamen postremo Sullam accersi iubet; & ex illius sententia Numidæ insidias tendit. Deinde, vbi dies aduenit, & ei nunciatum est, Iugurtham haud procul abesse: cum paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obuius honoris causa procedit in tumultum facillimum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, vti dictum erat, accedit; statim signo dato, vndique simul ex insidiis inuaditur. Ceteri obruncati; Iugurtha Sullæ vincetus traditur, & ab eo ad Marium deductus.

CAPVT CXIV.

PER idem tempus aduersum Gallos ab ducibus nostris Q. Scipione, & M. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique & vsque ad nostram memoriam Romani sic habuere, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certari. Sed postquam bellum in Numidia confectum, & Iugurtham Romam vincetum adduci nunciatum est; Marius consul absens factus est; & ei decreta prouincia Gallia; isque Kalendis Ianuar. magna gloria consul, triumphauit. Ex ea tempestate spes, atque opes ciuitatis in illo sitæ erant.

ORATIONES

DVAE

AD

C. CAESAREM

SALLUSTIO

ADSCRIPTAE.

ORATIO I.

AD C. CAESAREM

DE

REP. ORDINANDA.

Populus Rom. antea obtinebat, regna atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortales auide cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant quasi per lubricitatem data: neque cuiquam incorrupta permanferant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse suæ quemque fortunæ: atque in re maxime qui tantum alios prætergressus es, uti prius defessi sunt homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciendo. Ceterum uti fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet; ne incuria deformen-

mentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamuis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id euenit, quia plerique rerum potentes peruersè consulunt; & eo se munitiones putant, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet; cum ipse bonus, atque strenuus sis, uti quam optimis imperites. Nam pessimus quisque asperrime reftorem patitur. Sed tibi hoc grauius est, quam ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores prædam perunt, victi ciues sunt. Inter has difficultates euadendum est tibi; atque in posteram firmanda resp. non armis modo, neque aduersum hostes, sed, quod multo maius, multoque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocrique sapientia res huc vocat: quæ quisque optima potest, uti dicat. Ac mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed iam, quo melius faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, Imperator, cum homine claro, magnis opibus, auido potentiæ, maiore fortuna, quam sapientia: quem secuti sunt pauci, per suam iniuriam tibi inimici: item quos adfinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque, si esse potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cetera multitudo vulgi, more magis, quam iudi-

cio, post alius alium quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupanda reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corruptus animus iubebat, minitari. Ex quibus magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci restitere; quibus maius otium in castris, quam Romæ, futurum erat, tanta vis creditorum impendebat. Sed ob eandem causas immane dictu est, quanti, & quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: eoque per omne tempus belli quasi sacro, atque in spoliato fano debitores vsi. Igitur quoniam tibi victori de bello, atque pace agitandum est: hoc uti civiliter deponas, illa ut quam iustissima, & diuturna sit: de te ipso primum, quia compositurus es, quod optimum factu est, existima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna arbitror, neque quemquam a multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum atque anceps gerere: quoniam neque aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis? semper in periculo, aut metu agites. *Contra qui benignitate & clementia imperium temperauerit, his læta & candida omnia visa; etiam hostes æquiores, quam alii ciues.* An qui me his dictis corruptorem victoriae tuæ, nimisque in victos bona voluntate prædicent?

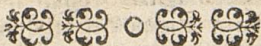
cent? scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nosque maioresque nostri sapere tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu eade eadem, & sanguine sanguinem expiandum. An illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, obliuio abstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neque in prælio belli iure, sed postea supplices, per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. Heu quam illa occulta civium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum sinum: fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorum: ante partam a te victoriam omnia sæua atque crudelia erant. Ad quæ te illi iidem hortantur: & scilicet id certatum esse vtriusque vestrum arbitrio, iniuriæ vti fierent: neque receptam, sed captam a te temp. & ea causa exercitus stipendiis confectis optimos, & veterrimos omnium aduersum fratres, parentesque, alii liberos armis contendere; vt ex alienis malis deterrimi mortales ventri atque profundæ lubidini sumtus quærereut: atque essent opprobria, victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit, quoque modo in belli administratione scorta, aut conuiuia, exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates sine dedecore attri-

gerit. De bello satis dictum. De pace firmanda quoniam tuque & omnes tui agitis: primum id, quæso, considera, quale id sit, de quo consulas: ita, bonis malisque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego sic existimo; quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate vrbi Romanæ fatum excidii aduentarit, ciues cum ciuibus manus conferturos: ita defessos & exsanguis Regi aut nationi prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, mouere aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt concordia bona, & discordia mala expellenda. Id ita eueniet, si sumtuum & rapinarum licentiam demseris; non ad vetera instituta reuocans, quæ iam pridem corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem & finem sumtuum statueris: quoniam is incessit mos, vt homines adolescentuli, sua atque aliena consumere, nihil subidini, atque aliis rogantibus, denegare pulcherrimum putent, eam virtutem, & magnitudinem animi: pudorem atque modestiam pro sortordia æstiment. Ergo animus ferox praua via ingressus, vbi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in ciues: mouet composita, & res nouas veteribus acquirit. Quare tollendus fenerator in posterum, vt suas quisque res curemus. Ea vera atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere. Atque ego scio, quam aspera hæc

hæc res in principio futura sit, præsertim iis, qui se in victoria licentius liberiusque, quam artius, futuros credebant: quorum si saluti potius quam lubricitati consuleres; illosque nosque & socios in pace firma constitues. Si eadem studia, artesque iuventuti erunt: næ ista egregia tua fama simul cum urbe Roma breui concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capeffe per deos remp. & omnia aspera, vti soles, persuade. Namque aut tu mederi potes: aut omittenda est cura omnibus, neque quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba iudicia inuocat, quibus ciuitas vastatur magis, quam corrigitur; sed vti prauas artes, malasque lubricitates, ab iuuentute prohibeas. Ea vero clementia erit, consuluisse, ne immerito ciues patria expellerentur; retinuisse ab stultitia & falsis voluptatibus; pacem concordiamque stabilivisse: non, si flagitiis obsecutus, delicta perpetratus, præschs gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxime erectus est, negotii magnitudine: & quia tibi terræ & maria simul omnia componenda sunt: (quippe res paruas tantum ingenium attingere nequit) *magnæ curæ magna merces est.* Igitur prouideas oportet, vti plebes, largitionibus, & publico frumento corrupta habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: iuuentus probitati, & industria, non sumptibus, neque di-

vitiis; studeat. Id ita eueniet, si pecunia, quæ maxima omnium pernicies est, vsum atque decus demferis. Nam saepe ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus clarissimi viri magnitudinem inuenissent; quæ res populos nationesve magnis auctoribus auxissent; ac deinde quibus causis amplissima regna, & imperia corruissent: eadem semper bona, atque mala reperiebam, omnesque victores diuitias contempsisse, & victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, & diuina mortalis attingere potest, nisi, omiſſis pecuniæ & corporis gaudiis animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, peruersam gratiam gratificans; sed in labore, patientia, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando. „Nam domum, aut villam extrære, eamque signis aulais, aliisque operibus exornare, & omnia potius, quam semet visendum, efficere; id est non diuitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse.„ Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; vbi animum, quem dominari decebat, seruitio oppressere, nequaquam, eo postea hebeti atque claudo, pro exercitio vti volunt. Nam imprudentia pleraque & se præcipitant. Verum hæc & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratibus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc prouidendum est, quonam modo Italia, atque proniciæ tutiores sint: id quod factu haud

obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deserendo domos, & per iniuriam alienas occupando. Item ne, vt adhuc, militia iniusta aut inæqualis sit: cum alii triginta, pars nullum stipendium faciet: & frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia & colonias illis dare conueniet, cum stipendiis emeritis domos reuerterint. Quæ reipublicæ necessaria, tibi que gloriosa ratus sum, quam paucissimis absolvi. Non peius videtur pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad iudicandum satis ingenii habent, aut simulant: verum tamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus; vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore euoluat: quibus me subiectum haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam siue hac, seu meliore alia via perges; a me quidem pro virili parte dictum & adiutum fuerit. Reliquum est optare, vti, quæ tibi placuerint ea dii immortales adprobent, beneque euenire sinant,

AD

C. CAESAREM
DE REP. ORDINANDA
ORATIO II.

Scio ego, quam difficile, atque asperum factu sit consilium dare regi, aut imperatori; postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt: quippe cum & illis consultorum copia adsint; neque de futuro quisquam factis callidus, satisque prudens sit. Quin etiam saepe prava magis, quam bona consilia prospere eveniant: quia pleraque res fortuna ex lubricine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capeffere: atque in ea cognoscenda multam, magnamque curam habuit: non ita, uti magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam, uti rempublicam domi, militiaeque, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitam haberem. Itaque mihi multa cum animo agitati consilium fuit, famam modestiamque meam post tuam dignitatem habere, & cuius rei lubet periculum facere, tum quid ibi ex eo gloria accederet. Idque non temere aut ex fortuna tua decreui; sed quia in te, praeter ceteras, artem tuam egregie mirabilem comperi, semper tibi maiorem in aduersis, quam in se-

secundis, rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est, quod & prius defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo, quæ gloria digna essent. Equidem mihi deeretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque ego, quæ visa sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium atque ingenium meum amplius æquo probaretur: sed inter labores militiae, interque prælia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra aduersum consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogites, Sin in te ille animus est, qui iam a principio nobilitatis factionem disturbavit, plebem Rom. ex graui seruitute in libertatem restituit, in prætura inimicorum arma inermis disiecit; domi militiaeque tanta & tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem fari quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa reip. Quæ profecto aut tu vera intuenies, aut certe haud procul a vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit quam quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus iaceret: quibus ille rebus remp. conturbauit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium summam potestatem moderandi, de vectigalibus, sumptibus, iudi-

iudiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cuius antea summa potestas erat, nosque his quidem legibus in seruitute reliquit. Iudicia, tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quae lubet; innocentes circumveniunt: suos ad honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant; quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo tanquam vrbe capta, lubricine ac licentia sua pro legibus vtuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per seruitium exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis virtusque in lingua sita est, forte, atque alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quae seditio ac dissensio civilis tot tamque illustres familias ab stirpe evertit? aut quorum vnumquam victoria animus tam praecipuus tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi a Sulpicio hostium partes muniri intelligebat: tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisque, eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi praeterea cum spe bona adulescentes, sicuti hostia, mactati sunt: cum interea opportunissima genera hominum tot miserorum civium sanguine satiari nequiverunt; non orbi liberi, non parientes

tes exacta ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum immanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies malefaciendo, ac dicendo, dignitate alios, alios ciuitate euerfum irent. Nam, quid ego de te dicam, cuius contumeliam homines ignauissimi vita sua commutare volunt? felicitet neque illis tantæ voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto merori tua dignitas: qui optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi Rom. imperium maximum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare, quæ vera atque vtilia facta putes. In duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut a maioribus accepi, in patres, & plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxima in plebe. Itaque sapius in ciuitate secessio fuit: semperque nobilitatis opes deminuta sunt, & ius populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia super leges erat; neque diuitiis, aut superbia, sed bona fama, factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat, humillimus quisque in armis, aut militia, nullius honestæ rei egens, satis sibi satisque patriæ erat. Sed vbi eos paullatim expulsos agris, inertia atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam

cum

illi auctores fierent homines factiosi, quibus dolus atque malitia, fide cariora erant. Vbi intellexerunt, per vnum hominem maximum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & sibi quisque conscius, malo atque infido animo esse, de M. Liuiio Druso iuxta, ac de se, existimauerunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbauerunt. Quo tibi, imperator, maiore cura fideque amici, & multa praesidia paranda sunt. Hostem aduersum opprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque vitare bonis in prompta est. Igitur vbi eos in ciuitatem adduxeris; quoniam quidem reuocata plebes erit, in ea re maxime animam exercitato, vti colantur boni mores; concordia inter veteres & novos coalescat. Sed multo maximum bonum patriae, ciuibus, tibi, liberis, postremo humanae genti pepereris, si studium pecuniae aut sustuleris, aut, quod res ferret, minueris. Aliter neque priuata res, neque publica, neque domi, neque militiae, regi potest. Nam vbi cupidus diuitiarum inuasit; neque disciplina, neque artes bonae, neque ingenium vllum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Sape iam audiui, qui reges, quae ciuitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quae per virtutem inopes ceperant: id adeo haud mirandum est. Nam vbi bonus deteriorem diuitiis

magis clarum, magisque acceptum videt, primo æstuat, multaque in pectore voluit: sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit; animus ad voluptatem a vero deficit. Quippe gloria industria alitur; ubi eam demeritis, ipsa per se virtus amara atque aspera est. Postremo ubi diuitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem vna & ardua via est: ad pecuniam qua cuique lubet, nititur: & malis & bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque de capite, neque de honore ex copiis quisquam magis aut minus iudicauerit; si neque prætor, neque consul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. Sed de magistratu facile populi iudicium fit. Iudices a paucis probari, regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. Quare omnes primæ classis iudicare placet, sed numero plures, quam iudicant. Neque Rhodios, neque alias ciuitates vniquam suorum iudiciorum pœnituit: ubi promiscue diues, & pauper, uti cuique fors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. Sed de magistratibus creandis. haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Grachus in tribunaru promulgauerat; ut ex confosis quinque classibus forte centuriæ vocarentur. Ita cœquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit: nec ego magna remedia contra diuitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur,

vt earum rerum vsus est: malitia præmiis exerce-
tur. Vbi ea demiseris, nemo omnium gratuito
malus est. Ceterum *auaritia, bellua fera, imma-
ris, intoleranda est*: quo intendit, oppida, agros,
fana, atque domos vastat: diuina cum humanis
permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant,
quo minus vi sua penetret; fama, pudicitia, libe-
ris, patria, atque parentibus cunctos mortales spoli-
at. Verum, si pecuniæ decus ademeris, magna
illa vis auaritiæ faciliè bonis moribus vincetur.
Atque hæc ita sese habere, tametsi omnes æqui at-
que iniqui memorent: tamen tibi cum factione no-
bilitatis haud mediocriter certandum est; cuius si
dolum caueris, alia omnia in procliu erunt.
Nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bo-
norum, quam inuidi, essent. Quia desidia, & in-
ertia, & stupor eos, atque torpedo inuasit; stre-
punt, obtreçant, alienam famam suum dedecus
existimant. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis
memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis,
in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus,
quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui con-
sulatus, maximum imperium, maximo dedecori
fuit? An L. Domitii magna vis est, cuius nullum
membrum a flagitio aut facinore vacat? lingua va-
na, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste
nominari nequeant, in honestissima. Vnius tamen
M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum
haud contemno. Parantur hæc disciplina Græco-
rum. Sed virtus, vigilantia, labor, apud Græcos
nulla

nulla sunt. Quippe, cum domi libertatem suam
 per inertiam amiserint; censetur eorum præceptis
 imperium haberi posse? reliqui de factione sunt
 inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statua, præ-
 ter nomen, nihil est additamenti. L. Postumius,
 & M. Fauonius, mihi videntur quasi magnæ nauis
 superuacua onera esse, vbi salui peruenire visi sunt;
 si quid aduersi coortum est, de illis potissimum ia-
 ctura fit, quia pretii minimi sunt. Quoniam nunc,
 vti mihi videor, de plebe renouanda corrigenda-
 que differui: de senatu, quæ tibi agenda videntur,
 dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adole-
 vit, haud ferme armis atque equis corpus exercui,
 sed animum in litteris, quod natura firmus erat in
 laboribus, habui. Atque ego in ea vita, multa le-
 gendo atque audiendo, ita comperi, omnia regna,
 ciuitates, nationes vsque eo prosperum imperium
 habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt:
 vbicumque gratia, timor, voluptas ea corrupere:
 post paullo imminutæ opes, deinde adentum im-
 perium, postremo seruitus imposita est. Equidem
 ego sic apud animum meum statuo; cuiuscumque
 in sua ciuitate amplior illustriorque locus, quam
 aliis est, ei magnam curam esse reip. Nam cete-
 ris, salua vrbe, tantummodo libertas tuta est: qui
 per virtutem sibi diuitias, decus, honorem, pepe-
 rerunt, vbi paullum inclinata resp. agitari cœpit,
 multipliciter animus curis, atque laboribus fatiga-
 tur, aut gloriam, aut libertatem, aut rem familia-
 rem, defensat; omnibus locis adest, festinat;

quan-

quanto in secundis rebus florentior fuit, tanta in aduersis asperius magisque anxie agitatur. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, eiusque consilia consequitur: patres consilio valere decet, populo superuacanea est calliditas. Itaque maiores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non aduersa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quam bonis præliis, patrata sunt. Quippe apud illos vna res erat, ei consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat. At hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos socordia atque ignaui inuasit, ignari laboris, hostium, militiae, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum consilio antea dubia res stabiliebatur, oppressi, ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt: ut eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita bonum malumque publicum existimant. Quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset; maioribus opibus res. & minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est: quippe cum illis maiorum virtus partem reliquerit

gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo, pleraque inscicia, sit sententia eorum a metu libera. Ita occulte sibi quisque alterius potentia carior erit. Libertas iuxta bonis, & malis, strenuis & ignavis, optabilis est. Verum eam plerique metu deserunt, stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & praesidii plus, & usus amplior est. Nam fere, his tempestatibus, alii iudiciis publicis, alii priuatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane reip. consiliis adfuerunt: neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quaecumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, facere. Veram ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiae dicentur; illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris decernes, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo in multa & varia officia distribuatur; & quonam iudicia primae classis mittenda putem, quae descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed
prius

prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere vti decreueris, cetera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maximeque vsui esse. Nam vbicumque tibi res prospere cedit, ibi mihi bona fama cueniet. Sed me illa magis cupido exercet, vti quocumque modo, & quamprimum resp. adiuuetur. Libertatem gloria cariorem habeo, atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum atque inuictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedauerit; quin insomniis exercitus, furibundus atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero constat, *omnium mortaliū vitam diuino numine inuisi: neque bonum neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi: sed, ex natura, diuersa præmia bonos malosque sequi.* Interea forte ea tardius procedunt; suus cuique animus ex conscientia spem præbet. Quod si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri, in optima vrbe, decus præsidiumque nobis, hostibus terrorem! Quæ multis laboribus & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maximam in terris; domum familiamque in patria clarissimam; præterea bonas artes, honestas diuitias; postremo omnia honestamenta pacis, & præmia belli. Pro

his amplissimis beneficiis non flagitium a te, neque malum facinus, petimus; sed ut libertatem eversam restituas. Quae re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuae volitabit. Namque hac tempestate, tametsi domi militiaeque praecleara facinora egisti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus aequalis est: si vero urbem amplissimo nomine, & maximo imperio, prope iam ab occasu restitueris; quis te clarior, quis maior, in terris fuerit? Quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, caedes oriantur? quod si tibi bona libido fuerit, patriae, parentibus gratificandi: postero tempore, rep. restituta, super omnes mortales gloria agnita, tuaque vivus mors vita clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, saepe invidia, fatigat: ubi anima naturae cessit, demeritis obtreccionibus ipsa te virtus magis magisque extollit. Quae mihi utilia factu visa sunt, quaeque tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. Ceterum deos immortales obtestor, uti, quocumque modo ages, ea res tibi, rei publicae prospere eveniat.

C. SALLUSTII CRISPI
 IN M. TULLIVM
 CICERONEM
 DECLAMATIO.

Grauter & iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Vbi querar? quos implorem? P. C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse perfidiæ? an apud populum R. qui ita largitionibus corruptus est, ut sese ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique & sceleratissimo, ludibrio est? vbi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi vnus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non reptitius, accitus, ac paullo ante insitus huic vrbi ciuis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita pueritia vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisse? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitia iactura perdidicisti? Itaque minime mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos attollit; vxor sacrilega, ac periuriis delibuta; filia matris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis,

funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet vti nos
 commonefacias, quam conuersa sit resp. cum in ca
 domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi,
 viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint; ta
 men Cicero se dicit in consilio deorum immorta
 lium fuisse; inde missum huic vrbi: ciuibusque cu
 stodem, absque carnificis nomine, qui ciuitatis in
 commodum in gloriã suam ponit: quasi vero non
 illius coniurationis causa fuerit consulatus tuus; &
 idcirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodem
 habebat. Sed, vt opinor, illa te magis extollunt,
 quæ post consulatum eum Terentia vxore de rep.
 consulasti, cum legis Plautiæ iudicio domi faciebas:
 ex coniuratis alios morte, alios pecunia condemna
 bas: cum tibi alius Tusculanum, alius Pompeianam
 villam ædificabat, alius domum emebat: qui vero
 nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut do
 mum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui
 fecerat, denique de eo tibi compertum erat. Quæ
 si tibi falsa obüicio; redde rationem, quantum pa
 trimonii acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua
 ex pecunia domum paraueris, Tusculanum & Pom
 peianum infinito sumtu ædificaueris? Aut, si reti
 ces; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam
 ex sanguine & visceribus ciuium paraueris? Verum,
 vt opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marii fami
 lia, eius virtutem imitatur; contemnit similitatem
 hominum nobilium: populi R. curam habet, neque
 gratia commouetur. Illud vero amicitie tantum, ac
 virtutis est animi? Immo vero homo leuissimus,
 sup.

supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis a turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: *O fortunatam natam me consule Romam!* Te consule fortunatam, Cicero? immo vero infelicem, & miseram, quæ crudelissimam proscriptionem civium perpeffa est; cum tu, perturbata rep. metu perculosos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas; cum omnia iudicia, omnes leges, in tua Iubidine erant, cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostræ vitæ necisque potestatem ad te vnum reuocaueras. Atque parum est, quod impune fecisti; verum etiam commemorando exprobras; neque licet obliuisci seruitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet; satis est perpeffos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis verbis insectabere? *Cedant arma togæ, concedat laurea lingua.* Quasi vero togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Iupiter optimus maximus in consilio deorum admisit, Italia exulem humeris suis deportauit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute, omnes Paullos, Fabios, Scipiones,

superasti, quem tandem locum in hac ciuitate obtines? quæ tibi partes reip. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate fecisti insidias, ancillaris? Quo iure, cum de exsilio tuo Dyrrachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos adpellabas, eorum nunc potentiaæ faues? qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc dementes ac furiosos vocas? Vatiniï causam agis: de Sextio male existimas: Bibulum petulantissimis verbis lædis: laudas Cæsarem: quem maxime odisti, ei maxime obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de rep. sentis: his maledicis, illos odisti: leuissime transfuga! neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

IN SALLVSTIVM DECLAMATIO:

QVAE CICERONI
FALSO TRIBVITVR.

Ea demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem & parem verbis vitam agere, neque quidquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, vt omnis oratio moribus consonet. Neque enim, qui ita viuit, vti tu, aliter, actu, loqui potest: neque, qui tam illoto sermone vtitur, vita honestior est. Quo me vertam, P. C.? vnde initium sumam? maius enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est vterque nostrum. Quod si aut de mea vita, atque actibus nostris, huic conuiciatori respondero, in-

invidia gloriam consequetur : aut , si huius facta , mores , omnem ætatem nudauero , in idem vitium incidam procacitatis , quod huic obiicio . Id vos , si forte offendimini , iustius huic , quam mihi , succedere debetis , qui initium introduxit . Ego dabo operam , vt & pro me minimo cum fastidio respondeam , & in hunc minime mentitus esse videar . Scio me , P. C. in respondendo non habere magnam expectationem , quod nullum vos sciatis nouum crimen in Sallustium audituros , sed omnia vetera recognituros , quibus & meæ , & vestræ iam & ipsius aures calent . Verum eo magis odisse debetis hominem , qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus potuit rudimentum ; sed ita ingressus est , vti neque ab alio vinci possit , neque ipse se omnino reliqua ætate præterire . Itaque nihil aliud studet , nisi , vti lutulentus sus , cum quouis velitari . Longè vero fallitur opinione . Non enim procacitate linguæ vitæ fordes eluuntur : sed est quædam calumnia , quam vnusquisque nostrum testante animo suo fert , de eo , qui falsum crimen bonis obiecit . Quod si vitæ istius memoriam vicerit : aliam , P. C. non ex oratione eius , sed ex moribus spectare debetis . Iam dabo operam , quam maxime poterò , vti breui id faciam . Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit , P. C. Plerumque enim resp. priuatis crescit inimicitiiis ; vbi nemo ciuis , qualis sit vir , potest latere . Primum igitur quoniam omnium maiores Crispus Sallustius ad vnum exemplum & regulam quærit , velim mihi respondeat , numquid ii , quos protulit , Scipio-

piones, & Metelli, ante fuerint aut opinionis, aut gloria, quam eos res gestæ suæ & vita innocentissime acta, commendauit? quod si hoc fuit illius initium nominis, & dignitatis, cur non æque de nobis existimetur? cuius & res gestæ illustres sunt, & vita integerrime acta. Quasi vero tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus: quod si esses; nonnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis maioribus virtute mea præluxi; uti, si prius noti non fuerint, a me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vita, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii ciues, certe venerint in obliuionem. Quare noli mihi antiquos viros obiectare. Satius est enim, me meis rebus gestis florere, quam maiorum opinione niti, & ita viuere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui iam decesserunt, omnique odio carent, & inuidia; sed cum iis, qui mecum vna in republica versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cuius me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in iudicandis maleficiis tam seuerus; aut in tuenda republica tam vigilans; quam tu proscriptionem vocas: credo quod non omnes tui similes incolumes in hac vrbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu par ac similis scelestorum ciuium, vna cum illis adnumeratus esses! An ego tunc falso scripsi, *Cedant*

arma togæ, qui togatos armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam me consule Romam*; qui tantum intestinum bellum, & domesticum vrbis incendium exstinxisti? Neque te tui piget, homo leuissime, cum ea culpas, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpius est, P. C. scribentem mentiri, quam illum palam hoc ordine dicentem? Nam, quod meam ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes a pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam vti vitium obiicere? Cuius semper nocens eguisti patrocinio. An vllum existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An vlla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. homo, qui desidiæ ac luxuriæ plenus sit, hæc vti noua, atque inusitata, miratur. Nam quod ista inusitata rabie petulanter in vxorem, & in filiam meam inuasisti, quæ facilius mulieris se a viris abstinuerunt, quam tu vir a viris; satis docte ac perite fecisti. Non enim me sperasti mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. Vnus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quam tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari: quæ multo mihi minor est, quam habere dignus sim. Atque vtinam ne tanta quidem esset, quanta est; vti potius amici mei viuerent, quam ego testamentis eorum

rum locupletior essem! Ego fugax, Crispe Sallusti? Furori tribuni pl. cessi: vtilius duxi, quamuis fortunam vnus experiri, quam vniuerso populo R. civilis essem dissensionis causa: qui, postquam ille suum annum in rep. perbacchatus est; omniaque, quæ commouerat, pace & otio resederunt: hoc ordine reuocante, atque ipsa rep. manu retrahente me, reuer-
 ti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferratur, animo quidem meo superet, cum vniuersi vos, populusque R. frequens aduentu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimauerunt. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias æstimauim. Non enim vni priuatim ancillatus sum, neque me addixi: sed quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plus volui valere, quam pacem; multi priuatorum audacias nutriuerunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentia freti in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia vsus sum, qui non perpetuo reip. amicus fuit: neque me pœnitet, si aut petenti Vatinioreo patrocinium pollicitus sum, aut Sexti insolentiam repressi, aut Bibuli patientiam culpauim, aut virtutibus Cæsaris faui. Hæ laudes enim egregii ciuis, & vnicae sunt. Quæ si tu mihi vt vitia obiicis, temeritas tuas reprehenditur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicere, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mea-

rum monitores. Sed, vbi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te vti reuertar, Sallusti, patremque tuum præteream: qui si nunquam in vita sua peccauit, tamen maiorem iniuriam reip. facere non potuit, quam quod te talem filium genuit. Neque, tu si qua in pueritia peccasti, exsequar, ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit, sed qualem adolescentiam egeris. Hac enim demonstrata, facile intelligetur, quam petulanti pueritia tam impudicus, & procax adoleueris. Posteaquam immensa gula impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua iam ad ea patienda, quæ alteri facere collibisset, exoleuerat; cupiditatibus infinitis efferebaris, vti, quæ ipsi corpori tuo turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facile reputare, P. C. vtrum in honestioribus corporis partibus rem quæserit, an amiserit. Domum paternam viuo patre turpissime venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet a me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet; cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule! lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. Non ita est: sed abiit in solatium sacrilegii Nigidiani: bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: & ita discessit, vti non hic innocens esse, sed iudices peierasse, existimarentur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum, & ordinem, despectum reddidit,

cuius aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora eius clam vos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris, quæ volueris; satis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse; noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia vxorum nostrarum: sed ita expectati non sumus, ut a te cauere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc mouere possit, P. C. factum ac dictum turpe, quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quod si nihil pro me tibi respondere voluissim; sed illud censorium elogium Ap. Claudii, & L. Pisonis, integerrimorum virorum, quo usus est quisque eorum, pro lege palam vniuersis recitarem: nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum delectum senatus te vniquam vidimus. Nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postea quam resp. armis oppressa est, & idem victores, qui exules reduxit, in senatum post quaesturam reductus est. Quem honorem ita gessit, uti nihil non venale in eo habuerit, cuius aliquis emtor fuerit. Ita igitur egit, uti nihil non æquum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisse: neque aliter vexauit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peracta quaestura, postea quam magna
 pigno:

pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se coniunxerat, vnus iam ex illo grege videbatur. Eius enim partis exemplar erat Sallustius, quo tanquam in inam voraginem cætus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum *cilonum*, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in vrbe, municipiis, coloniis, Italia tota, sicut in fretis, subsederant, nominis perditum, ac notissimi, nulla in parte castris apti nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum nouarum. At postea quam prætor factus est, modeste se gessit & abstinenter. Nonne ita prouinciam vastauit, vti nihil neque passum sint, neque expectarint grauius socii nostri in bello, quam experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? vnde tantum hic exhaustum, quantum potuit aut fide nominum transiici, aut in naues contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhaustum, quantum voluit: ne causam diceret, festertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quod si quippiam eorum falsum est; hic palam refelle, vnde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere poteris, repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones paraueris? Neque piguit quarere, cur ego P. Crassi domum emissem: cum tu veteris villæ dominus sis, cuius paullo ante fuerat Cæsar? modo, inquam, patrimonio non comesto, sed deuorato, quibus rationibus repente factus es tam adduens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similes, ac par tui? At hercule egregia

gia facta maiorum tuorum te extollunt : quorum siue tu es similis, siue illi tui, nihil ad omnium scelus ac nequitiam addi potest. Verum, vt opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse bis senatorem, & bis quaestorem fieri, quanti bis consularem, & bis triumphalem? *Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere.* Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum adfecta, omnium cubiculorum in ætate pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitude es, & ciuilis belli memoria. Quid enim grauius pati potuimus, quam quod te incolamem in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissima conlectari lingua: desine morbo præcacitatis isto vti: desine vnumquemque moribus tuis æstimare: his moribus amicam tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. Sæpe enim vidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quam eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius merito debeat audire, sed vt ea dicam, si qua ego honeste effari possum.

C. SALLVSTIVS CRISPVS
EXPLICIT:

ing

$$\begin{array}{r}
 1000 \\
 24 \\
 \hline
 20000 \\
 24 \\
 \hline
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 444 \\
 26858 \\
 6666 \\
 \hline
 \end{array}$$

468

$$\begin{array}{r}
 1000 \\
 24 \\
 \hline
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 28439 \\
 396 \\
 \hline
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 4000 \\
 2000 \\
 \hline
 24000
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 530 \\
 24 \\
 \hline
 5000 \\
 10000
 \end{array}$$

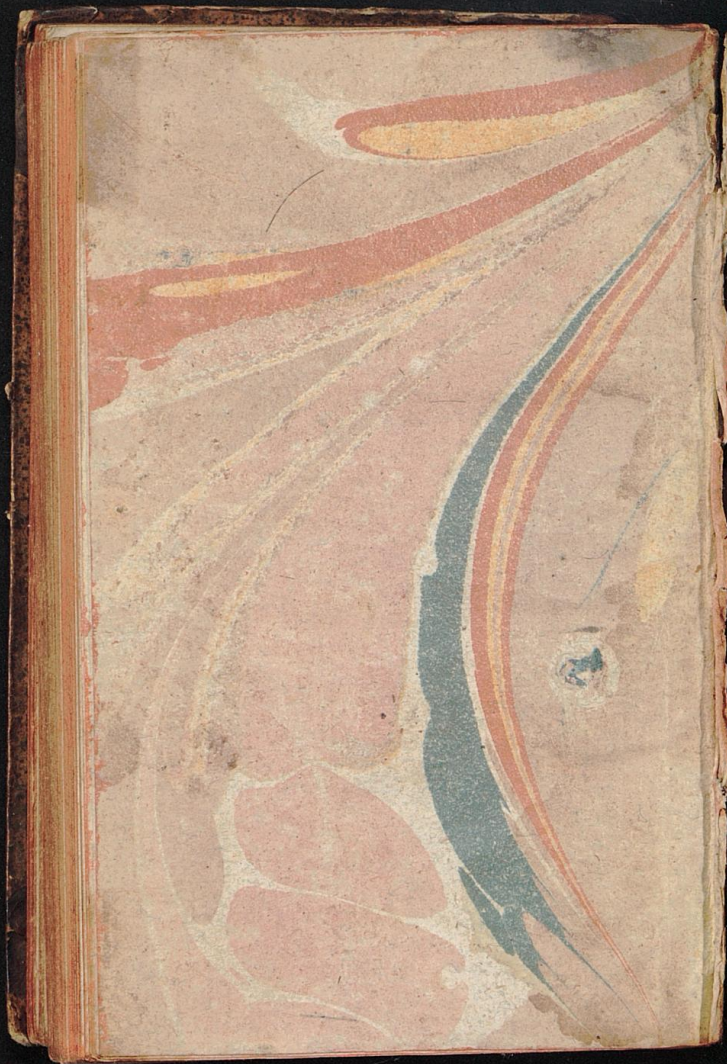
$$\begin{array}{r}
 5361 \\
 24 \\
 \hline
 \end{array}$$

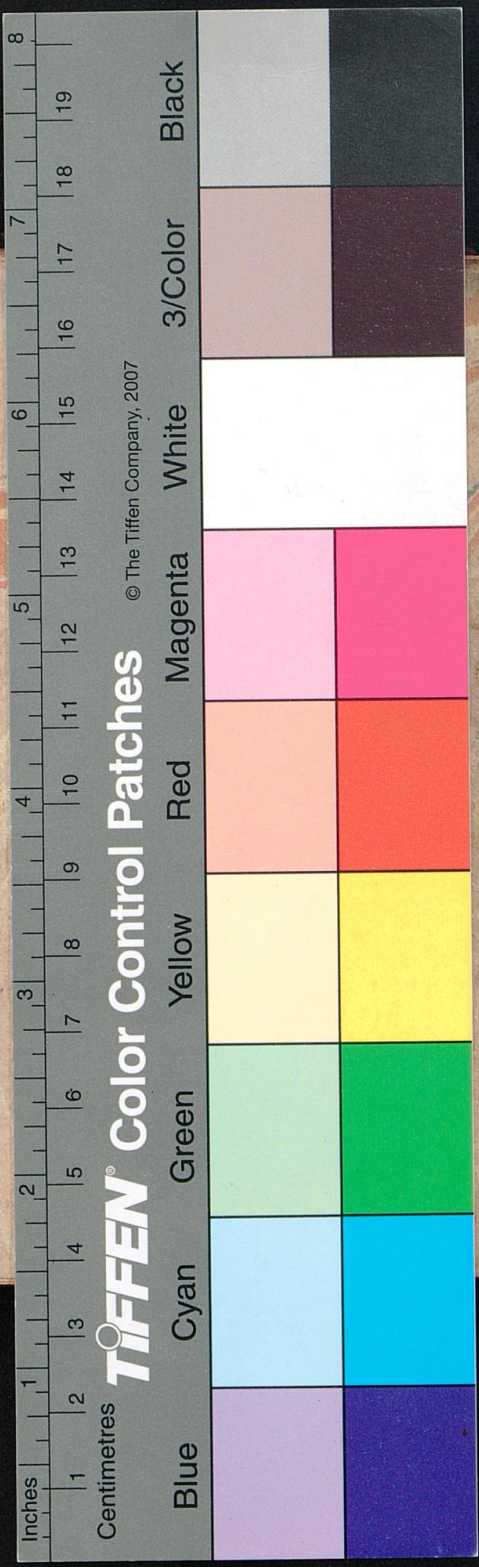
$$\begin{array}{r}
 24 \\
 1 \\
 \hline
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 5000 \\
 24 \\
 \hline
 20000 \\
 10000 \\
 \hline
 120000
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 120000 \\
 10000 \\
 \hline
 130000 \\
 5000 \\
 20 \\
 \hline
 1000000
 \end{array}$$

Inches

1 2 3 4 5 6 7 8

9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19

Centimetres

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19

© The Tiffen Company, 2007

TIFFEN Color Control Patches

Blue

Cyan

Green

Yellow

Red

Magenta

White

3/Color

Black

